

FÖLDRAJZ

A REÁL- ÉS POLGÁRI ISKOLÁK HASZNÁLATÁRA

ÍRTA

JABLONSKY JÁNOS

TANÁR.

ELSŐ RÉSZ:

A MAGYAR BIRODALOM ÉS A FÖLDKÖZI TENGER
MELLÉKÉNEK LEÍRÁSA.

NÉGY A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT TÉRKÉPPEL.

MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGY. IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1884.

18593

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Midőn a reáliskolai tanterv az első osztály geográfiai tananyagának középpontjává a Középtenger medencéjét tette, a tudomány szempontjából tagadhatatlanul haladásról tanúskodik, de módszer dolgában megnehezítette a tankönyvírók és tanárok föladatát. Régibb geográfiai iskolakönyveink módszere merőben analitikus: az általános tájékoztatások, a physikai viszonyok leírása, a népek jellemzése stb. megelőzi a topographikus sajátzerűségek vázolását. Jeles geográfusunk, HUNFALVY JÁNOS, elemi vezérfonalában synthetikus úton halad: a geográfiai vagy politikai egységek szerint tárgyalja a részleteket, azután általános szempont alatt összefoglalja és jellemzi azokat. Hatodik éve tanítván a geográfiát az új tanterv értelmében, mindinkább meggyőződtem arról, hogy akár az egyik, akár a másik módszer mereven nem alkalmazható. A kiinduló pontnál az oktatás nem lehet analitikus, mert a tanulónak az oktatás kezdetén kell elsajátítania a szükséges geográfiai alapfogalmakat, melyek nélkül a távolabbra eső geográfiai viszonyok érthetetlenek maradnak. A távolabbra eső országok és vidékek leírásánál ismét a synthetikus út alkalmatlan: következetes keresztülvitelére több idő szükséges, mint a mennyi heti két órával rendelkezésünkre áll; ez okból a könnyebb haladás végett itt okvetlenül szükséges, hogy a tanuló a topographikus viszonyokkal csakis általános tájékoztató atnézet után ismerkedjek meg. Ebbeli tapasztalataimra támaszkodva, hazánk és a szomszédos félsziget leírásánál a synthetikus utat választottam; e közben bő alkalom nyílik arra, hogy a tanár a mellőzhetetlenül szükséges geográfiai alapfogalmakat megismertesse, a mappolvasást begyakorolja stb. A tananyag hátralevő részének földolgozásában az analitikus úton haladtam.

Hazánk leírásában szándékosan tértem le a hagyományszerűleg taposott csapásról: az egyes megyéket nem tárgyalom a mai idők szerint értelmetlen kerületi fölosztás szerint, hanem azokat oly csoportokban adom, melyek az ország geográfiai egységén belül, mint kisebb geográfiai egységek kidomborodnak. Ez eljárással hazánk viszonyait a növendék nemcsak természetesebb alapon ismeri föl, hanem az ország physikai sajáttságainak képe is világosabb lesz általa. A vidékek leírásában szándékosan kerültem a fölösszámú nevek elősorolását: a tanulókat kell arra szoktatni, hogy az egyes vidékek általános jellemzésénél maguk olvassák a térképekről a fontosabb neveket. Általában mindaz, mit a tanuló a térképről maga is leolvashat, például a helységek fekvése, kereskedelmi fontosságuk stb., bátran elmaradhat a tankönyv szövegéből.

Ha mindamellet a fölvelt anyag bőnek tetszik, a kihagyogatás nem jár nehézséggel, különösen könnyű az a helységeknel, melyek nem képeznek összefüggő egészet. A physikai viszonyok jellemzése alig tűr kihagyásokat; ámde a szöveg közé iktatott vázlatos térképek nagy könnyebbséget nyújtanak az által, hogy a hegységek és a folyók iránya iránt tájékoztatást adnak. E térképek vázlatszerű volta alkalmas arra, hogy a tanár a növendékektől megkövetelje, hogy azok az iskolai táblán számot adjanak arról, mennyiben ment át teljes birtokukba a tárgyalt physikai sajáttságok ismerete. Hazai műiparosaink e téren még nem rendelkezvén azzal az ügyességgel, mely ily térképek előállítására szükséges, néhány apróbb hiba miatt elnézést kell kérnem.

A geográfiai oktatás legalacsonyabb fokán, melyen a növendékek még semmiféle előzetes ismeretekkel nem rendelkeznek, vajmi bajos a sziklafajokat és talajnemeket helyes alakban tárgyalni. A tanterv azonban megkívánja és így törekvésem oda irányult, hogy elemi módon nyújtsak annyit, a mennyit a kezdő növendékek megérthetnek.

Budapest, 1879. április 15.

JABLONSKY JÁNOS.

A MAGYAR BIRODALOM.

I.

A Magyar Alföld.

Az ország közepét a nagy Magyar Alföld foglalja el. Éjszak és kelet felől a Kárpátok határolják, délen a Balkán félsziget hegrendszeré képez természetes határvonalat, nyugatról pedig az Alpok végnyúlványai kerítik. Legéjszakibb nyúlványai a Tisza és ennek mellékfolyói mentében húzódnak el, keleten a Maros völgyében a délkeleti Felföldbe hatol, míg délnyugaton a Száva és Dráva mellett az Alpok nyúlványai közé szorúl. Legnagyobb mélyedését a Tisza medre jelöli, legmagasabb pontjai az Alföldet határoló hegységek vidékeire esnek.

E nagy síkság, melynek kiterjedése körülbelül 90,000 □ klm., közepes magassága 100 méter, nem oly egyhangú, mint első pillanatra látszik; mert bár helyenkint a «futó homok» nagy területeket lep el, mégis nagy itt a változatosság. A Duna és a Tisza közének közepe, Hajdú és Szabolcs megyék egy része, kietlen homoksivatag; az alsó Maros mindkét partját nagy terjedelmű kövér talaj veszi körül, melyben a legjobb buza terem; a Tisza közép folyása leginkább csak baromtenyésztésre alkalmas; a Kőrösök, a Tisza és Duna egyesülését, valamint a Temes és Karas torkolatát vízenyős térségek jelölik; a Fekete-Kőrös környékét zsombékos, messze terjedő erdők borítják.

Általában a síkság azon vidékei, melyeken a talaj természetes módon elegendő nedvességet kap, vagy melyeken a talaj öntözése mesterségesen eszközölhető, szerfelett termékenyek, mindazáltal igen sok itt a parlagon heverő föld, mert az alföldi városok, bár igen népeseek, mégis rendszeren oly távol fekszenek egymástól, hogy nem ritkán a legjobb akarat mellett is nagy területű és kedvező talajú vidékek felszántatlanul hevernek és csak legelőkül szolgálnak. (Pusztá. — Csikós. — Gulyás. — Juhász. — Kanász. — Délibáb.)

E síkságot, mely egy nagy kiszáradt tó maradványa és az ország éléstára, körülbelül 5 millió ember lakja. Az Alföld egy része az ókorban részben a római Dáciahoz tartozott, míg nagyobb területén nomád népek tanyáztak; ez utóbbiak berontásai ellen a rómaiak — a mai napig fenmaradt

ügynevezett «római sáncok» mögött védték magukat; későbbi lakosai közt különösen megemlítendők a hunok, az avarok és a magyarok által itt lelt népek. — A kilenczedik század vége felé végre megjelentek a magyarok, kik meghódítván az itt levő népeket, a kedvező foglalkozásuknak annyira kedvező talajon letelepedtek, hegyes vidékre szorítván az őslakosokat. Itt tömörültek össze az egyes törzsek hatalmas nemzetté, de erkölcsaikről és életmódjukról nem váltak meg. Nagyon természetes, hogy a magyar igen ragaszkodik Alföldjéhez s költői közl az lett első népköltőjévé, a ki annak szépségeit megéneklé és az itteni életet híven ecsetelé.

A nagy Magyar Alföld az ország közepe, szíve, melyben a többi vidékek összefolynak; lakossága magyar, kivéve azon telepeket, melyek a török pusztítás idejében és aztán létre jöttek. A népi kiterjedésű, egymástól távol fekvő községekben lakik, melyekben a házak többnyire vályogból, újabb időben égetett téglából építvék. Az éghajlat — kivéve az áradásoktól fenyegetett vidékeket, melyeken a váltóláz uralkodik — egésszéges és erős embertörzset nevel.

Az ország fővárosa :

Budapest, szabad kir. város, közel a Duna kanyarulatához és annak mindkét partján, az ország természetes közép-pontjában terül el, hol a délnyugati hegyes vidék nyúlványai utoljára közvetlenül a Duna jobb partjáig nyomulnak. Ez azon hely, hol az átkelés a legkönnyebb és mindenfelől jövő természetes és műutak összpontosúlnak. A főváros két külön város és egy mezőváros t. i. a Duna jobb partján elterülő Buda, Ó-Buda és a folyó balpartján levő Pest városok egyesítéséből támadt. Buda történetileg idős, Pest ifjabb keletkezésű; erről az építési emlékek is tanúskodnak. Buda a királyi várpalota- és számos régebbi épületeivel, valamint még teljesen le nem rontott bástyaival, még most is odonszerű kinézésű, míg Pest hatalmas modern palotái és széles, többnyire egyenes utcáival újabb eredetre mutat. Budapest következő 10 kerületre oszlik: a Duna jobb partján van: az I-ső kerület, Buda-vár és Krisztina város; II-ik ker. Rácváros (Tabán) és Viziváros; III-ik ker. Újlak és Ó-Buda; a Duna balpartján: IV-ik ker. Belváros; V-ik ker. Lipótváros; VI-ik ker. a Terézváros; VII-dik ker. Erzsébetváros; VIII-dik ker. Józsefváros; IX-ik ker. Ferencváros; X-ik ker. Kőbánya. A jobbparti városrészben székel a miniszterelnökség, a belügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a pénzügyi és honvédelmi minisztérium. Épületei közül említendők: a királyi várpalota, melynek kápolnájában a magyar sz. korona egyéb nemzeti ereklyékkel őriztetik; a honvédelmi minisztérium pompás palotája, a pénzügyminisztérium helyisége, a régi országház, a fegyvertár, a katonai főparancsnokság

helyisége. Nevezetesebb templomok: a IV. Béla király által épített Mária mennybemenetelének főtemploma, a várórségi templom, hol III. Endre király tetemei nyugsznak. E városrész déli részén emelkedő sz. Gellért-hegyen fellelve áll, míg az éjszaknyugati Kálvária-hegy oldalán levő török mecset, melyben Gül-Baba török szent hamvai nyugsznak, a török uralomra emlékeztet. Terei mind megannyi történeti nevezetességű helyek. A főváros jobbparti része hegyen-völgyön vonul el; így az első kerületnek Vár nevű része hegygerinczen terül el, a többi része a Várhegy lejtőin, valamint a Várhegyet környező völgyekben fekszik. A Várhegy éjszaki oldalán a III. ker. Újlak nevű városrésze van; ehhez éjszakra ugyanezen ker. ó-budai fele, a régi Aquincum, a későbbi Etlvár csatlakozik virágzó hajógyárral; a Várhegytől nyugatra eső lapályon az I. ker. Krisztina városrésze terül el; délre a meredek sz. Gellérthegy oldalán a II. kerület Tabán nevű része s végre keletre a Duna mentében az utóbbi kerületnek Viziváros nevű része van. A jobbparti városrész festői fekvését emelik a Várhegy körül levő sétáló, a Duna, éjszakra a Margit, délen a Csepel szigettel, a szőlőkertekkel és nyaralókkal díszített Svábhegy, melyre fogaskerekű vasút vezet, a Zúgliget, a Lipótmező, melyen országos tébolyda van, s végre a Császár-, Rudas-, Sáros-, Rác- és Királyfürdők. Megemlítendő még a Várhegy alatt elvezető alagút s a hegyre felvivő gőzsikló.

A főváros balparti (pesti) fele az országgyűlés, az igazságügyi, a köz-munka és közlekedés-, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium és a legfőbb törvényszékek székhelye; az iparnak, kereskedésnek, tudománynak, művészeteknek és irodalomnak középpontja. Tudományos és művészeti intézetei közül nevezetesek: a tudományos akadémia, a m. kir. egyetem, a József-műegyetem, a nemzeti múzeum saját palotájával, különböző tudományos társulatok és egyesületek. Számos, az ipart és kereskedelmet előmozdító intézmény. Három nyilvános könyvtára, melyek közül az egyetemi több mint 100,000 kötetet foglal magában. Középületei közül említendők: a m. akadémia palotája, a nemzeti múzeum, postaház, városi vigadó, a népszínház és az operaház, a vámbház stb. Azonkívül számos magán-palota versenyez mind külsőre, mind tartósságra a középületekkel. A IV. kerület (Belváros) a korábbi Pestnek legrégibb, eredetileg fállal körülvett része; e köré csoportosulnak a többi kerületek, még pedig: éjszakra az V. ker., keletre és északkeletre a VI. és VII. ker., dél és délkeletre a VIII. és IX. kerület, az utóbbiaktól délkeletre mintegy 1½ kilométernyi távolságban a X. kerület van. A főváros balparti fele jelen nagyságában, egészen új és emelkedőben levő város. Már a mongolok betörésekor tekintélyes város vala, de akkor jobbára szétromboltatott és a török uralom korszakában is még romban hevert, sőt néhány évtized előtt sem tartozott a jelentékeny városok közé. Most nemcsak a magyar birodalom legszebb, leggazdagabb és legtekintélyesebb városa, a középső Duna főkikötője és a birodalomnak első iparos és kereskedelmi helye, hanem Európa elsőrangú

kereskedelmi piacjai közt jelentékeny helyet foglal el. Széles, jól kövezett (aszfaltizozott) utczáin a közlekedést nagyban előmozdítja a közúti (lóvonatú) vasút. Nevezetesebb terei : a Koronázási tér gr. Széchenyi István szobrával, a József-tér József nádor ércszobrával, az Erzsébet-tér kioszk mulatóhelylyel, a Deák Ferenc-tér, a Petőfi-tér Petőfi szobrával, a Kálvin-tér gyönyörű szökőkúttal stb. Nevezetesebb utczái közül a befásított Sugár-, Váczi és Kerepesi út említendő. A város közelében attól északkeletre fekvő Városliget és Orczykert mulató helyekül szolgálnak. A város keleti részén elterülő Rákos mezeje történeti fontosságú.

Budapest összes lakossága 370,000 re tehető. Van 7 gimnáziuma, négy reáliskolája, számos más állami és magánintézete; hat színháza, melyek közül a nemzeti-, a nép- és az opera-színház különös figyelmet érdemelnek.

1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye.

Székhelye: B u d a p e s t, mely a megyében fekszik, de külön törvényhatóságot képez.

Fontosabb helyei :

V á c z, rendezett tanácsú város a Duna kanyarulatánál, r. k. püspök székhelye, siket-némák intézetével és fegyenczházzal, 13,000 lakossal. V i s e - g r á d, a Duna jobb partján. A város felett emelkedő kúphegyen óriási várromok hajdani dicsőségünket hirdetik. S z e n t - E n d r e, rendezett tanácsú város, a Duna jobb partján a hasonló nevű sziget mellett. Z s á m - b é k, az előbbtől délnyugatra. B o g d á n y, B u d a f o k (P r o m o n t o r), T é t é n y a főváros közelében, bortermeléssel. A s z ó d a magyar államvasút mellett. G ö d ö l l ő a magyar államvasút mellett, királyi kastéllyal és kerttel; a környékén elterülő erdő királyunk kedvenc vadászterülete. F ő t h, szép, mór ízlésben épült templommal, híres kerttel és a Károlyi grófok modern ízlésű kastélyával. R á k o s - P a l o t a, P é c z e l, Mind a nyolc helység a fővárosiak által látogatott kirándulóhely. R á c z - k e v e a Csepel szigeten. K a l o c s a, közel a Duna bal partjához, érseki város, nagy érseki könyvtárral, gimnáziummal, 16.000 l. K i s - K ö r ö s, Petőfi Sándor szülőhelye. F é l e g y h á z a, r. t. v., az osztrák államvasút mellett, a volt Kis-Kúnság főhelye, 23,000 l. K e c s k e m é t, törvényhatósági joggal felruházott város az osztrák államvasút mellett, nagy határral, a lakosság leginkább földműveléssel foglalkozik. Katona József drámairó szobrával, 47,000 l. N a g y - K ö r ö s, r. t. v., az osztrák államvasút m., az előbbtől éjszakra, állattenyésztéssel, 23,000 l. C z e g l é d, r. t. v., az osztrák állam és a tiszavidéki vasút találkozó pontja, terjedelmes szőlőkeretekkel, 25,000 l. A l p á r, a Tiszához közel fekvő pusztaság, Kecskeméttől d. k. történeti fontosságú. H a l a s, r. t. v., a hasonló nevű tó mellett, gimnáziummal és bortermeléssel, 15,000 l.

2. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye.

Székhelye: Szolnok, r. t. város a Tisza és Zagyva összefolyásánál; vasúti csomópont, nagy sótárai és élénk fakereskedése van, 18,000 lakossal. Fegyvernek, Kis-Ujszállás, r. t. v., az előbbiektől keletre, Török-Szent-Miklós, 16,000 l. Karczag, r. t. v., közel a Hortobágyhoz, 16,000 l. Mező-Túr, r. t. v., a tiszavidéki vasút mellett, 21,000 l. Túrkeve, 12,000 l. Tisza-Várkony, falú. Jász-Berény, r. t. v., a magyar államvasút és a Zagyva mellett; ez volt a Jászság fővárosa, József nádor márvány szobrával, 22,000 l. Jász-Apáthi és Árok-Szállás, r. t. v., 13,000 l., népes városok.

3. Hajdú megye.

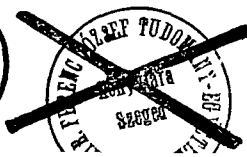
Székhelye: Debreczen, sz. k. v., vasúti csomópont, nagy, egyhangú és homokos síkságon. A főváros után az országnak első kereskedő városa. Vásárai országos fontosságúak. Lakosainak száma 51,000 kik nagyrészt protestansok, miért is köznyelven kálvinista Rómának nevezetik. Püspök-Ladány, a tiszavidéki vasút két vonalának csomópontja, az előbitől délnyugatra. Hajdú-Böszörmény, r. t. v., a hajdani Hajdúkerület főhelye, 19,000 l. Hadház, r. t. v. Hajdú-Dorog, r. t. v., Hajdú-Nánás, r. t. v., 14,000 l. Hajdú-Szoboszló, r. t. v., virágzó baromtenyésztés- és földműveléssel.

4. Szabolcs megye.

Székhelye: Nyíregyháza, r. t. v., a tiszavidéki vasút m., homokos térségen, széksőfőzéssel, jelentékeny marhatenyésztéssel, 24,000 l. Nagy-Kálló, mocsárok közt, realiskolával, dohánytermeléssel, Nyírbátor, az előbitől d. k., egykoron erdő; innét származott a Báthory fejedelmi család. Szabolcs, falú, nem messze a Tiszától, régi vár romjaival, melytől a megye nevét nyerte. Mária-Pócs, Nyíregyházától délkeletre, búcsújáró hely. Új-Fejértó, a tiszavidéki vasút mellett.

5. Szatmár megye.

Székhelye: Nagy-Károly, r. t. v., az éjszakkeleti vasút mellett, termékeny vidéken, nagy vásárokkal; gróf Károlyi kastélyával, mely a régi vár helyén áll, 13,000 l. Szatmár-Németi, sz. k. v., a megye közepén, a Szamos partján és az éjszakkeleti vasút mellett. Katholikus püspök székhelye; Kölcsei Ferenc szobrával, 20,000 l. Bikszád, a megye éjszaki vidékén, fürdőhely. Nagybánya, r. t. v., Felsőbánya, r. t. v. és Kapnikbánya, bányavárosok. Avas-Újváros, az Avasság főhelye. Cseke, falú, Kölcsei Ferenc síremlékével. Ecsed, a hasonnevű láp mellett.

6. Szilágy megye.

Székhelye: Zilah, r. t. v., a Meszeshegy éjszaki lejtőinél, földmíveléssel és nagy vásárokkal. Kraszna, a hasonló nevű folyó mellett. Szilágy-Somló, r. t. v., a Kraszna mellett, várromokkal és ásványos forrásokkal. Zovány, a Berettyó mellett, az előbbtől nyugotra, fürdőhely. Tasnád, r. t. v., a megye északnyugati vidékén, várromokkal. Szilágyszeg, régi várral; innét származtak a Szilágyiak. Szilágycseha, a Szilágy patak mellett.

7. Bihar megye.

Székhelye: Nagy-Váradi, thjf. város, a Sebes-Kőrös mellett, a síkság és hegyek érintkezésénél vasúti csomópont; r. kath. és gör. kath. püspökök székhelye. Jogakadémia-, gimnázium- és reáliskolával; hajdan erősség volt. Itt született Pázmán Péter. Vásárai híresek, mert azok közvetítik az ország belseje és a délkeleti Fensík közt a forgalmat, 31,000 l. Érsemjén, Kazinczy Ferenc születéshelye. Az Ér mellett vannak még Székelyhíd, Diószeg, ez utóbbi az érmelléki bor, mely «Bakator» név alatt ismeretes, főkviteli helye. Élesd, jó borral a Sebes-Kőrös mellett, közelében cseppkő barlang van. Bihar, a megye székhelyétől éjszakra. Belényes, a Fekete-Kőrös mellett, közelében vannak Béla vár romjai, marhavásárai jó hírűek, azonfelül szép fekete márványa van. Nagy-Szalonta, 10,000 l. és Sarkad, az alföld-fiumei vasút mellett, 12,000 l. Rézbánya, hajdan virágzó bányaváros.

8. Arad megye.

Székhelye: Arad, sz. k. v., a Maros mellett, ott, hol az Alföld a hegyekkel találkozik, vasúti csomópont; egykoron erősség, most görög nem egyesült püspök székhelyével; államgymnázium- és reáliskolával, kórházzal, zeneiskolával; marhavásárai igen látogatottak, az aradi liszt országsszerte nevezetes, 36,000 l. Radna, a Maros mellett, búcsújáró hely. Világos, történeti nevezetességű vár romjaival. Ettől északkeletre van Magyarát, falú, híres asztali fehér bortermeléssel. Ménes, falú, aszúborral, mely a tokajival vetélkedik. Boros-Sebes, Boros-Jenő és Kis-Jenő, a Fehér-Kőrös mellett. Glogovác, falú mellett vannak Orodvár romjai, nem messze a Marostól (1132. Vak-Béla). Zaránd, várromokkal.

9. Csanád megye.

Székhelye: Makó, r. t. v., a Maros jobb partján; a csanádi püspök kastélyával; a lakosok-ípparral, de különösen marhatenyésztéssel foglalkoz-

nak; a makói czímeres ökrök híresek, 30,000 l. Új-Csanád falútól délre a Maros mellett fekvő Csanád város, melyben sz. István püspökséget alapított. Mezőhegyes, pusztá, melyen a II. József császár által alapított híres állami ménés van. Nagy-Lak, 10,000 l.

10. Békés megye.

Székhelye: Gyula, r. t. v., a Fehér-Kőrös és az alföld-fiumei vasút mellett; kiterjedt marhatenyésztéssel és olajmalmokkal; régi vára romokban hever; 18,000 l. Békés, a Fehér- és Fekete-Kőrös egyesülésénél, marhavásárai jelentékenyek, a környéken kiadni szokott Fekete-Kőrös mocsárossá teszi határát; régi váráról neveztetett el a megye, 23,000 l. Szarvas közel az egyesült Kőröshöz, Vajda Péter író sírjával, 23,000 l. Békés-Csaba, a tiszavidéki és alföld-fiumei vasút csomópontja, termékeny vidéken, gőzmalommal, 33,000 l. Mező-Berény, 11,000 lakossal, Endrőd, Orosháza, az alföld-fiumei vasút mellett, 18,000 lakossal. Szeghalom, előbb Zeghalom falú. Déva-Ványa, 10,000 lakossal. Kígyós, pusztá, gr. Wenckheim merinójuhászatával. Füzes-Gyarmat, a megye északi vidékén, jelentékeny gabnatermesztés és marhatenyésztéssel.

11. Csongrád megye.

Székhelye: Szegvár, falú, szép megyeházzal. Szeged, sz. k. v., a Tisza jobb partján a Maros beömlésénél és az osztrák állam- és alföld-fiumei vasút találkozásánál. E kedvező helyzetének köszöni kiválólag virágzó állapotát. Szeged a Tisza és a Maros főkikötője. Vásárai országos fontosságúak; itt nemcsak a város gyártmányai és iparcikkei, melyek közt a szegedi szappan, posztó és hajók a nevezetesebbek; hanem a délkeleti Fensík kősejje, fája, a bányászi búza, dohány stb. kerülnek forgalomba. Van gymnáziuma, reáliskolája, ipar és kereskedelmi iskolája, színháza, nagy kórháza stb. Egykoron első rangú erősség volt. Ez az országnak, a főváros után, a népesebb városa, 74,000 l. Csongrád, r. t. v., a Tisza jobb partján, a Kőrös torkának átellenében, 18,000 l. Hódmező-Vásárhely, thjf. v. a Hód tavánál, az alföld-fiumei vasút mellett, virágzó földművelés- és báromtenyésztéssel, vásárai híresek, 51,000 l. Szentes, r. t. v., a Kurca vizénél, 29,000 l. Pusztaszer, Csongrádtól délre, történeti fontosságú.

12. Temes megye.

Székhelye: Temesvár, sz. k. v., erősség, fekszik a síkság és hegyek találkozásánál, a Bega csatorna és folyó mellett, vasúti csomópont. A csanádi r. kath. püspök és a temesvári gör. keleti püspök székhelye; van

gymnáziuma, reáliskolája, szép színháza, több kórháza és jótékony intézete. A város rendesen van építve, tiszta és kellemes környékű. Kereskedelmét a vasutak és a Bega csatorna mozdítják elő, 34,000 l. Új-Arad, a Maros balpartján, közelében van az aradi vár. Lippa, kereskedelmi tekintetben fontos, mert a délkeleti Fensík kereskedelmének egyik része e városon át veszi útját nyugat felé. Vinga, r. t. v., az arad-temesvári vasút mellett. Buziás, Temesvártól délkeletre, fürdőhely. Versecz, thjf. város, a hasonló nevű hegy alján, a karánsebesi gör. kel. püspök székhelye, reáliskolával, gymnáziummal, virágzó iparral és kereskedéssel, 22,000 l. Fehér-Templom, r. t. város, az osztrák államvasút mellett, közel a Nérához, selyemfonóval és kereskedéssel. Murány, savanyú vízzel.

13. Torontál megye.

Székhelye: Nagy-Becskerek, r. t. v., a Bega mellett, virágzó iparral és kereskedéssel, 20,000 l. Nagy-Kikinda, a hasonló nevű kerület egykori székhelye az osztrák államvasút mellett, virágzó barom- és selyembogár-tenyésztéssel, 20,000 l. Zsombolya (Hatzfeld), az előbb nevezett vasút mellett. Török-Becse, gabonakereskedő város a Tisza mellett, gőzhajóállomás. Pancsova, thjf. v., a Temes és Duna egyesülésénél, a volt német-bánsági ezred főhelye; gőzhajó-állomás, veszteglő intézettel, répacukor-gyárral, selyemfonóval, kereskedése keletfelé jelentékeny, 17,000 lakossal. Ivánda, falú, híres ásványvízzel. Valkány, vasúti csomópont, a megye éjszaki részén. Alibunár, a hasonló nevű láp mellett.

14. Bács-Bodrog megye.

Székhelye: Zombor, sz. k. v., a Ferencz csatorna és az alföld-fiumei vasút mellett, gymnáziummal, selyem-termesztéssel; kereskedelmét a csatorna nagyban előmozdítja, 25,000 l. Szabadka, sz. k. v., a megye éjszaki részén és az alföld-fiumei vasút mellett, gymnáziummal; földművelése, dohánytermesztése, marhatenyésztése virágzó. A város határa igen kiterjedt, és lakosainak száma: 61,000. Baja, thjf. v., Szabadkától nyugatra, közel a Dunához, gymnáziummal; lakosai, kiknek száma 19,000, jobbára kendertermesztéssel, selyembogár-termesztéssel és iparral foglalkoznak. Apatin, a Duna mellett, híres kendere külföldre is szállíttatik, 12,000 l. Bács, az előbbtől délkeletre. A csatorna mellett vannak: Bezdán és Sz. Tamás, 11,000 l., 1848. Ó-Kanizsa, 13,000 l. Zenta, a Tisza mellett, 1696-diki sept. 11-én vívott győzelmes csatáról lett nevezetessé, 21,000 l. Ó-Becse, gabonakereskedő hely, 15,000 lakossal. Titel, alatta egyesül a Tisza a Dunával, főhelye a volt csajkások kerületének. Új-Videk (Neusatz), sz. kir. város, a Duna mellett, 21,000 l. Pétervárad,

átellenében, gymnáziummal, a görög keleti püspök székhelye; kedvező fekvésénél fogva a főváros után legtekintélyesebb hely az alsó Duna mellett, 19,000 lakossal.

II.

A Délnyugati Hegyes Dombos vidék.

Az ország délnyugati vidékét kelet felől a nagyobb mellékfolyókban szegény Duna, délen a mocsáros környékű Dráva, nyugaton Stájerország és Alsó-Ausztria és éjszakon a Duna határolja, hol azonban a nagyobb mellékfolyók torkolatánál a megyék területe a Duna balpartjára is kiterjed. Hazánk e legfontosabb és legérdekesebb vidékének területe 44,000 □ kilométer, közepes magassága 240 m.; e területnek legmagasabb pontjai nyugaton lelhetők fel, míg a hegyek lejtője az ország főfolyója és e vidéket öntöző mellékfolyói felé tart. E vidék hegy- és vízrendszerében a Duna medencéje képezi a középpontot, mely felé a folyók irányozvák és az emelkedések lejtőszöndnek. Ama egyhangúság, melylyel az Alföldnél találkozunk, egészen megszűnik: a hegyek és völgyek változatossága, a dombok és síkságok érintkezése ezt a vidéket Európa legérdekesebb és legszebb tájai mellé sorozzák. A lakosság száma 2·5 millió, kik legnagyobb részét magyarok, csak a nyugati zordonabb vidéken van egy néhány német és a déli, Horvátországgal határos, helyeken kevés horvát, míg a délnyugati szögletben található vend falvak majdnem kivétel nélkül megmagyarosodtak. Az ókorban e vidék Pannónia nevét viselte; midőn ez a rómaiak uralma alá került, egészen más nép lakta, mint a szomszéd barbár Jazygiát. Itt a római birodalom természetes védfalát a Duna képezte, mely sokáig meg is védte azt az éjszaki és keleti nomádok ellen. A középkor kezdetén a hunok és az avarok birodalmának súlypontja valószínűleg Pannónia vala; mindkét birodalom ereje itt jutott tönkre és itt sodortatott el a világ színpadáról. Ezután a szlávok tűnnek fel. A magyar csak e vidék elfoglalása által biztosítja magának létjogát Európában és állapítja meg fensőségét a Kárpátok és a Balkán között. Itt ment véghez azon világfontosságú átalakulás, melyben az eddig nomád nép állandó lakóhelyhez szokott és a pogány magyarok keresztény államot alkottak. Maga a talaj is kedvezett ez átalakulásnak. A hegyes völgyes, kellekben gazdag vidék, könnyen elfeledteté velők a pusztai szabadságot és nélkülözést; itt lett a magyar földművelővé, míg az Alföldön még ezután is sokáig csak szolgáira bizza a munkát, maga pedig kedvenc életmódját folytatja. A rómaiaktól fenmaradt gyarmatok példányul szolgáltak a gazdálkodásnak. — Történetünk legfontosabb eseményeinek ez a vidék volt a színhelye: Sz. István Székes-Fehérvárból indult a somogyi lázadás lecsil-

lapítására és Veszprém környékén vívatott azon ütközet, mely a kereszténységet biztosította. Az új keresztény magyar egyház fejének Esztergom jelöltetett ki székhelyül, míg a földrajzilag fontosabb helyeken, mint Győr, Veszprém, Pécs, püspökségek keletkeztek. A nép olasz, német gyarmatoktól vette át a nyugat és dél műveltségét; az elszigetelt ormokat a bencések és egyéb szerzetesek rendjei foglalták el s keletkeztek a pannonhalmi, zirczi, bakonybéli, jász-apáthi és pécsváradi monostorok, melyek mind megannyi úttörőivé lettek a haladásnak és polgárosodásnak. A trónvillongások leginkább ezen a vidéken zajlottak le, valamint hajdani dicsőségünket és hatalmunkat Buda és Visegrád tüntetik leginkább elő. Végre napjainkban is e vidék mozgékony népe legfogékonyabb akár az anyagi, akár a szellemi vívmányok iránt; a sokkal zárkózottabb és minden tekintetben konzervatívabb Alföld csak lassan szokott e vidék lakosai után indulni akár az anyagi, akár pedig a szellemi téren.

15. Baranya megye.

Székhelye: Pécs (Fünfkirchen), sz. k. v. a Mecsek hegy déli lejtőinél, vasúti csomópont. Itt van a r. kath. püspök székhelye, jogakadémia, gymnasium, reáliskola. A környékén található kőszéntelek nagyon előmozdítják iparát, vasútai pedig nagyot lendítettek kereskedelmén, 29,000 l. Pécsvárad, a Zengő hegy-tövénél Péctől északkeletre, régi vára Vak Béla idejéből történeti nevezetességgé. Mohács, a Duna és a vasút élénkké teszi forgalmát. 1526. aug. 29. 1687. Ide tartozik Mohács szigete is, hol sok szénát termesztenek, 12,000 l. Villány, vasúti csomópont, híres vörös boráról. Siklós, az előbbtől nyugatra, jeles borral. Zsigmond király, mint az országnagyok foglya, az itteni sziklavárban őriztetett. Harkány, falú, híres kénforrásokkal. A baliget, falú, Péctől északnyugatra cseppkőves barlanggal. Szabolcs és Vasas falúk környékén nagy kőszéntelek vannak.

16. Tolna megye.

Székhelye: Szegszárd, a Sárvíztól nem messze, vörös bortermesztéssel, 12,000 l. Bonyhád, dohánytermesztéssel, az előbbtől dél-nyugatra. Tolna, dohánytermesztéssel, a Duna mellett. Paks, a Duna mellett, 11,000 l. Duna-Földvár, gőzhajóállomás a megye éjszaki részén, 13,000 l.

17. Somogy megye.

Székhelye: Kaposvár, r. t. v., a Kapos folyó mellett, gymnasiummal. Somogyvár, Kupa vár romjaival. Csurgó, a megye délnyugati részén, közel a Drávához. Zákány, a Dráva mellett, a déli és a

magyar államvasút találkozó pontja. *Szigetvár*, az Almás vize mellett, régi vára 1566-ból történeti nevezetességű. *Igal*, Kaposvártól éjszakkeletre.

18. Zala megye.

Székhelye: *Zala-Egerszeg*, a Zala mellett. *Nagy-Kanizsa*, r. t. v., ez a megye legnevezetesebb városa, itt ágazik el a déli vasútnak három vonala; jelentékeny ipara és virágzó kereskedelme folyton emelkedik, 18,000 l. *Csáktornya*, hajdan a Zrínyiek birtoka. *Keszthely* a Balaton mellett, gazdasági iskolával, fürdővel (a Héviz patakánál). *Tihany*, a hasonlónevű félszigeten I. Endre által alapított apátsággal. *Balaton-Füred*, az előbbitől éjszakkeletre, híres fürdőhely. *Kehida*, Deák Ferencz születéshelye.

19. Veszprém megye.

Székhelye: *Veszprém*, r. t. v., régi püspöki város a Séd folyó és a magyar nyugati vasút mellett, a Papodhegy közelében, a város hullámos területen van építve, míg vára hegyen áll, itt vannak egyszersmind a legnevezetesebb épületei is, mint a püspöki székesegyház, a püspöki palota, a kanonokok lakhelyei, a megyeház, a gimnázium stb. A kellemetes város lakosai leginkább iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, 13,000 l. *Palota*, a megye keleti határánál, régi város. *Pápa*, r. t. v., a megye legiparosabb helye, a Tapolca patak és a Kőrös-hegy mellett, kath. és ref. gimnáziummal, kőedény-gyártással és posztószövéssel, 15,000 l. *Zircz*, Veszprémtől éjszakra, a Bakony kies völgyében, régi cistercita-apátsággal. *Bakonybél*, az előbbitől délnyugatra, a Somhegy tövénél, régi benézés. apátsággal, falú. *Somló-Vásárhely*, *Tüskevár* és *Devecser* a magányosan álló Somló bazalt-hegy déli lejtőjénél, híres bortermesztéssel. *Herend*, falú, jeles porcellángyárral.

20. Vas megye.

Székhelye: *Szombathely* (Steinamanger), r. t. v., a Gyöngyös és Perent folyók között és mellett, a déli és a magyar nyugati vasút csomópontja, r. kath. püspök székhelye, gimnáziummal, dologházzal. Itt volt a régi Sabaria, vagy Claudia Augusta város, Sz.-Góthárd a Rába mellett. 1664. aug. 1. 11,000 l. *Körmend*, a Rába mellett, hg Batthyány kastélyával. *Kis-Czell*, a keleti határnál és a magányosan álló Sághegy mellett, itt ágazik el a nyugati vasút két vonala; búcsójáró hely. *Vasvár*, a magyar nyugati vasút mellett, Körmendtől éjszakkeletre, hajdan erősség; vasvári béke. *Kőszeg* (Güns), r. t. v., a megye éjszaki részén régi vára romokban hever, kath. és evang. gimnáziummal, katonai nevelő intézettel. 1532. *Jurisics Miklós*. *Német-Újvár*, a megye nyugati vidékén, régi

vára az Újvári grófoké volt, itt született Faludi Ferenc. T a r c s a és S ó s - k ú t, a nyugati határon savanyú vízzel és fürdővel. R o h o n c z, Kőszegtől délre, gazdasági iskolával.

21. Sopron megye.

Székhelye: S o p r o n (Oedenburg), sz. k. v., közel a Fertőtava délnyugati partjaihoz, a déli és a győr-ebenfurti vasút csomópontja, a Brennb-
berg lejtőinél; ez hazánk egyik legszebb, legrendezettebb és legiparosabb
városa. Két gimnáziummal, katonatiszt árvaleány-nevelőintézettel, cukor-
finomító-gyárral, gőzmalommal stb. A környéken jeles borok teremnek;
közelében fekszik B a l f, kénfürdő, 23,000 l. R u s z t, r. t. v., az előbbtől
éjszakra, a Fertőtava mellett, híres borral. K i s - M á r t o n, r. t. v., a
Lajtahegység tövéénél, kiterjedt kereskedéssel, Eszterházy hg gyönyörű
kastélyával, mely legszebbnek tartatik az országban. E s z t e r h á z, falú,
a Fertő déli részén, a hasonló nevű herczegnek meglepő szépségű törzskasté-
lyával, répaczukorgyárral. N a g y - C z e n k, szintén a Fertő déli vidékén
fekszik az Ikva mellett, répaczukor- és fonógyárral, mintagazdasággal.
C s o r n a, a nyugati vasút mellett, a megye keleti vidékén, prémontrei pré-
postsággal. V i t n y é d, falú, jeles dohánytermesztéssel. L a j t a - S z e n t -
M i k l ó s, a déli vasút mellett, a magyar birodalom határán.

22. Moson megye.

Székhelye: M a g y a r - Ó v á r, a Lajta és Duna egyesülésénél, gaz-
dasági akadémiával, környékén említésre méltó öntöző eszközökkel, nagy
merinó-nyájjal. M o s o n (Wieselburg), a Duna azon ágánál, mely tőle nevét
kapta, nagy gabonakereskedő hely. O r o s z v á r, az előbbtől északnyu-
gatra a Duna mellett. N e z s i d e r a Fertőtava éjszaki vidékén, gabnavásá-
rai jelentékenyek, szőlőműveléssel és spárgatermeléssel. Z a r á n d f a l v a,
az előbbtől éjszakra, vasúti csomópont, méhtenyésztéssel. L a j t a, falú, a
határon, gabnakereskedő hely. P á r n f a l v a, az előbbihez közel, itt lóver-
senyek szoktak tartatni.

23. Győr megye.

Székhelye: G y ő r (Raab), sz. k. v., a Rába-Rábcza és a mosonyi Duna
egyesülésénél az osztrák állam- és a magyar nyugati vasút találkozó pontja;
hazánk egyik legélénkebb városa, r. k. püspök székhelye, jogakadémiával,
gimnáziummal, reáliskolával; gabna- és sertés-kereskedése jelentékeny, haj-
dan erőd volt, 21,000 l. H é d e r v á r, a Duna mellett, a Szigetköz szige-
tén, vára a Héderváriaké volt. S z e n t - M á r t o n, a P a n n o n h a l o m
nyugati lejtőinél, a legrégebbi benczés apátsággal, megtekintésre méltó vízemé-
lőgéppel. M é n f ő, előbb Veszett-Német 1042. G ö n y ő, gőzhajó-állomás.

24. Komárom megye.

Székhelye: K o m á r o m, a Csallóközön, még pedig a Duna és a Vág-Duna egyesülésénél, sz. k. v., hazánk legnagyobb erődje és nyugat felől az ország kulcsa; fekvésénél fogva uralkodik a Duna fölött és védi a Kárpátok és az Alpok éjszakkéleti nyúlványai közt fekvő térséget, utakat és vasútakat, szóval nyugat felől a főváros őrzője. A város kereskedése gabonával, borral stb. jelentékeny, 13,000 l. G u t a, a Vág és az érsek-újvári Duna egyesülésénél, a Csallóközi szigeten. Ó- és Ú j - S z ő n y, a Duna jobb partján; Új-Szónynél találkozik a déli és az osztrák államvasút. N e s z m é l y, falú ugyanott, jeles borral. Albert magyar király † 1439-ben. T a t a, élénk iparral, megerősített vár romjaival és ásványforrásokkal. B á b o l n a, pusztá, állami ménessel. K i s - B é r, a megye délnyugati vidékén, a déli vasút állomása, szép kastélylal, kerttel és híres állami ménessel.

25. Esztergom megye.

Székhelye: E s z t e r g o m, r. t. v., a Duna jobb partján, az érsek-prímás székhelye, gymnáziummal, reáliskolával és meleg fürdővel. Hajdani erős vára helyén, hol az Árpádházbeli királyok székeltek, most az ország legszebb és legnagyobb székesegyháza (basilika) áll, 9000 l. P á r k á n y, a Duna és a Garan egyesülésénél, Esztergom átellenében, 1683. N y e r g e s - Ú j f a l ú, a Duna jobb partján. D ö m ö s, falú a Duna m., I. Béla † Álmos. D o r o g, T o k o d, falvak a megye déli részén, kőszénbányákkal. S ü t t ő, P i s z k e, márványbányákkal.

26. Fehér megye.

Székhelye: S z é k e s - F e h é r v á r, sz. k. v., szőlőheggyekkel környezett lapályon, innen ágazik el a déli vasút két vonala és a magyar nyugati vasút fővonala. Ez hazánk egyik legrégebb és legnevezetesebb városa; hajdan királyaink szék-, koronázó és temetkező helye volt. Róm. kath. püspök székhelye, szép püspöki székesegyházzal, történeti nevezetességű templommal, hol királyaink koronáztattak; gymnáziummal, reáliskolával. Kereskedelme, különösen mióta vasutak csomópontjává lett, emelkedőben van. Lakosai posztókészítéssel, bőrgyártással, kécsinálással stb. foglalkoznak, 26,000 l. B o d a j k és M ó o r, a déli vasút állomásai; az előbbeni fürdőhely, az utóbbi bortermesztő város. Moór után nevezetett el az a horpadás, mely a Bakony és Vértes közt a kis-magyar medenczét a nagygyal összeköti; most a déli vasút vonul át rajta. A l e s ü t h, falú, mintagazdasággal és merinó-juhászattal, József főherceg birtoka. É r d (Hansabég), a Duna közelében római és török emlékekkel. A d o n y, D u n a - P e n t e l e, a

Duna mellett, szintén római emlékekkel. A l a p, pusztá, ez utóbbitól délre, keserűvíz-forrásai nevezeteseek. E r c s é n y, falú, a Duna mellett, mintagazdasággal, répacukor-gyárral, búcsújáró hely.

III.

Az Éjszaknyugati Felföld.

Magyarország éjszaknyugati terjedelmes Felföldét nyugatról és éjszakaról a Kárpátok gerince zárja el Ausztria-, Morva-, Szilézia- és Galicziától. Az ország eme természetes határát csak két helyen szakítja meg nagyobb horpadás, még pedig először az Árva, Liptó és Szepes közt fekvő mélyedésben, hol a galicziai síkság egy öblöt bocsát délre a Kárpátok közé, megszakítván a határgerincz félkörét. Ennek tulajdonítható a két szomszéd ország közt a határingadozás és Galicziának beékelése dél felé. A másik mélyedést Poprád mente jelöli; történetünkben ennek nyomát a XVI szepesi város elszakadásában találjuk. Keleten a Hernád-Tarcsa völgyeinek nyugati részei vehetők fel határokiúl. Délen a Nagy-Alföld és a Duna völgye zárják el. Területe körülbelöl 48,000 □ kilométer; közepes magassága 570 méter. Az Éjszaknyugati Felföld legnagyobb emelkedéseit éjszakon találjuk, honnét úgy a hegyek, mint a völgyek a Duna felé, tehát délre lejtőszödnék. Itt is a Duna és az Alföld azon természetes középpont, mely felé a folyók sietnek és a hegyek lejtőszödnék. E vidék folyóinak alsó része sokkal szélesebb völgyeket alkot s ennél fogva sűrűbben van benépesítve, mint a folyók felső része, hol a hegyek zordona és a völgyek csekély kiterjedése a földmívelést szűkebb körre szorítja, sőt a nagyobb emelkedéssel majdnem egészen lehetlenné teszi, helyet adva a hegyi állattenyésztésnek. A lakosság száma 2·4 millió; ezeknek nagyobb része tót. A folyók alsó vidékén, a Kárpátok déli lejtőinél és e vidék délkeleti határán, vagyis a termékenyebb déli rész lakossága magyar. A bányavárosok területén pedig nagyrészt német lakossággal találkozunk. E terület régi népeiről nagyon keveset tudunk; annyi bizonyosnak látszik, hogy az éjszaknyugati vidék népei, a quádok is lekötelezettjei valának a rómaiaknak, midőn ezek Pannóniát elfoglalák. A hunok és az avarok uralma e vidékre is kiterjeszkedett. Az avarok hatalmának megdöntése után e vidék részét képezte a nagy morva birodalomnak, mely a magyarok által megdöntetett s a magyar birodalomhoz csatoltatott.

E vidék égalji viszonyai, a föld külső rétegei és belső szerkezete kijelölték a lakosság foglalkozását. A földmívelés korlátok közé szorúlt, a hegyek lejtőinek növényzete előmozdítja ugyan a marhatenyésztést, de a hosszú és zordon tél bénítólag hat a mezőgazdaság ezen ágára. A hegyek kincsei megteremtették a bányaipart, mely a lakosság nagy részét táplálja.

A terjedelmes erdők élénkké tevék a fakereskedést. A föld terméketlensége kitartó szorgalomra és iparra kényszeríti az aránylag sűrű népességet; de a szükséges gabona hiánya az Alföldre utasítja őket, melylyel folyóik irányában legrövidebb és legkényelmesebb összeköttetésben állnak.

27. Pozsony megye.

Székhelye: Pozsony, sz. k. v., a Duna bal partján, az osztrák állam- és vág-völgyi vasút találkozó pontja, a hegység, síkság és folyó érintkezésénél virágzott fel. Ez hazánk egyik legrégibb, legszebb és leggazdagabb városa. A török uralom és Bécs közelsége tették a magyar birodalom fővárosává 1848-ig. A mohácsi vésztől egészen az említett évig itt tartattak az országgyűlések, itt koronáztattak meg királyaink. Nevezetességei: az Országház, hol az országgyűlések tartattak; Sz. Márton temploma, hol a királyok megkoronáztattak; a sz. Ferencrendűek temploma, hol az arany sarkantyús vitézek felavattattak; a megye-, a városháza; a primás-érsek palotája stb. A város felett levő várromokból gyönyörű a kilátás egyrészt a ligetes szigetekre, másrészt az erdős és szőlős hegyekre, valamint magára a városra. Tudományos intézetei közt jogakadémiaja, gymnáziuma, reáliskolája, ev. lyceuma, hönvtára, katonai nevelőintézete, leányiskolája stb. érdemelnek említést. Van sok jótékony intézete és társulata, szép színháza, zeneegylete stb. Ipara igen virágzó; pezségőbor-, szesz-, cukor-, posztó-, bőr-, pokróc-, szivar- s egyéb gyárjai híresek. Kereskedelme, különösen az átmeneti, jelentékeny. Koronázó halma, sétaterei és közel fekvő fürdője az ország mostani fővárosára emlékeztetnek, 48,000 l. A Kis-Kárpátok keleti lejtőin, Pozsonytól éjszakra említendőek: Sz.-György, r. t. v., kiterjedt szőlőműveléssel és kénés fürdővel, régi várral; Bazin, r. t. v., szőlőműveléssel, arany- és kénbányával, vasasfürdővel; Modor, r. t. v., posztó-, cserépedény- és hordókészítéssel, 5000 l. Dévény, a Morva torkolatánál, festői várromokkal. Dévénytől éjszakra, a Morva síkságon vannak: Stomfa, Malaczka, gyönyörű kastélyokkal és vadaskertekkel. A Csallóközben: Somorja, r. t. v., buzakereskedéssel. Diószeg, az osztrák államvasút mellett; Galantha, a most említett vasút mellett, régi várral, innét kapták az Eszterházyak melléknévüket. Nagy-Szombat (Tyrnau), a vág-völgyi vasút állomása, r. t. v., gyönyörű és termékeny síkságon; ez, valamint az ettől éjszakra fekvő Vág völgye Mátyás földjének szokott neveztetni. A városnak sok temploma miatt kis Róma is neve. Jezsuita-collégiummal, gymnáziummal, ev. főtanodával, katonai nevelőintézettel, rokkantak házával, nagy kórházzal és tébolydával, 11,000 l. A Kis-Kárpátokon vannak: Borostyánkő, Vöröskő, Detrekő, egykoron híres várak, most a Pálffyak birtoka, nevezetes gazdasággal, ez utóbbi közelében szép cseppkőbarlang van.

28. Nyitra megye.

Székhelye: Nyitra, r. t. v., a Nyitra jobb partján és a Zoborhegy tövénél, régi püspökséggel; a város éjszaki részén emelkedő sziklás hegy tetején, az úgynevezett Várban, van a püspök palotája és az ősrégi székesegyház, mely a város dísze. (Vazul.) Gymnáziummal, kegyesrendi kollégiummal és leányiskolával. Iparágai közt említendő a posztókészítés, 9000 l. Nagy-Surány, nagy czukorgyárral. Érsek-Újvár, r. t. v., az osztrák államvasút mellett, egykoron híres erőd volt, ipara élénk, 11,000 l. Gimes, Nyitrától éjszakkeletre, egykoron híres várral. Privigye, r. t. v., hajdan nagy gabonavásárokkal, posztókészítéssel. Bajmóc, látogatott fürdőhely, szilvatermeléssel és régi várral, mind a két város a megye éjszakkeleti részében. Nagy-Tapolcsán, a Nyitra jobb partján, gabonatermeléssel. Galgóc (Freistadt), a Vág bal partján, élénk kereskedelemmel. A folyó túlsó partján van: Leopoldvár, hajdan erőd volt, most már állami börtönül szolgál, az Erdődy grófok szép kastélyával. Pöstyén, kénese fürdővel. Csejte, régi várromokkal. (Báthory Erzsébet.) Vág-Új hely, a megye egyik legnépesebb városa, a vágvölgyi vasút állomása; híres gabona- és gyapjúkereskedéssel. Miava, a hasonló nevű folyónál, gyapjú- és lenszövésével, 10,000 l. Szakolca, a határon és a Morva mellett, r. t. v., gymnáziummal és posztókészítéssel. Handlova (Kriehay), Privigyétől keletre, falú, lakosai rossz németiségükről nevezetesek; környékén egy barlang és kőszéntelep van.

29. Bars megye.

Székhelye: Aranyos-Marót, a Zsitva mellett, földműveléssel. Kőrmöcbánya, r. t. v., a megye éjszakkeleti vidékén, a magyar államvasút mellett, mely a várost környező hegyeken kapaszkodik éjszak felé. Az ország első bányavárosa, pénzverőintézettel, bányatörvényszékkal, reáliskolával, kőedénygyárral, papírmalommal. A város kopár hegyek által körülzárt völgykatlanban terül el, 9000 l. Sz.-Kereszt, a Garan kanyarulatánál, a besztecebányai püspöknek, ki itt szokott tartózkodni, szép kastélya és kertje érdemel említést. Szklénó és Vichnye, Sz.-Keresztől délre, látogatott fürdőhelyek. Geletnek, a Garan mellett, híres malomkőbányával. Zsarnócza, a Garan mellett, itt olvasztják a selmeczbányai érczetek. Újbánya, r. t. bányaváros, előbbi felől délnyugatra, kopár hegyek közt. Zlatnó, a megye nyugati vidékén, jeles üveggyárával. Nagy-Salló, 1849. Léva, r. t. v., a megye keleti határánál, hajdan híres erősség, földműveléssel és iparral.

30. Hont megye.

Székhelye: Ipolyság, gabonatermeléssel az Ipoly mellett. Selmeczbánya, a megye éjszaknyugati vidékén, legnevezetesebb sz. k. banya-

város, erdőtlen hegyekkel köryezett mélyedésben. Bányászatunk közép-pontja, európai hírű bányászati és erdészeti akadémiával, kamarai törvényszékekkel, ev. lyceummal, kath. gymnáziummal. Földalatti aknáit és nevezetes vízemelő műveit sok idegen látogatja. Kálváriája igen szép; cserépedénykésztése nevezetes; a selmeczi agyagpipák országszerte ismeretesek, 14,000 l. Közelében van B é l a b á n y a, bányaváros. B a k a b á n y a, r. t. v., az előbbienektől délre, bányaváros, kénes és vasas gyógyvízzel. S z. - A n t a l a Szitnóhegy tövénél, Koburg-Koháry lig kastélyával. H o n t, D r é g e l az Ipolytól délre, a megye keleti vidékén, régi váraik a bányavárosok kulcsainak tekintettek. (Szondi). B ö r z s ö n y, nem messze az Ipoly alsó folyásától. M á r i a - N o s z t r a, hegyen épült régi Pálos-kolostorral, mely most női fegyenczek börtöne. N a g y - M a r o s, a Duna mellett, Visegrád átellenében, gyümölcskereskedéssel. K o r p o n a, r. t. város.

31. Nógrád megye.

Székhelye: B a l a s s a - G y a r m a t, az Ipoly bal partján, élénk iparral, bortermelés és kereskedéssel, szép fegyenczházzal. V a d - K e r t, az előbbitől délnyugatra, fürdővel, történeti fontosságú hely. S z é c s é n y, a megye székhelyétől keletre, a sz. Ferenczrendűek kolostorával, posztó- és kőedénygyárral. F ü l e k, a magyar államvasút csomópontja; régi vára a bányavárosok kulcsának tekintetett. L o s o n c z, r. t. v., a megye legszebb városa, a magyar államvasút mellett, élénk kereskedéssel. 1849. G á c s, az előbbitől éjszaknyugatra, régi posztógyárral. S a l g ó - T a r j á n, a magyar államvasút mellett, barnakőszéntelepekkel és vasgyárral.

32. Zólyom megye.

Székhelye: B e s z t e r c z e b á n y a, r. t. város, a Beszterczének a Garanba való ömlésénél és a magyar államvasút egyik mellékvonala mellett; ez a bányavárosok közt legszebb és hazánk egyik legcsinosabb városa. Róm. kath. püspök székhelye, kath. és ev. gymnáziummal, díszes köz- és magánépületekkel, utcai tiszták és kövezettek. Élénk iparos és kereskedelmi hely, 7000 l. E várostól éjszaknyugatra van H e r m a n e c z, nagyszerű papirgyárral, éjszakra pedig Ú r v ö l g y e, gazdag arany-, ezüst-, rézbányával és cementvízzel. T ó t - L i p c s e, a Garan mellett, várromokkal és papirmalommal. B r e z n ó b á n y a, r. t. v., szintén a Garan mellett, túrója (brindza) országszerte ismeretes, közel hozzá van R ó n i c z falú, híres vasgyárral. L i b e t b á n y a, bányaváros, réz- és vashányakkal. Z ó l y o m, r. t. v., a Garan és Szalatna összefolyásánál, a magyar államvasút két vonalának találkozó pontja; régi várát Nagy Lajos és Mátyás többször meglátogatták; közel hozzá van S z l i á c s, az ország egyik legkellemesebb fürdője.

33. Turóc megye.

Székhelye: Turóc - Sz. - Márton, a magyar államvasút mellett, lakosai földműveléssel foglalkoznak, ipara emelkedik. Znió - Váralja, a m. kir. tud. egyetem birtoka, papírmalom, régi várral. IV. Béla. Lakosai leginkább külföldön házaló kereskedést űznek (safranyíkok, olajkárók). Mosóc, a Révayak szép kastélyával. Alsó - Stubna, falú, a megye déli részén, meleg fürdővel. Ruttká, jelentékeny vasúti csomópont, a magyar állam- és kassa-oderbergi vasút találkozása miatt.

34. Trencsén megye.

Székhelye: Trencsén, r. t. v., a Vág bal partján és azon hegy lejtőinél, melyen a nagy vár romjai a város hajdani dicsőségére emlékeztetnek; ugyancsak a trencsényi vár uralkodott az egész Vág völgye fölött. (Csák Máté; Mátyus föld). Kősziklába vésett mély kútja még épségben van, 4000 l. A várostól nem messze fekszik Teplicz falú, az ország egyik leglátogatottabb fürdője; történetünkben, «trencsényi fürdő» név alatt ismeretes. Illava, a Vág mellett, nagy állami börtönnel. Vág - Besztercze, ipazúzó város, régi várromokkal. Zsolna, r. t. v., a Kiszuczának a Vágba való ömlésénél; e város alatt kanyarodik a Vág délnyugatra; a kassa-oderbergi vasút állomása, vászon és bor átmeneti kereskedéssel. Sztrécsnó, falú, a Vág mellett, várromokkal. Rovne, falú, az előbbtől éjszaknyugatra, hegyes vidéken, lakosai mint drótosok fél világot kalandozzák be. Beczkó a Vág mellett, Trencséntől délre, festői várromokkal (Stibor). Zay - Ugroc, a megye délkeleti vidékén szép kastélyal, nevezetes papir- és posztógyárral.

35. Árva megye.

Székhelye: Alsó - Kubin, az Árva mellett, szép könyvtárral, lakosai földműveléssel foglalkoznak. Felső - Kubin, várromokkal. Nagyfalva, földművelés és sajtkészítéssel. Jaszenova falú, sajtja (ostjepka) országszerte ismeretes. Árvaváralja, a mellette levő sziklacsúcson régi vár van, mely Mátyás király idejében is már említetik. Zuberecz, itt bujik el a Sztudena patak a föld alá, csak lejjebb jó a föld színére. Thurdosin, élénk kereskedéssel. Trsztena, gimnáziummal, cserépedénykészítéssel, nagy vásárokkal. Bobró, Szlanicza, Námesztó, lakosai vászonkereskedéssel foglalkoznak; ezek gyólesosok név alatt országszerte ismertek. Polhora, jódtartalmú fürdővel, a Babiagura hegy tövéénél.

36. Liptó megye.

Székhelye: Liptó - Sz. - Miklós, a Vág és a kassa-oderbergi vasút mellett, szeszes italok gyártásával és fakereskedéssel (tutajok). Liptó

Újvár, (Hradek), a Vág mellett, vasgyárral, de különösen fakereskedéssel; a környékről évenként 30 ezer szálfá szállítatik tutajok alakjában a Vág folyón; e talpakon vagy 200 ezer deszka vitetik lefelé. Sz.-Ivány, Sz.-Miklóstól délre, falú, az itteni templom sírboltjában a hullák csak kiszáradnak, de nem rothadnak el; közelében mérges kénés s más ásványforrások találhatók. Németh-Lipce, egykori bányáival most felhagytak. Rózsahegy, a Vág-Revucza összefolyásánál és a kassa-oderbergi vasút mellett; ez a megye legszebb városa, élénk iparral és kereskedelessel, cserépedény-készítéssel és fekete-márványbányával. Itt született Pálma történészünk. Koritnicza, a megye délnyugati regényes vidékén, fürdőhely.

37. Szepes megye.

Székhelye: Lőcse, r. t. v., dombos vidéken, gymnáziummal, reáliskolával; kereskedése jelentékeny, mézser-készítése híres; a környéken termesztik a legjobb szepesi borsót. Késmárk, r. t. v., a Poprád bal partján, ev. gymnáziummal, mely jól van felszerelve. Vászonszövése jelentékeny, nagy az átmeneti kereskedés, különösen borral és gabonával, 4000 l. A Poprád mentében van a hajdani 16 szepesi város nagyobb része. Poprád, papirmalommal. Podolin, régi várromokkal. Lubló, r. t. v., régi várral, gyócs- és mézser-készítéssel, savanyúvízzel; Olasz, a Hernád mellett, bányaváros: Szepesváralja, régi várral, közelében van Szepesháza, a szepesi kath. püspök székhelyével; Igló, a 16 szepesi város legszebbike, a Hernád mellett, bányaváros, fürdővel, vászonszövéssel, len-termesztéssel. Krompach, bányaváros a Hernád völgyében, vashányakkal. Gölniczbánya, r. t. v., a megye délkeleti vidékén, bányaváros. Szomolnok, a megye déli vidékén, ezüst-, gazdag rézérczekkel és erős cementvízzel. Tátra-Fürdő (Schmecks), savanyú vízzel, híres fürdőhely a Nagyszalóki csúcs alatt. Szulin, falú, közel a Poprádhoz, de a hasonló nevű savanyúvíz-források már Sáros megyében vannak. Haligóc, a Penina-barlanggal.

38. Gömör-Kis-Hont megye.

Székhelye: Rimaszombat, r. t. v., a magyar államvasút mellett, élénk iparral. Pelsőc, a Sajó mellett, vashányakkal. Hajnácskő (Ajnácskő), falú, a megye déli vidékén, régi várral. Bánréve, falú, a magyar államvasút két vonalának csomópontja. Sajó-Gömör, várromokkal. Aggtelek, falú, a megye keleti határánál, közel hozzá fekszik a Baradla cseppkő-barlang. Jolsva, r. t. v., a hasonló nevű folyónál, Koburg hg. szép kastélyával, gyümölcstermesztéssel, környékén több vasgyárral. Csetnek, az előbbtől éjszakkeletre, híres dohánynyal és vashámorokkal. Nagy-Rőcze, r. t. v., a Jolsva és Revucza összefolyásánál. Murányalja, falú, a hasonló nevű hajdani híres vár romjainál (Murány ostroma, Murányi

Venus). Tiszolcz, a Rima mellett, a magyar államvasút gömöri vonala mellett, bányaváros, vashámorokkal, papírgyárral. Dobsina, r. t. v., a megye éjszaki vidékén, hegyek által környezett szűk völgyben, réz-, vas-, kobaltbányákkal, melyek oly jövedelmezők, hogy a polgárok adóját a város fizeti; közelében van a híres jégbarlang. Rozsnyó, r. t. v., a megye északkeleti vidékén és a Sajó mellett, kath. püspökség székhelye, két gimnáziummal, igen élénk iparos város. Pohorella, falú a megye éjszaki vidékén, Koburg-Koháry hg. birtoka, vashámorokkal.

39. Torna megye.

Székhelye: Torna, a Bodva vize mellett, kősziklán épült várral, gabonakereskedéssel. Szádelő, az előbbtől északnyugatra, barlanggal. Szilicze, közelében találhatók Solyomkővár romjai és a Ledniczei barlang, melybe a legnagyobb meleg csak a tél közepén és a legnagyobb hideg pedig a nyár közepén hatol s így a jég nyáron vastagodik, télen pedig olvad. Körtvélyes, gyümölcs- és bortermesztéssel. Barak, vasbányákkal és Derenk, közelében Szadvár romjai és vasbányák.

40. Borsod megye.

Székhelye: Miskolcz, r. t. v., a Szinva és Pecze patak egyesülésénél, közel a Sajóhoz, a magyar államvasút két vonalának, úgy szintén a tiszavidéki vasútnak találkozó pontja, három gimnáziummal, színházzal, virágzó iparral; h. h. superintendens székhelye, 24,000 l. Diósgyőr, az előbbtől nyugatra, a Szinva kies völgyében, üveghutával és papírgyárral, közelében nagyvasgyár és hámor van, hol a legjobb aczél készül. Ónod, a Sajó és Hernád egyesülésénél. 1707. Közelében van a Muhipusztá 1241. Sajó-Sz.-Péter, földműveléssel. Edelény, a Bodva mellett, nagy czukorgyárral. Szendrő, szintén a Bodva mellett, várromokkal. Várkony, Sz.-Pétertől nyugatra, Gömör nyugati határánál, kőszéntelepekkel.

41. Heves megye.

Székhelye: Eger, r. t. v., a hasonló nevű folyó mellett, a megye északkeleti határán, szőlőhegyekkel környezett völgyben, régi város, érseki székhely, számos történeti emlékekkel, ilyenek: a várromok 1552, török minaret, templomok stb. Díszesebb épületei a székesegyház, a lyceumi épület, könyvtárral és csillagvizsgáló toronynyal; hévize és vörös bora híresei, 21,000 l. Parád, a Mátra éjszaki völgyében, ásványvízzel, fürdővel és üveghutával. Pásztó, a nyugati határnál, cistercita apátsággal, gyümölcs-termeléssel. Hatvan, szintén a nyugati határnál, a magyar államvasút csomópontja, hajdan erősség volt. Gyöngyös, r. t. v., a Mátra déli lej-

tőinél, a megye egyik legiparosabb és legnépesebb városa, 16,000 lakossal. Kápolna, a Tarna mellett. Dedrő és Verpelét, Egertől délnyugatra, jó dohánynyal. Heves, görögdinnye-termesztéssel. Tisza-Füred, a Tisza bal partján, hajó-állomás és szíjgyártás. T.-Szőlős és Nagy-Iván, a Tisza bal partján.

IV.

Az Éjszakkéleti Hegyes vidék.

E vidék határait képezik: éjszak felől Galiczia és Bukovina, délen a délkeleti Felföld és a nagy Magyar Alföld, nyugaton a Hernád-Tarcza völgye. Kiterjedése: 31,200 □ klm., közepes emelkedése 450 m. Tekintve azt, hogy e terjedelemben még az Alföld éjszaki nyúlványa is bele van foglalva, ez hazánknak természetesen tagolt vidékei közt a legkisebb. Keleti része hazánknak legzordonabb és leggyéribben népesített területe. A főlejtősödés és a folyók iránya itt is a nagy síkság felé van irányozva, tehát az Alfölddel van legtermészetesebb összeköttetésben, míg éjszak felé csak kevés járható közlekedés nyílik. A lakosok száma 1·2 millió, ezek közül a többségben levő ruthénok (oroszk) a zordonabb helyeket lakják, míg a magyarok a síkság birtokában vannak. A rumánok (oláhok) e vidék délkeleti részén telepedtek le, éjszaknyugaton kis számú tótokkal találkozunk. Régi népeiről mitsem tudunk; a középkor elején hihetőleg az avarok és szlávok tanyáznak itt; midőn pedig a magyarok urai levének az országnak, ide értek a rumánok és a ruthénok. E vidéken is a talaj határozza meg leginkább a lakosok foglalkozását. A síkságok és a folyók völgyei földművelésre, az erdős vidékek állattenyésztésre utalják a lakosokat, míg a zord vidékek lakói házi iparral és a helyi körülményekhez képest bánya szattal foglalkoznak. Az éjszakkéleti vidéken pedig a roppant terjedelmű erdőknél fogva a faipar művelése honosult meg.

42. Sáros megye.

Székhelye: Eperjes, r. t. v., a Tarcza és a vasút mellett, gymnasiummal, ág. kollegiummal, g. e. püspökséggel, több gyárral és élénk kereskedéssel, 10,000 l. S ó v á r, az előbbtől délre, víz által elöntött sóbányáiból most elpárologtatás által nyerik a sót. V ö r ö s v á g á s, falú, Zemplén határán, Libánka hegyén opál-bányákkal. Nagy-Sáros, Eperjes felett a Tarczánál, sziklavára a Rákócziakra emlékeztet. Kis-Szeben, r. t. v., az előbbi felett, gymnasiummal, papirmalommal. Bártfa, r. t. v. a megye éjszaki vidékén, a Tapoly mellett, kath. és evang. gymnasiummal, vasas-

fürdővel, savanyúvize messze vidékre küldetik; élénk kereskedéssel. Zboró, Galicziához közel, közelében vannak a hajdani vár romjai; ez volt Rákóczi kedvencz mulatóhelye.

43. Abauj megye.

Székhelye: Kassa, sz. k. v., a tiszavidéki, kassa-oderbergi és északkeleti vasút találkozó pontja, a Hernád mellett, hol az eddig sziklák közé szorult folyó völgye kitágul. Ez felső Magyarország legszebb, legnépesebb városa. Kath. püspök székhelye, jogakadémiával, gymnáziummal, reáliskolával, felsőbb katonai intézettel. E város a környék iparának és kereskedelmének középpontja, valamint az éjszaki szomszéd tartományok felé áruink főszállítóhelye, 26,000 l. Ránk, a megye északkeleti szögletében, fürdőhely. Rozgony, falú, ugyanott. 1312. Jászó, a Bodva mellett, az előbbienektől délkeletre, nevezetes prémontrei prépostsággal, márványbányákkal. Nagy-Ida, az előbbitől délkeletre, régi várral. Gőncz, gyümölcs- és bortermeléssel. Szikszó, a megye déli vidékén, bortermeléssel. Szántó, a Sátorhegy aljában, jó hegyaljai borral.

44. Zemplén megye.

Székhelye: Sátoralja-Újhely, festői hegyek aljában, az északkeleti vasút csomópontja, 11,000 l. Zemplén, a Bodrog mellett, régi vár romjaival. Sáros-Nagy-Patak, a Bodrog és az északkeleti vasút mellett, híres ref. főiskolával, könyvtárral s könyvnyomdával, várromokkal. Mád, Szerencs, Zombor, Tarczal, világhírű hegyaljai bortermeléssel, mely tokaji név alatt ismeretes. Tokaj, a hasonló nevű bor főkiviteli helye, a Hegyaljának déli nyúlványánál a Tisza és a Bodrog egyesüléseig, fontos átkelő hely. Lelesz, a Bodrogtömbben, prémontrei prépostsággal. Tóke-Terebes ettől éjszakra Gálszécs, urasági kastélyokkal. Varannó, az előbbienektől éjszakra, Csicsva vár romjaival. Homonna a vasút mellett.

45. Ung megye.

Székhelye: Ungvár, r. t. v., ott fekszik, hol az Ung folyó a hegyekből kiér, vidéke szép, régi várral, gör. kath. püspök székhelye, gymnáziummal, savanyúvízzel és látogatott fürdővel, 11,000 l. Szobráncz, az előbbitől éjszaknyugatra, fürdővel. Uzso, a megye éjszaki határánál, savanyúvízzel és fürdővel. Szerednye, a megye délkeleti részén, várromokkal és jeles borral. Csap, falú, a Tisza mellett, az északkeleti vasút csomópontja.

46. Bereg megye.

Székhelye: Beregszász, r. t. v., közel a vasúthoz, malomkőkészítéssel, nagy vásárokkal. Munkács, a Latorcza mellett, mely itt ér a síkságra, az éjszakkéleti vasút állomása. Ez hazánk éjszakkéleti kapujának őrzője, noha magas sziklán épült régi vára — most állami börtön — sehogysem felel meg e czélnek. Almunkácsi g. kath. püspök Ungvárott lakik. A munkácsi timsó, mely Podhering falúban készül, híres. Történetünkben a magyarok bejövetelekor szerepel, 9000 l. Alsó-Verecke, a hasonló nevű hágó mellett. Bereg, régi várral. Selesztó falú, Munkács közelében, híres vasbányákkal, különféle vasgépek és eszközök készítésével. Iványi, Munkáctól éjszaknyugatra, vassas ásványvízzel és fürdővel. Szolyva, Munkáctól éjszakkéletre, a Latorcza mellett, híres savanyúvízzel és fürdővel. Dercsény, fehér agyagpipa-készítéssel. Vásáros-Námény, a Tisza bal partján.

47. Ugocsa megye.

Székhelye: Nagy-Sziló, az éjszakkéleti vasút, és a Fekete-hegy tövében, közel a Tiszához, jelentékeny vásárokkal, régi várral. Túr-Terebes és Halmi, a megye déli vidékén, vásárokkal. Tisza-Újlak, a megye nyugati határán és a Tisza jobb partján, jelentékeny fa- és sószállítással. Királyháza, az éjszakkéleti vasút csomópontja.

48. Máramaros megye.

Székhelye: Máramaros-Sziget, r. t. v., a Tisza és Iza összefolyásánál és az éjszakkéleti vasút mellett, e megyében kiaknázott só rakodó helye, gymnáziummal és jelentékeny kereskedelemmel, 11,000 l. Rónaszék, a Visó és Iza között a sóaknák középpontja; ettől délre van Akna-Suhatag, nagy sóaknákkal. Szlatina, szintén nagy sóaknákkal, Sziget közelében. Felső-Visó, a Visó mellett, közelében a híres suliguli savanyúvíz-forrással. Borkút és Solyma, savanyúvízzel. Nagy-Bocskó, az előbbihez közel, nagy szóda- és kémiai gyárral. Técső, közelében kőszénbányákkal; Visk, közelében fürdővel és Huszt, a Tisza mellett levő koronavárosok.

V.

A Délkeleti Felföld.

Éjszakon összefügg az éjszakkéleti hegyes vidékkel, keleten Bukovina és Rumániával (Moldvaországgal) határos, délen Rumánia (Oláh Alföld) és a Duna határolják, nyugaton pedig a nagy Magyar Alföld veszi

körül. Ennek a határhegyek által elzárt s bensejében hegy- és dombsorok által barázdált Felföldnek területe 66,000 □ klm., közepes emelkedése 730 méter. A délkeleti Felföld magában foglalja az egész Erdélyországot s néhány vele határos megyét is. E Felföld sok tekintetben földrajzi egység gyanánt tűnik fel: belsejében egy nagyobb medenczére, a Maros völgyére és a Mezőségre bukkanunk, mely csak alacsony hegység által van elválasztva az Olt völgyétől, a síkságokat köröskörül heglánczatok kerítik és a szomszéd síkságoktól tökéletesen elválasztják. A völgyek termékenysége, az előhegyek jeles bora, az erdők és bányák gazdagsága, egész Magyarországnak kisebb alakú képét tárják elénk. De földrajzi szempontból lezta a Felföldet is a magyar birodalom kiegészítő részeül kell vennünk; ha tekintetbe vesszük folyóinak irányát, a hegyek és az egész Felföld főlejtősödését, rögtön szembe ötlik, miért nem vonhatta ki magát Erdély sohasem az anyaország befolyása alól, sőt mindenkor annak egyik becses alkotó elemét képezte és képezi jelenleg is. A lakosság száma 2·5 millió. Itt többségben vannak a rumánok, (oláhok), de a magyarság itt is a Felföld szívét, közepét foglalá el; a rumánok és a szászok pedig a hegyes vidéken és a széleken telepedének le. Az ókorban legkorábban dákokkal találkozzunk itt, kiket a rómaiak hódíták meg. A rómaiak után megfordulnak itt a gótok, gepidek, avarok; ez utóbbiak idejében a szlávok is említetnek, miről egyébiránt a sok fenmaradt helynév is tanúskodik. A honfoglalás idejében az itt rekedt szláv lakosok felette csekély számmal lehettek; később nyomuk is elveszett. E Felföld keleti hegységét magyarok (székelyek) foglalták el, kik után a románok (oláhok) jöttek az országba, még később a szászok s végre az örmények. A délkeleti Felföld földrajzi egységet tüntet fel, mind természeti, mind pedig ethnographiai tekintetben. Ez egyediségének tulajdonítható — történetünkben is sokszor tapasztalt — különválásra törekvése; de hogy ez egyediség is a nagy magyar medenczének csak kiegészítő része, kitűnik abból, hogy a délkeleti Felföld nevezetesebb városai nem a középpontban fejlődtek, hanem az Alföldre vezető folyók mentében, vagy pedig az odavezető horpadások nyílásánál. Erdélynek illetéknépen önmagában határozott egysége, de másrészt függése az anyaországtól földrajzi fekvésénél fogva világosan visszatükröződik Erdély történetében: az önmagában kerek egésznek és függetlennek látszik lenni, mégis minden szála a magyar birodalom általános történelméhez vezet vissza; az erdélyi történelem főbb eseményei mindannyi epizódok honunk történelmében.

49. Szolnok-Doboka megye.

Székhelye: De és, r. t. v., a Kis- és Nagy-Szamos egyesülésén alul, környékén, különösen De és a k n a falúnál, kiterjedt sotelepek vannak.

Szamos-Újvár, r. t. v., a Kis-Szamos mellett, gör. kath. püspök székhelye, élénk kereskedéssel, régi vára helyén állami börtön épült, 5,000 l. Szék, r. t. v., az előbbtól délre, környékén gazdag sótelepek vannak. Doboka, falú, a megye déli vidékén, régi várromokkal. Kerlés, falú, a megye délkeleti vidékén a Cserhalomnál. (1070. Sz. - László.)

50. Besztercze-Naszód megye.

Székhelye: Besztercze, a hasonló nevű folyó mellett, a megye kereskedelmének és iparának középpontja, 8000 l. E város virágzásának tetőpontját a 15. és 16-dik században érte el. Borgó-Prund, a Borgói út mellett, közel hozzá. Bethlen, falú, a hasonló nevű grófok törzskastélyával. Radna, a Nagy-Szamos mellett és a hasonló nevű utnál, savanyúvízzel. Naszód, a Szamos jobb partján.

51. Kolos megye.

Székhelye: Kolosvár, sz. k. v.; a Kis-Szamos mindkét partján és a magyar államvasút mellett, 1848-ig a főkormányzék és az erdélyi országgyűlésnek székhelye. Egyetemen, múzeummal, nemzeti színházzal, 3 gimnáziummal. Nevezetesebb épületei közt említendő; a góth ízlésű kath. főtemplom, a városháza, a volt főkormányzék épület; az a ház, melyben Mátyás király 1443-ban született, még fennáll; fellegrára most katonai laktanyául szolgál. Kereskedelme élénk, említésre méltók lóvásárai, 30,000 l. Gyalú, az előbbtól nyugatra, hajdan Gelu, oláh fejedelem székhelye. Bánffy-Hunyad, a Körös és magyar állami vasút mellett, vásárai híresek. Kolos, r. t. v., a megye székhelyétől keletre, só- és kőszéntelepekkel. Nagy-Almás, a megye nyugati vidékén. Teké, r. t. v.

52. Maros-Torda megye.

Székhelye: Marosvásárhely, sz. kir. v., a Maros és a magyar államvasút mellett, az úgynevezett Mezőség legjelentékenyebb városa. Erős várában említendő a góth ízlésű ref. templom, mely legszebbnek tartatik a környéken, van ref. és kath. gimnáziuma; nyilvános «Teleki-könyvtára» a város legszebb épületében van elhelyezve. A környéken sok gyümölcsöt, bort és jó dohányt termesztnek, 13,000 l. Szóváta, a Kis-Küküllő mellett, falú, roppant nagy sótelepek közelében, melyek a földszíntre kerültek. Kőszvényes, falú, az előbbtól éjszakra, sóforrásokkal. Görgény-Sz.-Imre, a Görgény folyó mellett, régi vár romjaival, hol az erdélyi fejedelmek székelték. Szász-Régen, r. t. v., a Maros mellett, fakeskedéssel.

53. Csík megye.

Székhelye: Csík-Szereda, r. t. v., az Olt völgyében, régi várral, a megye kereskedésének középpontja. Csík-Somlyó, az előbbihez közel, búcsújáró hely. Tusnád, fürdőhely, a megye déli részén, közelében a sz. Anna tó van. Kászón, az előbbitől keletre, kénészű savanyúvízzel. Balánbánya, nevezetes rézbányával. Gyergyó-Sz.-Miklós, a Maros felső völgyében, élénk kereskedéssel Rumánia felé. Alfalú, az előbbitől nyugatra. Borszék, a megye éjszakkéleti vidékén, világhírű savanyúvízzel, jeles fürdőhely.

54. Udvarhely megye.

Székhelye: Székely-Udvarhely, r. t. v., a Nagy-Küküllő mellett, a megye középpontjában, ref. és kath. gimnáziummal, reáliskolával, két régi vár romjaival, élénk iparral és kereskedelemmel. Székely-Keresztúr, a N.-Küküllő mellett, unit. gimnáziummal, savanyúvízzel, kiterjedt iparága a szitakészítés. Oláhfalú, r. t. v., a Tolvajos hágónál. Erdély legmagasabban fekvő helysége. Homoród, az előbbitől nyugatra, fürdőhely, közelében híres barlang van. Parajd, a megye éjszaknyugati vidéken, nagy kőszobányakkal.

55. Háromszék megye.

Székhelye: Sepső-Szent-György, r. t. v., az Olt mellett, ref. gimnáziummal, savanyúvízzel, nagy kórházzal. Kovászna, az előbbitől nyugatra, savanyúvízzel és «Pokolsár» nevű fürdővel. Torja, falú, a megye éjszaki vidékén, közel hozzá van a «Büdös» nevű kénés barlang és Bálványosvár romjai. Bereczk, r. t. v., az Ojtózi szoros mellett. Kézdi-Vásárhely, r. t. v., a Feketeügy mellett, jelentékeny iparral és kereskedéssel. Bodza, a hasonnevű szoros mellett.

56. Brassó megye.

Székhelye: Brassó, r. t. v., a Tömösi és Tölcsvári utak találkozásánál, a magyar államvasút mellett, Erdély legiparosabb és legnépesebb városa. Két gimnáziummal, katonanevelő-intézettel, két kórházzal, dologházzal, stb. Épületei közt említésre méltók: a gyönyörű, góth ízlésben épült ev. templom, magas tornyú városháza, régi vára stb. Brassó, festői fekvésénél a Czenk és Várhegy közt elterülő sétatereinél és ásványos forrásainál fogva hazánk legszebb, legegészségesebb városai egyike, miért is sokan látogatják, különösen Rumániából. Lakosai majdnem kizárólag kereskedéssel és iparral foglalkoznak. Van réz- és vashámora, viaszfehérítése, vászon-

posztó- és egyéb gyapjúszővő gyára stb., 30,000 l. *Rosnyó*, az előbbtől délnyugatra, közel a Királykőhegyhez, régi várral. *Feketehalom*, Brásótól északnyugatra, várromokkal. *Földvár*, a megye északkeleti vidékén és az Olt mellett, lentermesztéssel és vászonszövésével.

57. Fogaras megye.

Székhelye: *Fogaras*, r. t. v., az Olt völgyében, g. kath. püspök székhelye, szép várkastélyal. *O- és Új-Sinka*, a megye keleti vidékén. *Sárkány*, az Olt mellett, híres lentermesztéssel. *Porumbák*, üveg-hutával. *Tölcsvár*, a hasonló nevű hegyszorosnál, régi várral.

58. Szeben megye.

Székhelye: *Nagy-Szeben* (Hermannstadt), r. t. v. Az Olt-völgyének legnevezetesebb városa, a Szeben mindkét partján, a Vöröstoronyi út kiindulásánál és a magyar államvasút egyik vonalának végpontja. Szeben Erdély egyik legszebb és legiparosabb városa és a szabadságharcra következő időszakban annak fővárosa. Nevezetesebb épületei: a goth ízlésű evang. főtemplom, ref. és kath. templomok, a szász nemzetiség épülete, városháza, múzeuma. Tudományos intézetei közül: jogakadémia, ev. és kath. gymnasium, reáliskola, kereskedelmi iskola stb. Posztó-, répacukor-, bőr- és más gyárak mellett igen élénk a kereskedése, különösen Rumánia felé. Gör. kel. érsek székhelye, 20,000 l. *Új-Egyház*, az előbbtől északkeletre, a Hortobágy folyó mellett, földműveléssel. *Nagy-Disznód*, falú, Szebentől délre, a Bálvány-hegy aljában, posztógyárral. *Szelistye*, ama horpadásnál, mely az Olt völgyét a Maros völgyével összeköti. *Szerdahely*, bortermesztéssel. *Szászsebes*, a megye északnyugati vidékén, közel a Maroshoz, 6000 l.

59. Nagy-Küküllő megye.

Székhelye: *Segesvár*, r. t. v., a Nagy-Küküllő és a magyar államvasút mellett, ev. gymnasiummal, élénk iparral és kereskedelemmel, vára egykoron híres erősségnek tartatott, 9000 l., 1849. júl. 31. *Medgyes*, r. t. v., a N.-Küküllő mellett, vasúti állomás, gymnasiummal, itt tartattak egykoron az országgyűlések. *Berehalom*, az előbbtől keletre, a környéken igen jó bor terem. *Nagy-Sinka*, a megye déli vidékén. *Kőhalom*, a megye keleti vidékén, nem messze a vasúttól, várromokkal, kénes fürdővel és élénk iparral.

60. Kis-Küküllő megye.

Székhelye: *Erzsébetváros* (Ebesfalva), r. t. v., a megye déli vidékén és a N.-Küküllő mellett, gyapjú- és borkereskedelemmel, 2500 l.

Küküllővár, régi várral. Dicső-Sz.-Márton, az előbbtől éjszakra. Radnóth, a Maros mellett, régi várral és ásványos vízzel.

61. Torda-Aranyos megye.

Székhelye: Torda, r. t. v., az Aranyos bal partján, gazdag sóbányákkal, nyugatra a várostól esik a «Tordahasadék» 400 méter magas falaival, melyet a néprege sz. Lászlóval hoz kapcsolatba, 9000 l. Toroczko, az előbbtől délnyugatra, vasbányákkal és kohókkal. Felvincz, r. t. v., a Maros völgyében és a magyar államvasút mellett. Offenbánya, az Aranyos mellett, aranybányával.

62. Alsó-Fehér megye.

Székhelye: Nagy-Enyed, r. t. v., a Maros és a magyar államvasút mellett, híres ref. collegiummal. Gyula (vagy Károly) Fehérvár, r. t. v., a Maros jobb partján és az első erdélyi és magyar államvasút találkozó pontja, erősség, hajdan az erdélyi fejedelmek székhelye; az erdélyi kath. püspök székhelye, a kath. székesegyházban nyugszik Hunyadi János és László, Bocskai István, János György, Martinuzzi, Bethlen Gábor, Szapolyai Izabella és fia János Zsigmond és I. Rákóczi György; gymnáziummal, könyvtár-, pénz- és ásványgyűjteménnyel, nagy pénzverővel stb. Környékén van az erdélyi Hegyalja, hol a híres rozsamáli bor terem, 7,000 l. Verespatak, a megye éjszaknyugati vidékén, aranybányával. Abrudbánya, r. t. v., az előbbihez közel, szintén nagy bányaváros, közelében van «Detonata», a természeti erők küzdelmének fenséges emléke, az orgonásípok alakjában kiálló bazalt-oszlopok. Zalatna, az előbbtől délkeletre, gazdag arany- és ezüstbányákkal és szép kálváriaheggyel. Alvincz, a Maros mellett, bor- és mustártermeléssel, régi kastélyában öletett meg Martinuzzi. Vizakna, r. t. v., a megye délkeleti részében, gazdag sóbányákkal. Tövis, Nagy-Enyed és Gyula-Fehérvár közt, közelében Sz.-Imre, hol Hunyadi János 1442-ben győzött. Maros-Ujvár, sóbányákkal, megtekintésre méltó aknákkal. Balázsfalva, a két Küküllő összefolyásánál, a g. kath. érsek és a káptalan székhelye.

63. Hunyad megye.

Székhelye: Déva, r. t. v., a Maros bal partján és az első erdélyi vasút mellett, régi várral és szőlőműveléssel. Vajda-Hunyad, r. t. v., a Cserna völgyében, a középkorban hadi tekintetben fontos hely volt, a környék vaskereskedésének legnevezetesebb főhelye, híres vasfinomító- és vasöntőgyárakkal, igen szép várral, melyet Hunyadi János emeltetett. Hátszeg, r. t. v., az előbbtől délre, sok ókori emlékekkel, bortermesztéssel.

Várhely, falú, az előbbtől délnyugatra, a Vaskapúí szoros útján; itt volt a dák birodalom fővárosa «Zarmizegetusa», a későbbi «Ulpia Trajana». Petrozsény, az első erdélyi vasút állomása, a megye déli részén. Piski, az első erdélyi vasút csomópontja a Sztrigy alsó völgyében. 1848. Szászváros, r. t. v., az előbbtől keletre, ref. gymnasiummal, papírmalommal, szőlő- és gyümölcstermesztéssel, 5000 l. Al- és Felkenyér, az előbbtől keletre, ezek határán terül el az ú. n. Kenyérmező, 1497. Algyógy, a Maros jobb partjához közel, szőlőműveléssel, melegforrásokkal, fürdőhely. Nagyg, az előbbtől nyugatra, az erdélyi aranybányászat egyik főhelye. Kőrösbanya, a Fehér-Körös mellett, arany- és ezüstabányákkal. Brád, népes gabnavásárokkal a Fehér-Körös mellett.

64. Szörény-Krassó megye.

Székhelye: Lugos, a Temes mindkét partján és az osztrák államvasút mellett, a gör. kath. püspök székhelye, gymnasiummal, szőlőműveléssel és selyemtenyésztéssel, 12,000 l. Német-Bogán, a Berzava mellett, vasbányákkal, olvasztó- és öntőműhelyekkel. Dognácska, arany-, ezüst- és zinkbányákkal, márványtöréssel. Resicza, vasbányákkal. Oravicza, bányagazgatósággal, vas-, arany-, ezüstabányákkal, nagy közséntelegekkel. Ó és Új-Moldova, a Duna mellett, ezüst-, réz- és ólombányával. Stájerlak, a közséntermelés középpontja, jelentékeny magasságban; ide vezet az osztrák államvasútnak egy iparos czélokra épült nevezetes hegyi pályája. Bázias, közel a Dunához, vasúti és gőzhajóállomás. Karánsebes, r. t. v., a Temes és az osztrák államvasút mellett, gör. kath. püspök székhelye, bortermesztéssel és savanyúvízzel. Ruszka-bánya, a megye éjszaki vidékén, ezüst-, ólom- és rézbányával. Szlatina, az osztrák államvasút mellett. Terego, egykoron híres erőd vala, mely a Duna felől jövő utat védte. Mehádia, a Bella mellett, közelében van a Cserna vadregényes völgyében Herkules nevű híres fürdője, mely már a rómaiak idejében is említették; ez hazánk legszebb és legjobban berendezett fürdőhelye. Ó-Orsova, a Duna bal partján, a jobb parton fekvő Új-Orsova erőd átellenében. Drenkova, szintén a Duna mellett, hajóállomás.

Fiume város és kerülete.

A magyar tengerpart, a 19 □ kilométernyi területből álló Fiume város és kerülete, a Quarnerói öböl egyik szögletében, a tulajdonképeni Magyarországtól egészen különválasztva fekszik s közvetlenül a felelős magyar kormány fenhatósága alatt áll. A magyar tengerpart áll egy városból és 3 községből, összesen 24.000 lakossal.

Fiume, sz. kir. tengeri kikötőváros, a Quarnerói öböl éjszaki részé-

nél és a Fiumara torkolatánál fekszik. Fiume, fekvésénél fogva, a Quarnerói part legtekintélyesebb városa, a tengerparti utak valamint a déli és magyar állami vasutak találkozó pontja, ezek által van a birodalom belsejével összeköttetésben. A kormányzó székhelye; van tengerészeti iskolája, két gimnáziuma, reáliskolája, több szép temploma s más díszes középületei. Fiume az osztrák-magyar monarchia második tengeri kereskedővárosa. Gyárjai közt említendők: a szivar-, hajó-, vitorlavászon-, bőr-, papir-, cukor-, szappan-, makaróni- s egyéb gyárjai. Lakosainak száma 21,000, kik nagyobbbrészt olaszok.

VI.

Horvát-Szlavónország és a Végvidék.

Határai éjszakon a Dráva és Duna, délen a Száva, az Unna, Bosznia és Dalmátország, nyugaton az Adriai tenger, a magyar Tengerpart és az osztrák birodalomnak Isztria, Krajna és Stájerország tartományai. E területet a természeti viszonyoknál fogva két részre kell osztanunk, még pedig: a nyugatira, a Szávától a tengerig, és a keletire, mely a Száva, Dráva és Duna közt elterül. Az egész ország kiterjedése 44,000 □ klm., közepes emelkedése 530 m. E területnek a Száva és a tenger közt fekvő része a tenger felé lejtősödik így földrajzi szempontból nem tartozik a magyar középponti medencéhez; de terméketlensége és keskenysége miatt a keleti területre van utalva. A keleti vidék azonban folyóinak irányánál és hegyeinek csapásánál fogva a Duna medencéjének kiegészítő részét képezi. A nyugati kisebb terület csekély vízü patakjait az Adriai tenger veszi fel, e patakok mentében egyetlenegy nagyobb város sem fejlődött; míg ellenben a keleti vidék nagyobb városai mind azon folyók mellé csoportosulnak, melyek a Duna felé tartanak, és a Duna medencéje felé természetes csatornákul szolgálnak; ennél fogva Horvát-Szlavónország is a középponti medence kiegészítő része. A lakosok száma 1·8 millió; ezek nagyobb része horvát, a kisebbik szerb, azonkívül van egynéhány ezer német, magyar és olasz. Az ókorban Horvát-Szlavónország nyugati része Illyriához számították, a többi pedig Pannónia déli részét képezte; Szlavónország keleti része Syrmiának neveztetett. A VII. század közepén a mai Horvátországban a horvátok telepedtek le és független királyságot alkottak; ez a XI. század végén a magyar korona kiegészítő része lőn. A régi Syrmiába a VIII. század végével Dalmáciából a szlavónok jöttek. Szlavónország a XII. század elején csatoltatott Magyarország-hoz és annak drávántúli kerületét képezte; csak a múlt század közepén kapcsolak Horvátországhoz, melylyel együtt sz. István koronájának — mint társ ország — kiegészítő részét képezi. A felosztatott Határőrvidék

keletkezése I. Mátyás idejébe esik, ki a törökök elől megszökött szerbeket és bosnyákokat a magyar-török határra letelepítette; I. Ferdinánd idejében az uszkokokat telepítették ide, később pedig egyéb szökevények nyertek itt állandó lakóhelyet és képezték a magyar-horvát Határőrvidéket a végből, hogy a birodalmat a törökök ellen megvédjék. — A Határőrvidéknek magyar része már bekebelezetett az anyaországba, a horvát Határőrvidék rendezése most van napirenden.

1. Zágráb megye.

Fontosabb helyei:

Zágráb, sz. kir. v., az ország fővárosa, nem messze a Szávától, a magyar állam- és a déli vasút csomópontja. A horvát-szlavón tartománygyűlés, a bán, az érsek, a délszláv akadémia és egyéb főhatóságok székhelye. Van egyeteme, gymnáziuma, reáliskolája, nyilvános könyvtára, nemzeti múzeuma, országos gazdasági egylete, több tudományos társulata és néhány jótékonyági intézete. Szép középületei számosak, porcellán- és selyemgyára nevezetes. A déli és a magyar államvasutak, valamint a hajózható Száva kereskedelmét virágzóvá teszik, 28,000 l. Szamobor, a fővárostól nyugatra, és Rude, falú, az előbbi rézbányáiról, az utóbbi pedig vasérczeiről nevezetes. Sztabicza, Zágrábtól éjszakra, fürdőhely. Károlyváros, sz. k. v., a Kulpa és a vasút mellett, gör. kel. püspök székhelye, gymnáziummal; nagy erősség, élénk kereskedő város. Sziszek, önálló hatóságú város a Száva és Kulpa összefolyásánál, hajdan erős vár volt itt; élénk hajózással és gabonakereskedéssel. Nagy-Göricza, Zágrábtól délkeletre, a Turópolyai síkságon. Verbovszko, a Károlyváros-fiumei út és vasút mellett, a megye délnyugati részén.

2. Varasd megye.

Fontosabb helyei:

Varasd, sz. k. v., a Dráva jobb partján; egykoron nevezetes erőd volt; kath. gymnáziummal, reáliskolával, kőedénygyárral, sok bort termel, 10,000 l. Toplicza, a Bednya mellett, Varasdtól délkeletre, híres kénesfürdővel. Krapina, meleg fürdővel. Radoboj, falú, az előbbitől keletre, nevezetes kénbányákkal.

3. Kőrös megye.

Fontosabb helyei:

Kőrös, sz. k. v., gör. kath. püspök székhelye, erdészeti és gazdasági tanintézettel, selyemfonással. Kaproncza, sz. k. v., a magyar államvasút mellett, erősség. Ludbreg, a Bednya vize mellett.

4. Belovár megye.

Fontosabb helyei:

Belovár, sz. k. v., reáliskolával, szőlőműveléssel és selyemtenyészéssel. Csaszma, falú, a megye délnyugati határán termékeny vidéken. Ivancs, vár és önálló hatóságú város, viasz-, méz- és borköskereskedelemmel.

5. Fiume megye.

Fontosabb helyei:

Buccari, szabad kikötő város, hajógyárral, tengerészeti iskolával, 14,000 l. Portoré, megerősített kikötő város. Novi, a zenggi püspök tartózkodó helye. Bribir, erősség. Zeng, a Morlaka csatornánál, püspökséggel, gimnáziummal, tengeri kereskedelemmel.

6. Verőcze megye.

Fontosabb helyei:

Eszéck, sz. kir. v. és erősség; a Dráva mellett fekszik, nem messze annak a Dunába való ömlésétől és az alföld-fiumei vasút mellett. Gimnáziummal, kereskedelmi és iparkamarával, selyemfonóval és élénk kereskedelemmel. Szlavónországnak ez a főhelye és kereskedelmének középpontja. A rómaiak idejében itt Mursa nevű város állott, 18,000 l. Diakovár, kath. püspök székhelye, fekszik az előbbitől délre, gimnáziummal, régi várromokkal. Dályá, közel a Dunához. Valpó, közel a Drávához, régen erős várral. Verőcze, a megye nyugati részén, régi várral.

7. Pozsega megye.

Fontosabb helyei:

Pozsega, sz. k. v., az Orlyava mellett, gimnáziummal, jelentékeny szőlőműveléssel és dohánytermeléssel, régi várromokkal. Pakracz, görög keleti püspök székhelye. Közéleben fekszik Lipik, falú, jódtartalmú vízzel és fürdővel. Daruvár, az előbbiektől éjszakra, régi fürdőhely, kénforrásokkal és szép kastéllyal.

8. Szerém megye.

Fontosabb helyei:

Vukovár, a Vukanak a Dunába való ömlésénél, selyemtenyészéssel, élénk kereskedő hely. Illók (Újlak), a Duna mellett, régi vára az Újlakya-ké volt. Itt nyugszik Kapisztrán János. Rúma, önálló hatóságú város a megye délkeleti vidékén; ez a megye legnépesebb városa. Híres lötenyészéssel és jeles borral. Kamenicza, a Duna mellett, fürdőhely.

HORVÁT-SZLAVÓN-VÉGVIDÉK.

1. Goszpicsi kerület.

Fontosabb helyei:

G o s z p i c s, reáliskolával, C a r l o p a g o, önálló hatóságú város, parti hajózással, bor- és mézkereskedéssel. O t o s á c z, két várral, az előbbi-től keletre.

2. Ogulini kerület.

Fontosabb helyei:

O g u l i n, a magyar államvasút mellett; közelében fekszik M o d - r u s, falú, a hasonló nevű püspökségről nevezetes, mely a zenggivel egyesítetett. S z l u i n, a Korana mellett.

3. Petrinjai kerület.

Fontosabb helyei:

P e t r i n y a, önálló hatóságú város, a Kulpa bal partján, katonai iskolával és selyemtenyészéssel. G l i n a, az előbbitől délnyugatra. T o - p u s z k o, híres fürdőhely, az előbbitől délnyugatra. K o s z t a j n i c a, önálló hatóságú város, az Unna balpartján, vesztglő intézettel és jelentékeny átmeneti kereskedéssel. D u b i c z a, az Unna mellett.

4. Gradiskai kerület.

Fontosabb helyei:

Ú j - G r a d i s k a, iparúzó város. Ó - G r a d i s k a, a Száva mellett és B e r b i r boszniai erősség átellenében.

5. Vinkovczei kerület.

Fontosabb helyei:

V i n k o v c z e, a kerület északi részében, gymnáziummal és gőzmalommal. B r ó d, önálló hatóságú város, meg van erősítve, a Száva mellett, nagy vásárokkal és élénk átmeneti kereskedéssel.

6. Mitroviczi kerület.

Fontosabb helyei:

M i t r o v i c z, jelentékeny város a Száva mellett, a hajdani Syrmium helyén áll. Z i m o n y, önálló hatóságú város, a Szávának a Dunába való

szakadásánál, Nándorfehérvár átellenében. Ekvésénél fogva a magyar birodalom egyik legnevezetesebb kereskedelmi helye; fontos gőzhajó-állomás, van színháza, veszteglő intézete, reáliskolája. E város igen szép jövőnek néz eléje. Itt halt meg Hunyadi János, 12,000 l. Karlovicz, önálló hatóságú város, a Duna jobb partján, a görögkeleti patriarcha székhelye, gymnáziummal, vörös bora világhírű; karloviczi béke. Szalankamen, egykoron fontos erősség, 1699. Pétervárad, önálló hatóságú város, a Duna kanyarulatánál, Új-Vidék átellenében, fontos erősség, mely az ország déli kulcsa; nagy hadi szertárral; környékén jó borral, 1716.

A MAGYAR KIRÁLYSÁGRÓL ÁLTALÁBAN.

Alkotó részei, fekvése, határai, nagysága és vízszintes tagoltsága.

A magyar királyság magában foglalja Szent István koronájának területét; alkotó részei: Magyarország (Erdélylyel, Fiume várossal, és ennek területével), Horvát, Szlavón-, Dalmát-társországek.* Fekszik a keleti fél-gömb éjszaki felében, még pedig az éjszaki szélesség $44^{\circ} 9'$ — $49^{\circ} 33'$ és a keleti hosszúság $32^{\circ} 4'$ — $44^{\circ} 16'$ között. E terület határai a térképről leolvasandók.

T e r ü l e t e :

Tartományok :	Négyszög kilo- méter	Népesség	Esik egy négy- szög kilométerre
1. Magyarország (Erdély, Fiume városa és kerülete)	280,400	13.700,000	49
2. Horvát-Szlavónország (a Vég- vidékkel együtt)	43,600	1.900,000	41
Összesen	324,010	15.600,000	47

Az ország külső alakja és határai képezik annak vízszintes tagoltságát. E tekintetben hazánk meglehetősen kikerekített egészet képez, mindazáltal határai nem mindenütt természetesek. Délnyugaton a birodalom területe a Karszton át az Ádriai tengerig nyúlik el, és ott a tenger csak mintegy 150 kilométernyire mossa partjait; ezek itt sziklásak s a hajózásra alkalmatlanok, csak Fiume — a Quarnerói öböl éjszaki részén — nyújt elég biztos kikötőt; honunk ez egyetlen tengeri kikötője, a károlyváros-fiumei vasút megnyitja óta egyenes összeköttetésben van az ország szívével. Délen a forgalmat leginkább előmozdító s a síkság legnagyobb mélyedéseit jelölő — s azért inkább összekötő, mint elválasztó — folyók (a Száva és a Duna) választják el politikailag Magyarországot a Balkán félsziget tartományaitól. Dél- és délkeletre Rumániától és Bukovinától, éjszakra Galiczia- és Sziléziától, éjszak-nyugatra Morvaországtól a birodalmat a Kárpátoknak folytonos gerince zárja el; ezen túl nem igen terjedhetett, s viszont szomszédaink sem

* Dalmátország ez idő szerint tényleg az osztrák birodalom tartományai közé foglal helyet, de jogilag a magyar sz. korona alkatrésze; az okból itt nem tárgyaljuk.

törték benne rést. Legbizonytalanabb a nyugati határvonal; itt hegységeken és völgyeken (Lajta, Lapincs, Sztotla) egészen megszűnik a természetes határ birodalmunk és osztrák császárság Stájer és Osztrák tartományai közt.

Hazánk függőleges tagoltsága és vizei.

A magyar birodalom középpontját a nagy Magyar Alföld, vagyis a közép Duna nagy medenczéje képezi; ettől a Kis vagy Pozsonyi medenczét a délnyugatról északkeletre vonuló alacsony hegység választja el; de a Duna mentében és a Moóri horpadáson (Kis-Bér és Bodaik közt) vele összefügg. E medenczéket az északnyugaton, északon és keleten körülzároló hegyek, a Kárpátok, melyek nyugaton több lánczra szakadnak, északkeleten pedig egyszerű, a főlánczolatall párhuzamosan vonuló előhegyek csatolják a határhegységek által körülzárt délkeleti hatalmas Felföldhöz. Délnyugaton az Alpok alacsony ágai a Duna jobb partján, továbbá a Dráva-Száva, végre a tenger és Száva közt elterülő vidéket borítják el.

A. Délnyugati Hegyes-dombos vidék.

A birodalom délnyugati hegyes vidékén három csoport különböztethető meg, u. m. a tenger és a Száva, a Száva és a Dráva, a Dráva és a Duna közt fekvő csoportok.

I. A tenger és a Száva közti csoport. A magyar birodalom legdélnyugatibb vidékét — az Ádria és Száva között — igen rideg hegytömeg borítja, mely megnehezíti a közlekedést az ország belseje és a tenger között. E hegytömeg a Juli és Dinári alpok folytatása; benne a következő szakaszokat különböztetjük meg:

1. A Tenger melléki szakasz, a Kulpa, Unna és a tenger közt. (Vellebit, a vele párhuzamos Kapella és a Horvát-Karszt.)

2. A Kulpa, Unna és a Száva közt elterülő szakasz. (Petrova Gora és a Zrinyi hegység.)

3. A Száva és Kulpa közt elvonuló szakasz. (Uzskoki hegység.)

II. A Száva és a Dráva között fekvő hegylánczolat Horvát-Tótország területét borítja. E lánczolat a macseli hegységgel Sztotla forrásvidékén kezdődik és mint Kaszteli, Ivancsiczai, Kálniki, Tepliczi, Zágrábi, Moszlavinai, Papuki, Pozsegai, Bródi és Verdniki (Fruska Gora) szakasz a Duna és Száva egyesüléseig elvonul.

III. A Dráva és a Duna közt elterülő hegyes dombos vidék két helyen függ össze az Alpok rendszerével. Először a Lajta és Lapincs völgyei közt a Nóri alpok Stájer ágai nyúlnak be a Lajta, a Fertő és a Rába közé eső vidékre; legmagasabb hegye a Kőszegtől d.-ny.-ra emelkedő Irott-kő (876 méter).

A Rába és Múra közt van a másik érintkező terület. E hegység vonu-

lásának főiránya nyugatkeleti, de Zala forrásainál két részre szakad. Az egyik ág vonulása északkeleti, a Rába és Zala közt elhúzódó keskeny vidéken; a másiké délkeleti a Zala és Kerka közt. Az első emelkedő irányát követi a Bakony, ettől a Moóri horpadás által elválasztott Vértes-hegység, melylyel a Pilis (787 m.) -Gerecse csoport is találkozik, elborítván a Duna könyökét. A másik irányába esik a Balaton és a Dráva közt fekvő dombvidék, melynek folytatásába esnek a Baranya megyei hegyek a Mecsek és Zengő csoportokkal. Baranya déli részén említendő még a villányi dombsor.

B. Az Éjszak-nyugati Felföld hegylánczolatai.

E felföldet határolja nyugat felől a Morava síkja; éjszakra a Visztula lapálya felé lejtősödik, míg délien egyes ágai egész a Dunáig érnek, keleten végre a Hernád-Tarcsa folyása szakítja meg. Szakaszai:

I. A z É j s z a k n y u g a t i h a t á r l á n c z o l a t, mely a Dunánál — Pozsony és Dévény közt — előbb északkeleti irányban kis emelkedéssel kezdődik, a Miava és Morva közt levő mélyedéstől éjszakra kiterjedtebb lesz, a Kiszucza-Visztula völgyein túl jelentékeny magasságot ér el, iránya pedig ny.-keletivé válik egészen az Árva és Dunejecz forrásvidékéig. Részei:

1. A K i s - K á r p á t o k Pozsonytól Miaváig, legmagasabb csúcsa a Bradló (315 méter);

2. A m a g y a r - m o r v a határhegység, a Visztula és Kiszucza forrásáig, csúcsai a Vyszoka (1011 m.) és Javornik (980 méter).

Ennek, valamint az előbbeni résznek iránya délnyugatról északkelet felé tart; és

3. A B e s z k i d - B a b i a g u r a i l á n c z o l a t, a Kiszucza-Visztula forrásvidékétől a Dunajecz-Árva forrásáig. E lánczolat vonulás-iránya nyugat-keleti; de nemcsak irányra nézve különbözik e lánczolat a Kis-Kárpátoktól és a Magyar-Morva határhegységtől, hanem magasságra is, a mennyiben itt az egyes csúcsok meghaladják az 1700 métert, így pl. a csoport legmagasabb hegye a Babia-Gura 1722 m. magas.

Az Éjszaknyugati Felföld többi lánczolatai e határhegység két fő irányával többé-kevésbbé párhuzamosan haladnak, vagy délnyugatról északkeletre, vagy nyugatról keletre. A hol e két irány találkozik, itt mindenütt horpadást észlelhetünk: így e határlánczolat két iránya között van a Jablunkai horpadás, melyen át a kassa-oderbergi vasút vezet.

A Kis-Kárpátokkal és a Magyar-Morva határhegységgel párhuzamosan vonulnak:

II. A K i s - F á t r a, a Vág-Nyitra völgyei közt; ez megszakad a Vág-Árva összefolyásánál.

III. A N a g y - F á t r a egyrészt a Nyitra-Garan völgyei közt, másrészt a Turóc Revucza patakok között egész a Vágig terjed; Nagy-Krizsna a legmagasabb csúcsa (1570 méter).

IV. A V e p o r - O s z t r o s z k i láncolat a Garan, Ipoly és Rima között; e láncolat a Nagy-Fátra keleti ágaival együtt a Magyar Érczhegység név alatt is ismeretes; legmagasabb csúcsai Szitno (1030 m.), Polana (1444 méter); végre ezekkel némileg egyenközzűen halad

V. A C s e r h á t - M á t r a - B ü k k sora is; e hegység a Nagy Magyar medencze éjszaki határát jelöli; legmagasabb csúcsa a Kékes (970 m.).

A Beszkid-Babiagurai lánczollattal egyenközzűek:

VI. A m a g a s T á t r a azon horpadástól, melyet a Vág-Árva összefolyása képez, kelet felé vonúl az Árva-Vág-Poprád és Dunajecz völgyei közt. Ez majdnem derékszöget képez a Kis-Fátrával. A magas Tátra hazánk legmagasabb, legimpozansabb hegysége. E láncolat középső szakasza legmagasabb és legérdekesebb. Ellentétben a többi Kárpát lánczolatokkal, melyeknek kúpjai többnyire gömbölyded, kerek alakúak, a magas Tátra csúcsai rendszeren szálás, magas oszlopok, vagy roppant sziklatömegek, vagy ormok és tornyok alakjaiként tűnnek fel; a gerincek és tetők össze-vissza hasogatvák, a lejtők és völgyek roppant hőmpölyegekkal, omladékokkal borítvák. A tulajdonképi Tátra iszonyú rombolás jeleit mutatja, de a hegygerincek és csúcsok éles volta gránit alkotásának tulajdonítható, mely kőzet az idő viszontagságának ellentállott, míg pl. a Babiagurának homokkőből álló csoportja legömbölyített kúpjait a légköri befolyásoknak köszönheti. Legmagasabb csúcsai: a Gerlachfalvi (2654 m.), a Lomniczi (2634 m.), a Jégvölgyi (2624 m.).

VII. A z A l a c s o n y T á t r a a Stureczy hágótól, hol a magas Fátrával szög alatt találkozik, keletre vonúl a felső Garan és Vág völgyei közt egészen a Hernádig, hol az 1942 méter magas Királyhegygyel végződik. Ez utóbbi hegy lejtőin ered a Fekete Vág, a Garan, a Gölnicz, a Hernád és a Sajó; ez okon az e folyók vízvázlasztója.

VIII. A G ö m ö r - S z e p e s i é r c h e g y s é g a Gölnicz és Hernád, a Rima és Sajó között, számos barlanggal. E hegység is a Vepor-Osztroszki lánczollattal a Tiszolcz-Polhora közt fekvő hágón képez szöget. És végre az előbbieneknél alacsonyabb.

IX. L ő c s e - L u b l y ó i és B r a n i s z k ó hegysége a Poprád-Hernád és Tarcza völgyei között.

C. Az Éjszakkeleti Hegyes vidék.

Ez a Hernád-Tarcza völgyeitől keletre egészen Máramaros délkeleti vidékéig, a Tiszától éjszakra a Dnieszter és a Prút völgyeitől délre terjed. Csoportjai:

I. A z É j s z a k k e l e t i h a t á r l á n c z o l a t (Erdős Kárpátok), mely a Hernád-Tarcza völgyeinél alacsony emelkedéssel kezdődik Sáros- és Zemplén éjszaki határán, kelet felé tovább Ung és Bereg éjszaki határain magasabb lesz és végül legnagyobb emelkedését Máramaros éjszaki részén

éri el. E hatalmas lánczolat teljes vízválasztót képez a Szármát síkság folyói és a Tisza felé tartó vizek között. Benne néhány, többé-kevésbé fontos szoros: Gácsországba viszen; mint a Zborói a Tarcza-Viszlok közt, a Duklai az Ondava-Viszloka közt, a Laboreza és Oslava közt fekvő mélyedésen át az első magyar-galicziai vasút vezet; az Uzsoki Ung-Stry közt, a Vereczkei Latorcza Stry közt, melyen a munkács-stryi vasút vezet; a Körösmezői a Fekete Tisza és a Prút közt és végre a Borsai Borsa-Viso és Sucsava közt. Legnevezetesebb csúcsai: Ruszki (2116 m.), Pietrosz (2080 m.), Cserna Gora (2075 m.).

II. A z Eperjes-Tokajilánczolat. Ez Sárosban összefügg az előbbeni határlánczolat nyugati ágaival; dél felé, a Hernád és Bodrog közt, mint alacsony dombsor vonúl el és egészen a Nagy Magyar medenczébe nyúlik be; legdélibb részén, a vulkánikus eredetű Hegyalján, világhírű bor terem.

III. A Vihorlát-Guttin lánczolat, mint az Éjszakkeleti határlánczolat déli alacsony kísérője Zemplén keleti, Ung, Bereg déli, Ugocsa éjszaki vidékén, továbbá Szatmár és Máramaros határán keletre egész Kapnikbánya vidékéig terjed. Jobbadán trachytból áll.

D. *A Délkeleti Felföld.*

E hatalmas fellekvár a Magyar és Oláh alföld, a Szármát síkság közt emelkedik, éjszakon pedig összefügg az éjszakkeleti Kárpátok lánczolatával. E mintegy 730 méter középmagasságú és 60,000 □ klmnyi Felföldet négyszög alakban magas hegylánczolatok szegélyezik, u. m. keletről az Erdélyi keleti, délről az Erdélyi déli, nyugatról az Erdélyi nyugati és éjszokról az Éjszaki határlánczolat. E határbástyákon belül azonban az egész fensíkot terjedelmes hegysorok borítják.

I. Az Erdélyi éjszaki határlánczolat a Tisza és a Szamos felső völgyei közt nyugatról keletre vonúl Máramaros déli, Besztercze-Naszód és Szolnok-Doboka éjszaki határán, Pietrosz (2355 m.), Ünökő (2340 m.) és Csibesz (1866 m.) csúcsokkal.

II. A Keleti határlánczolat a Szamos, a Maros, az Olt és a Szeret völgyei között, Bukovina, Moldva- és Magyarország határán. E különben alacsony lánczolon több horpadás van, mint a Radnai, Borgoi, Tölgyesi, Rékási, Gyimesi és Ojtozi; mindannyi közlekedés szempontjából csekély fontosságú és könnyen védhető.

III. A Déli határlánczolat (Erdélyi havasok) az Oláh Alföld és Magyarország határán; az előbbennel találkozik és a Dunánál szakad meg. Ez a Kárpátok legtömegesebb csoportja, átlagos magassága (1300 m.); csúcsai között említést érdemelnek: a Nego (2543 m.), a Bucsecs (2500 m.), a Retyezát (2500 m.). A lánczolatot csak kevés horpadás (Bodzai, Tömösi, Törösvári, Vulkán-szorosok) és az Olt völgye a Vöröstornyi szoroson át szakítja meg.

IV. Az Erdélyi nyugati határlánczolat, mely a fensík nyugati határát képezi és a Dunától egész a Szamos áttöréséig terjed, kelet és nyugat felé nagy oldalágakat bocsátva. E határlánczolat egyes szakaszainak vonulása a főirányra merőleges, tehát nyugatkeleti, miért is több fővölgy képződhetett, melyeken a fensík folyói kijáratukat találták. Részei:

1. a Duna és Maros közti hegység (Bánsági hegyek). Szörény-, Krassó és Hunyad megyékben a Dunától egészen a Maros völgyéig. A főközlekedés a Temes völgyébe, egyrészt a Cserna-Bela völgyön át Teregoval mellett, másrészt a Zsil völgyéből a Vaskapú szoroson át történik. E szakaszban igen gazdag érc- és kőszéntelepek vannak;

2. a Maros-Sebes-Kőrös közti hegység, melynek részei: a Drócsa hegység, Bihar, a Vlegyása (1780 m.), az Erdélyi Érczhegység, Komakodru és a Gyalui havasok;

3. a Sebes-Kőrös és Szamos közti hegység, hová a Réz és Meszes hegységet soroljuk.

A fensík belsejét elborító hegy- és domborok. A Hargitta hegység, mely trachyt képződményű. Ez az Erdélyi keleti határlánczvonaltól nyugati párhuzamos kísérője. A Maros éjszakon, az Olt délen harántvölgyben töri át. A Hargittából a fensíkon többé-kevésbé párhuzamos hegysorok indulnak ki, melyek nyugat felé mindinkább alacsonyulnak; ilyenek: a Nagy-Szamos-, a Maros-, a Küküllő- és az Olt-menti hegysorok. E sorok lejtői éjszakra menedékesek, dél felé pedig hirtelen előhegyek nélkül szakadnak meg a folyók völgyeiben. Az egész fensík főlejtője nyugatkeleti. Kivételt képez a legdélibb sor, melynél az irány nyugatkeleti ugyan, de az Olt épen közvetlenül dél felé tör útát magának.

Síkságok.

Az ország zömét a közép Duna medenczéje képezi, mely két síkságból áll, még pedig:

I. A Kis Magyar Síkságból, mely Pozsonyi medenczének is neveztetik. E síkságot éjszak felől a Kárpátok, délről az Alpok nyúlványai határolják. Itt kiszáradt tó medenczéjével állunk szemben; erre mutat az az apró kavics, homok és különösen a vastag zsíros iszapréteg, mely a medence felszínét alkotja és az Alpok és a Kárpátok törmelékeiként tűnik fel, melyeket a folyók leraktak. A síkság úgy az éjszaknyugati, mint a délnyugati hegyes vidék tömkelegébe öblöket bocsát. Legéjszakibb nyúlványául a Mátyusföldje — a Vág mentében — tekinthető; legdélibbnek a Rába köze és a Kemenes alja — a Rába mentében — mondható. Legmélyebb pontja a Fertő tava és az avval délkeletre összefüggő mocsáros Hanság környékén van. Kiterjedése körülbelül 16,000 □ klm., közepes emelkedése 160 méter.

II. A Nagy Magyar Síkság vagy az úgynevezett Alföld,

mely az előbbenivel a Moóri horpadáson és a Duna mentében is összefügg. Ezt lásd fent.

Folyók.

Hazánk folyói, egynek kivételével, a Duna folyam rendszeréhez tartoznak; a nagyobbak hajózhatók, habár számos akadálylyal kell még a hajózásnak megküzdnie, mi alatt a kereskedelem rendkívül szenved; ez annál sajnosabb, mert hazánk fő kereskedése a nyers terményeken alapszik, melynél életkérdéssé válik az olcsó szállítás.

A Duna Dévénynél tör magának útát a Kis-Kárpátok és a Hainburgi hegyek közt a Kis Magyar medenczébe; lassú folyása közben igen sok iszap rakódik le medrében; ezáltal az feltöltetik és a folyó kénytelen szétágazni, medrét folyton változtatni és szigeteket képezni, ilyenek a Csallóköz, Szigetköz stb.; e szigetek Bécs éléstárai. Keleti folyásában Esztergomig partjai alacsonyok, Esztergomon alúl azonban partjait hatalmas trachythegyek képezik, melyek egyikén Visegrád regényes romjai hajdani dicsőségre emlékeztetnek. Váczig a folyó iránya keletnek tartott, e városnál az délivé lesz és a Nagy Magyar Alföldbe ér, hol ismét szigeteket képez (Sz.-Endre, Margit, Csepel, Mohács szigetek) és hatalmas kanyarulatokban Dálya felé tart, hol a Szerémi hegyek délkeleti és keleti irányba terelik. E folyásában mintegy erősödést keresve, legnagyobb mellékfolyóinak vizét veszi fel s így erősödve Báziáson alúl Drenkovánál megkezdí szűk pályáját a «Klissura» nevű sziklakapún. Szűk medrében szirteken át rohan meredek kőfalak között; ezek élő tanúi azon rombolásnak, mely e nyílást létesíté és a Nagy Alföldet lecsapolá. E vajudás még folytonosan tart, mi által a víztömeg lefolyása gyorsíttatik, és az aldunai térségek mindinkább kiszáradnak. A folyó legszűkebb helyen csak 117 m. széles; Orsovánál véget ér a Vaskapú, melyen alúl az Oláh Alföldre ér. Az ókorban a folyónak Orsován alúl levő része Iszternek, míg az azon felül levő, Danubiusnak nevezteték.

A Duna jobboldali mellékfolyói:

a Lajta, Ausztriában ered, néhány klmnyire a magyar-osztrák határon foly és Magyar-Óvárnál a Mosonyi Dunával egyesül;

a Rába, Stájerországból jó és Sz.-Gotthardnál a síkságra lép, balról a Lapincs- és a Rábeczával, jobbról a Marczallal és a Tapolezával egyesül; Győrnél szakad a Mosonyi Dunába;

a Sárvíz, melylyel a Sió és Kapos egyesül, Bátam. ömlik a főfolyóba;

a Dráva, Friedaun alúl lép az Alföldre, Légrádnál egyesül a Murával és Eszéken alúl egyesül a főfolyóval. A Duna völgye mellett a Dráva mente bizonyúlt be a törökök útjának Németország felé;

a Száva Zágrábon alúl éri el a síkságot; mintán a Kulpa, Unna, Verbász, Boszna, Drina és több kisebb mellékfolyóval egyesül vala, Zimonynál Nándorfehérvár átellenében a Dunával egyesül.

A Duna baloldali mellékfolyói :

a **Morva** a nyugati határon a Miavával egyesül és Dévénynél szakad a főfolyóba ;

a **Vág**, Liptóban ered a Fehér és Fekete Vágból ; folyása először nyugati egészen Zsolnáig, ez útjában fölveszi jobbról az Árvát és Kiszucát, balról a Revucza és Turócz patakokat. Zsolnán alúl folyása délnyugati, majd délkeleti lesz ; Guttánál egyesül a Pozsonyi Dunával, honnét Vág-Duna név alatt Komáromig tart, hol a főfolyóba szakad ;

a **Nyitra** a Kis-Fátrában ered, folyása déli ; Komáromnál egyesül a Dunával ;

a **Garan** a Királyhegyen ered ; felső folyása nyugati, majd déli és ismét délnyugati ; Sz.-Kereszten alúl határozottan déli, Párkányon alúl ömlik a Dunába ;

az **Ipoly** Nógrádmegye éjszaki részén ered, folyása Szécsénig délnyugati, innét nyugati Ipolyságig, honnét déli ; Szobbnál egyesül a Dunával.

A Duna legnagyobb mellékfolyója a **Tisza**, Máramarosban ered a Fehér és Fekete Tiszából, Csapig éjszaknyugati, innét Szolnokig délnyugati, Szolnoktól határozottan déli irányt vesz s Titelnél egyesül a Dunával. Magyarország tulajdonképeni főfolyója a Tisza, mert ez az országban ered s itt is egyesül a Dunával, nemkülönben ez az Alföld legnagyobb mélyedése. Felső folyása az éjszakeleti hegyes vidéken van ; középső folyása Szőlősnél kezdődik, s innét Hernáddal való egyesüléséig gyorsan folytatja pályáját, hol a tulajdonképeni Alföldre érve, alsó folyása kezdődik. Felső folyása magas partok közt rohamos, középső folyásában a partok már alacsonyabbak, folyása is lassúbb lesz, míg alsó folyásában a partok alig zárják el ; itt lomha kanyargós útját széles áradmány terület kíséri, esése nagyon csekély, s mennél inkább közeledik a határhoz, annál gyakoribbak és nagyobbak kanyarulatjai, melyek útját szerfelett megnyújtják. Igen áldásosan hat a környékre az által, hogy lassú, iszapos vize számtalan halat táplál ; « több a Tisza hala, mint a vize ! » tartja a közmondás ; nádas posványjaiban kimondhatatlan sok szárnyas fészkel, azért vidékei kiapadhatatlan vadászterületek. De, ha a csendes, zöld partok közt elvonuló víztömeg egyszerre emelkedni kezd, rettenetessé válik annak az ereje. « Jő az ár » kiáltásokra megkondul a vészharang, kétségbeesett segélykiáltások jelentik, hogy a békés elem bősziút erővel útát tör magának a töltéseken esik meg, midőn a Kárpátok hava olvad ; de sokszor a juliusi esőzés is veszedelmes árvizet hoz. Mindazáltal a Tisza a nép, a költők folyója ; ezt mutatja nem egy népdal, nem egy költemény.

A Tisza jobboldali mellékfolyói :

A **Taracz**, **Talabor** és **Nagyág** Máramarosban, az éjszakeleti határlánczlaton erednek, s ugyanazon megyében egyesülnek a Tiszával.

A **Borsova**, a **Latorcza**, az **Ung**, a **Laborcz**, az **Ondava**

és a T o p l a vizeit egyesítő B o d r o g Tokajnál viszi a Tiszába az éjszakeleti határlánczolat délnyugati részének csapadékait.

A H e r n á d forrásai a Királyhegy éjszakeleti lejtőin vannak; keleti folyásában jobbról, a Királyhegy keleti lejtőin eredő G ö l n i c z c z e l egyesül, honnét rövid folyása után délnek fordul és Kassán alúl — a hol az Alföld egyik öblébe nyomúl — balról fölveszi a Tarczát. Önöd mellett a B o d v a , J o l s v a és R i m a vizeivel egyesülő S a j ó ömlik a H e r n á d b a , innen nem messze a Tisza veszi fel.

A Z a g y v a a T a r n á v a l bővülve Szolnoknál szakad a Tiszába.

A Tisza baloldali mellékfolyói a következők: az I s ó , a V i z a és a T ú r ;

a S z a m o s , mely a Kis- és Nagy-Szamos egyesüléséből keletkezik; az előbbeni az Erdélyi nyugati határlánczolat középső szakaszának, az utóbbi az Erdélyi éjszaki határlánczolat és Szamos menti hegység vizeit gyűjti medrébe. Erdélynek nyugati és éjszaki határlánczolatai közt utat tör magának és éjszaknyugati folyásában K r a s z n á v a l egyesülvén, a Tiszába ömlik;

a hármás K ó r ö s , úgymint: a F e h é r - , F e k e t e - és a S e b e s - K ó r ö s , mely utóbbi az É r - B e r e t t y ó t is fölveszi, Csongrádnál egyesül a Tiszával;

a M a r o s Csík vármegyében ered, áttöri a Hargitta hegységet és délnyugati irányban foly, fölveszi a Délkeleti Felföld vizeit, úgymint: az A r a n y o s t jobbról, a Kis- és Nagy - K ü k ü l l ő t balról, és így gyarapítva Károly-Fehérvárnál hajózhatóvá lesz és a Nyugati határlánczolat hegységei közt hosszant ölnyúló völgyben kiér az Alföldre, hol folyása nyugati lesz; Szegednél összefolyik a Tiszával. Legalsóbb mellékveze az A r a n k a és a B é g a .

Még az ország területén egyesülnek a Dunával: a T e m e s , a K a r a s , a N e r a és a C s e r n a - B e l a .

Az ország határain kívül egyesülnek a Dunával, de a Délkeleti fensíkon erednek: a Z s i l és az O l t , mely Csík vmegyében ered, a Hargittát áttöri és a Vöröstorony szoroson át Rumánia területére siet.

Végül a Szepes vmegyében eredő, de a Visztula felé siető és így a Duna rendszerébe nem tartozó egyetlen magyar folyó, a P o p r á d , említendő meg.

Tavak és lápok.

Sok apró hegyi tóban honunk igen gazdag; ámde ezek csekély terjedelmöknél fogva az éghajlatra és a terményekre befolyással nincsenek; e tekintetben a nagyobbakkal foglalkodunk.

A F e r t ő tava Moson és Sopron megyék közt fekszik, a Pozsonyi medencze délnyugati vidékén. E tó, melynek vize keserű sós, apadó félben van, különösen mióta a délkeleti részén levő ingoványos H a n s á g mocsár

a Rábcza szabályozása által lecsapoltatott. A tó környéke igen termékeny s dombjain a tokajival vetélkedő borokat szűrnek.

A B a l a t o n Zala, Somogy és Veszprém megyék között terül el 70 klm. hosszúságban és 10—14 klm. szélességben, mélysége 8—15 m. közt váltakozik. Csendes, méla tükrét éjszak felől szagztatott vulkánikus hegyek (Badaacsony, Csobáncz, Szigliget stb.) és hosszan elnyúló szelíd gerinczek környezik; ezeknek lejtőit szőlők díszítik; déli partjain terjedelmes völgyek kies dombsorokkal váltakoznak. Vízét a gőzös szeldeli, míg déli partjain a déli vasút vezet. A Sió-csatornán át vizei idővel a Duna medrébe fognak jutni. A Fogas halászatát veszélyeztetik a hirtelen támadt viharok és a befagyott tükrén iszonyú «rianással» hirtelen támadt rések.

A V e l e n c z e i tó Fehérmegyében, a P a l i c s i Szabadka mellett, sokkal csekélyebbek.

Nevezetesebb posványok: az E c s e d i L á p a Kraszna partjain Szathmár vmegyében; a S z e r n y e i, Munkácshoz közel; a S á r r é t és L u n k a s á g a Berettyó-Körösök egyesülésénél; a B é g a és A l i b u n á r i mocsárok Torontálban.

Csatornák.

C s a t o r n á i n k részint a hajózás előmozdítására, részint pedig vizenyős térségek lecsapolására készültek; hajózható csatorna csak kettő van: a

F e r e n c z-csatorna Bács-Bodrog déli részén a Dunát (Bajánál) és Tiszát (Földvárnál) köti össze; hossza 110 klm. Kis-Sztapárnál a T ü r r-csatorna ágazik ki belőle Új-Vidék felé.

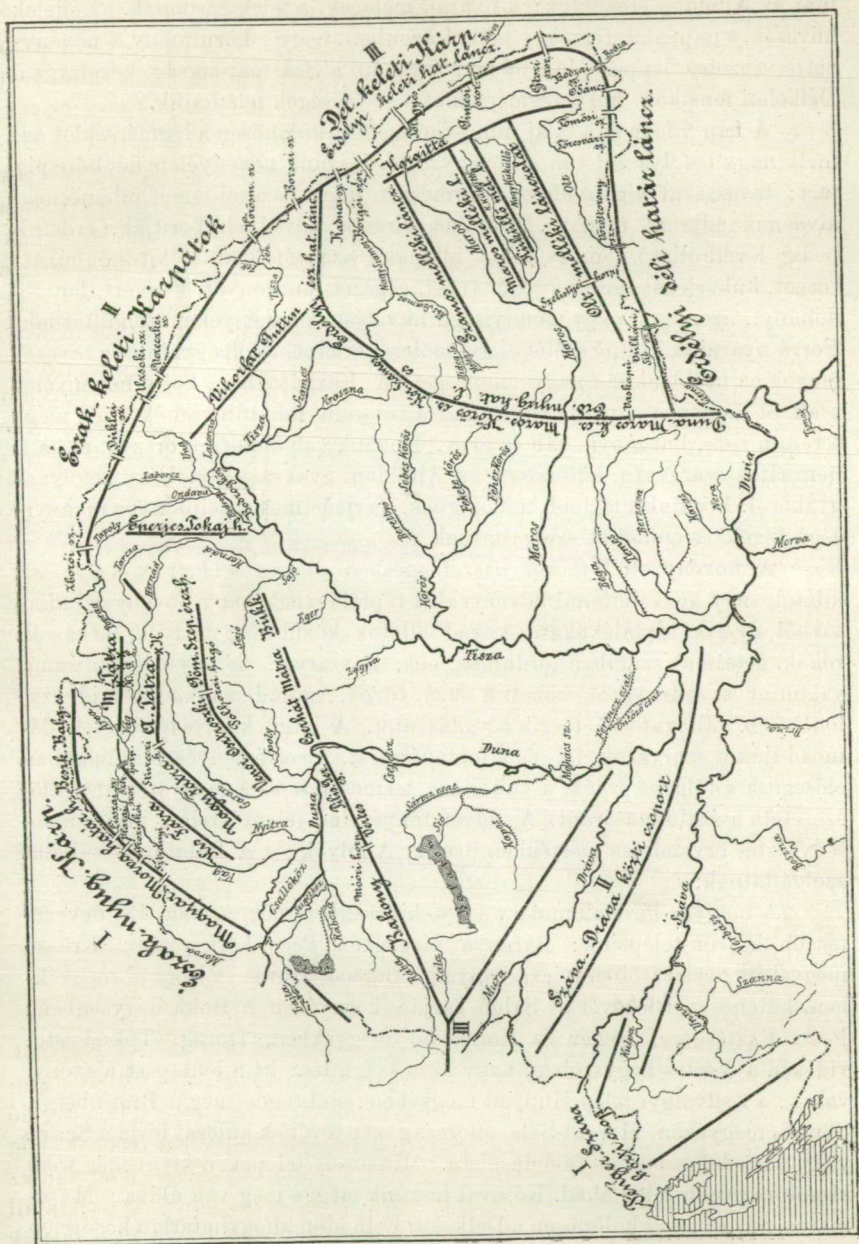
A B é g a-csatorna, Temesvártól Nagy-Becskerekig hajózható, tulajdonképen a Béga folyó szabályozására szolgál.

B e r z a v a- és T e r é z-csatornák Temes és Torontál vizenyős vidékeinek lecsapolására készültek.

A S á r v i z i csatorna a Sárrét, Sárvíz, Sió, Koppány és Kapos csatornázott medrét egyesíti.

Éghajlat és termények.

Az ország vízrendszerével szoros összefüggésben áll az éghajlat. A magyar birodalom az éjszakai mérsékelt égöv alatt terül el, éghajlat tekintetében közepes helyet foglal el. A Kárpátok hegrendszeré közt elterülő vidéken a nyári, délnyugaton a tavaszi és az őszi esők a legbővebbek, míg az Alföld e kettő közt átmenetet képez. — Nem kis befolyással van az ország függőleges tagoltsága az éghajlatra. Nyugat és délnyugat nyitva áll az esőt hozó szeleknek, míg éjszak és éjszakkelt felől a Kárpátok tartják vissza a zord és száraz légáramlatokat. Az ország légmérséklete olyan, hogy a melegebb mérsékelt égöv terményeinek is nagyon kedvez, kivételt csak a

magasabb vidékek képeznek. A szárazföldi helyzet időjárásának ellentétei már az Alföldön érezhetők: a nyarak melegek, a telek zordonak, az éjjelek hűvösek, a nappalok forrók, a nélkül azonban, hogy e körülmény a növényzetre végzetes lenne. Már jobban érezhető a Szármát-síkság közelsége a Délkeleti fensíkon, hol a légmérséklet a szélsőségek felé hajlik.

A nap világa és a talaj minősége mellett különösen a légmérséklet az, mely nagy befolyással van a növényzetre. Hazánk növényélete hét hónapig tart; tavasszal vigan ébred a természet, hogy ősszel ismét pihenésnek, alvásnak adja át magát. Réteinket virágos növények borítják, erdeink pedig levélhullató lombosfákból állanak; szántóföldjeink kitűnő búzát, rozst, kukoriczát, jó minőségű árpát, repczét, burgonyát, kendert, lent és dohányt, azonkívül nagy mennyiségű hüvelyes veteményeket szolgáltatnak. Forró nyaraink kitűnő szőlőt és gyümölcsöt érlelnek, noha gyakran a tavaszi fagyok ez utóbbiaknak nagy ellenségei. A Kárpátokban, hol a növényélet csak öt hónapra szorítkozik és már a túlelvélű fák túlnyomók, még megterem a rozs, burgonya, zab és árpa. Hazánk gabonatermő ország, noha a nem ritka szárazság, különösen az Alföldön, gyakran kártékony befolyást gyakorol. Boraink a legjobb minőségűek. Terjedelmes erdeink nagy mennyiségű tűzelő és épületfát szolgáltatnak.

A növényzettel szoros összefüggésben áll az állat-világ; az állatok vagy közvetlenül növényekkel táplálkoznak, vagy növényevő állatokból nyerik táplálékukat. A vad állatok közül még medvék, farkasok, rókák, ártalmas számban fordulnak elő; a szarvas, őz, nyúl, vaddisznó, valamint a szárnyasok között a darú, tüzok, vadlúd, vadkacsa, fajd, szalonka stb. változatossá teszik a vadászatot. A nagy kiterjedésű rétek előmozdítják a szarvasmarha- és a lótenyésztést. A sertés-tenyésztést nagyban elősegítik a tölgyes erdők, a kukorica termesztése és a magyar ember előszeretete a szalonna iránt. A selyemtenyésztés jelentéktelen, míg a méh-tenyésztés örvendetes mértékben üzetik. A folyók és a Balaton sok halat szolgáltatnak.

A magyar birodalom ásvány-kincsekben elég gazdag. Legnevezetesebb köszén-telepeink: Baranya megyében Pécs környékén; Krassó megyében Resiczától Oravicza-bányáig; Borsód, Heves és Nógrád megyékben, különösen Diósgyőr és Salgó-Tarján környékén, a Bükk hegységben; Pest, Esztergom, Fehér és Komárom megyékben, Dorog, Tokod stb. vidékén a Vértes hegységben, nagy fontosságú lesz itt a budapest-újszónyi vasút; a Zsilvölgyi telep Hunyad megyében; említendő még a Brennbergi, Sopron megyében. Horvát-Szlavonország szép jövőnek kulcsát bírja a Száva völgy terjedelmes szénlerakodásában. Mindezen telepeken kívül még több kisebb-nagyobb telep akad. Kősóval honunk eléggé meg van áldva; Máramaros, Sárosban és különösen a Délkeleti Felföldön kifogyhatatlan kősótelep terül el. A nemes érczek fő helyei: a Magyar Érczhegység és a Délkeleti Felföld nyugati határláncolata. Évenként nyeretik 1680 klg. arany; 28,000

klg. ezüst; tehát több mint az összes európai államokban. Réztelepeink, mennyiségre nézve jelentékenyek.

Lakosság.

A magyar állam főfontosságú alkateleme a népesség. Hazánk lakosai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, nyelvre nézve pedig több nemzetiséghez tartoznak.

A magyar ajkú polgárok a Nagy Alföldön és az azt környező előhegyeken, a Délnyugati hegyes-dombor vidéken és a Délkeleti Felföld (Erdély) közepén tömegesen laknak. A magyarok a brachykephalokhoz (rövidfejűekhez) tartoznak; nyelvrokonaik a finnek, vogulok és lappok. A magyart szabályos arczvonása, többnyire barna testszíne, erős, túlnyomólag barna szakálla és haja, gömbölyded álla, középszerű erős termete jellegzi. Az életmód egyszerű, a táplálék erőteljes, jobbára húsból, az ital pedig borból áll. A ruházat az éghajlathoz mért, csipőig érő, széles újjú és bő vászon ing, széles gatyá, mely erősen van kötve a derékhoz; magas szárú sarkantyús csizma, kis pörge kalap vagy süveg és a soha nem hiányzó bunda, mely nyáron az időjárás kellemetlenségei, télen a hideg ellen megvédi — egészíti ki a magyar ember ruházatát. (A módosabbak a gatyá fölött még szűk zsinóros nadrágot is viselnek.) A nők igen tiszta, rövid, bő ránczú, többnyire kék színű szoknyát, színes és szoros mellényt, valamint fekete vagy piros csizmát (vagy papucsot) viselnek. A leányok hajukat hosszú pántlikával áttört fonatban leeresztik; az asszonyok azt kontyba kötik.

Családi körben a férfi az úr, kit még a felesége is kende és uramnak szólítja, de a férfi szeretettel viseltetik családjá iránt: angyalom, rózsám, gyöngéd kifejezések, melyekkel övéit megszólítgatja, tanúskodnak erről. A férfiak künn a mezőn gondoskodnak övéikről, míg a nők, kik tisztaságszeretők, házi dolgokkal foglalkoznak. A magyar ember természeténél fogva lassú, de ha indulatra gyulad, legmélyebb melancholiából közvetlenül átcsap a legnagyobb hevesességbe, minek legszebb tanúbizonysága nemzeti táncza (lassú csárdás), zenéje és dalai. A «becsület» szó szerepe a nyelvben világos ismertető jele a nemzet hagyományos becsületérzésének és nemes gondolkodásának. A büszkeség csak a szabadságszeretet kifolyása; a vitézség megítélésére elég történetünkre hivatkozni. A magyar ember vendégszeretete példabeszéddé vált. Hiányzik azonban a tervszerű munkálkodás, a meggondoltság, a szíviség és a kitartás. Leggazdagabb irodalma hazánkban a magyarnak van.

Az ország határmegyéit vegyesajkú nemzetiségek lakják. Itt számra nézve többségben vannak a szlávok, kik azonban több törzsre oszlanak, még pedig: a birodalom délnyugati vidékén Horvátországban találkozunk a horvátokkal; a mostani Szlavónországban a szlavenokkal (tótokkal), kik a horvátoknak legközelebbi nyelvrokonai, s csak a szökevény uszkokokkal

kevertek; az Alföld déli vidékén a törökök elől megfutamodott és itt letelepedett szerbek laknak; az északi Kárpátokban vannak a csehek és morvák legközelebbi nyelvokonai, t. i. a szlovákok (tótok); az éjszakkéleti Kárpátokban a Tisza felső völgyeiben a Galicziából itt letelepedett rusznyákokkal (ruthénok = oroszok) találkozunk.

A birodalom lakosságának harmadik alkateleme a rumunok (románok = oláhok), kik a Délkeleti Felföldön többségben vannak. Végre nagyobb számmal még csak németek fordulnak elő a Szepességben, Erdélyben és Ausztria határán; ezek a XII. század közepe táján vándoroltak be. Ezeken kívül vannak még csekély számú olaszok, örmények és cigányok.

Vallásra nézve legtöbb a róm. katolikus, ezután görögkeleti, helvét hitv., görög katolikus, ágostai hitv., zsidó és unitárius.

A műutak.

A kereskedelmet leghathatósabban mozdtítják elő a vasutak, míg a közönséges műutak, melyekben honunk szegény, nemcsak az illető vidékek, de a vasutak forgalmát is biztosítják. Vasutaink a következők:

1. Magyar államvasutak. *a)* Északi vonalak: Budapest—Hatvan—Losonc—Zólyom—Ruttka; Hatvan—Miskolcz; Hatvan—Szolnok. — E vonalokból elágaznak a következő másodrendű pályák: Vámos-Györk—Gyöngyös; Füzes-Abony—Eger; Miskolcz—Diósgyör; Miskolcz—Fülek; Bánréve—Dobsina; Feled—Tisolec; Zólyom—Beszterczebánya; Garan-Berzencze—Selmeczbánya. *b)* Déli vonalak: Zákány—Zágráb; Károlyváros—Fiume. *c)* Keleti vonalak: Nagyvárad—Kolozsvár—Tövis—Medgyes—Segesvár—Brassó. — Itt mellékvonalak: Gyéres—Torda; Kocsárd—Marosvásárhely; Tövis—Károly-Fehérvár; Kis-Kapús—Nagy-Szeben.

2. Az Osztrák Államvasút délkeleti vonalai: Bécsből kiindulva Dévény-Újfalúnál szelik a Morva határfolyót; a fővonal Bécs—Pozsony—Érsekújvár—Vác—Budapest—Czepléd—Kecskemét—Szeged—Temesvár—Lugos—Karánsebes—Orsova. További vonalak: Tót-Megyer—Surány—Nyitra; Valkány—Perjámos; Vojtek—Német-Bogsán—Temesvár—Resicza; Jaszenova—Stájerlak (iparvasút); Fehértemplom—Báziás. Egy másik vonal a Duna jobb partján halad; Bécsből kiindulván Lajta-Bruck mellett ér a magyar földre, iránya Lajta-Bruck—Új-Szóny.

3. A Tiszavidéki vasút fővonala: Czepléd—Szolnok—Debrecen—Miskolcz—Kassa; mellékvonalai: Szolnok—Arad; Püspök-Ladány—Nagyvárad.

4. A Déli vasút vonalai: Budapest—Székes-Fehérvár—Nagy-Kanizsa—Csáktornya és innen az osztrák birodalomban Triesztig; Székes-Fehérvár—Új-Szóny; Nagy-Kanizsa—Szombathely—Sopron—Lajta-Sz. Miklós (és innen Ausztriában Bécs-Újhelyig); Mező-Keresztúr—Zákány—Barcs; Zágráb—Károlyváros; Zágráb—Sziszek.

5. Magyar nyugati vasút: Székes-Fehérvár—Veszprém—Szombathely—Gyanafalva (és innen Stájerországban Gráczig); Kis-Czell—Győr.

6. A Duna-drávai vasút: Bátaszék—Dombovár—Zákány.

7. A Pécs-barecsi vasút.

8. A Mohács-pécsi vasút: Mohács—Villány—Pécs.

9. A Győr-soproni vasút.

10. Az Alföld-fiumei vasút: Nagyvárad—Csaba—Szeged—Szabadka—Zombor—Gombos—Erdőd (gőzkomp a Dunán át) Eszék—Villány.

11. Arad-temesvári vasút.

12. Első erdélyi vasút: fővonal: Arad—Déva—Károly-Fehérvár; mellékvonal: Piski—Petrozsény.

13. Magyar északkeleti vasút. Fővonal: Szerencs—Sátorallya—Újhely—Csap—Batyú—Királyháza—Mármaros-Sziget. — Mellékvonalok: a) Debreczen—Szatmár—Királyháza; b) Nyíregyháza—Csap—Ungvár; c) Batyú—Munkács; d) Sátorallya—Újhely—Legenye-Mihályi—Homonna; e) Legenye-Mihályi—Kassa.

14. Az Első magyar-galicziai vasút: Homonna—Lupkov és innen az ország határán túl Chyrovig; Munkács—Vereczkó és innét szintén határainkon túl Stryig.

15. Az Eperjes-tarnovi vasút: Eperjes—Orló és a Leluchovi alagúton mint határponton át Tarnovig.

16. A Kassa-oderbergi vasút: Kassa—Igló—Ruttka—Zsolna—Oderberg, az országot a Jablunkai hágón hagyja el. Mellékes ága: Abos—Eperjes.

17. A Vág völgyi vasút: Pozsony—Nagy-Szombat—Vág-Újhely—Zsolna.

Államforma s kormányzat.

Magyarország alkotmányos állam: a törvényhozó hatalom a király és az országgyűlés között oszlik meg. A magyar király az apostoli címmel él.

A magyar állam törvényes képvisellete: a magyar országgyűlés, mely kettős kamarai rendszeren nyugszik, t. i. a főrendi- és a képviselőházból áll.

A végrehajtó hatalmat a kormány gyakorolja. Ez áll 10, és ha a miniszterelnök tárczát vállal, 9 felelős miniszterből, ezek: a miniszterelnök; az ő felsége körüli miniszter, a belügyi, országos pénzügyi, közmunka- és közlekedésügyi, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, vallás- és közoktatásügyi, igazságügyi, honvédelmi, végre a tárcza nélküli horvát-szlavón és dalmát miniszter.

Az egész ország 64 vármegyére és Fiume város és kerületére osztatik; e vármegyék és önálló törvényhatósággal bíró városok élén az ő felsége által kinevezett főispánok állanak. A törvényhatóságok központi tisztviselői az alispánok, városokban a polgármesterek.

Megemlíthető még a községi szervezetről, hogy vannak rendezett tanácsossal bíró községek (városok), melyek tágasabb hatósági körrel felruházva és közvetlenül az alispán útján érintkeznek a törvényhatósággal, a nagy és kis községek pedig szolgabíró útján veszik a törvényhatóság rendeleteit és szűkebb hatáskörrel bírnak. Nagy községek azok, melyek a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből képesek teljesíteni, míg a kis községek e célra más községekkel kénytelenek szövetkezni.

Budapest külön törvényhatóságot képez, élén a főpolgármester áll; a fővárosban még egy polgármester és két alpolgármester van.

Hajdan Magyarország 5 kerületre osztatott fel; e felosztásnak azonban jelenleg már semmi jelentősége sincsen, mert az ország fővárosa nem Pozsony többé, hanem Budapest.

Horvát-Szlavón (Dalmát) ország társországok, a hozzájuk tartozó polgárosított Végvidékkel oly területet képeznek, mely külső diplomatiái képviseltetés és közvédelem, valamint a pénz-, hadügyi s némely közgazdasági viszonyokra nézve Magyarországgal közös törvényhozás s közigazgatás alatt áll, de a beligazgatás egyéb ágai tekintetében törvényhozó s kormányzati önállóságot élvez. Élén a magyar miniszterelnök ellenjegyzése mellett a király által kinevezett és a horvát-szlavón képviselőháznak felelős b á n áll. Horvát-Szlavónország 8 megyére, a Végvidék pedig 6 kerületre oszlik.

BALKÁNI FÉLSZIGET.

Dalmátország.

Dalmátország a Balkáni félsziget legészaknyugatibb tartománya; az Ádriai tenger keleti oldalán, még pedig északnyugatról délkelet felé mindinkább keskenyülő fokozatos partszegélyből és számos kietlen szigetből áll. Területe 12900 □ klm. Szirtes partjai előmozdítják a tengeri rablást, mely már a rómaiak és Velence kereskedelmét is veszélyeztette az Ádriai tengeren; jelenleg monarchiánk legjobb hajószínei innen kerülnek ki.

Keleti határán a kietlen Dinarai hegláncz húzódik el, mely a Juli Alpok karszt képletének folytatásául tekinthető, legnevezetesebb csúcsa a Dinar (1810 m.). E Dinarai hegláncz párhuzamos kísérője a partok előtt elnyúló magas szirtszigetek hosszú sora, melyek egymástól és a partoktól csak keskeny, de mély csatornák által vannak elválasztva. Számos öböl és kikötő előmozdítja a kereskedelmet.

Folyói előbb hosszantos völgyben folynak, ezután rövid haránt völgyekben sietnek a tenger felé, ilyenek a Zermagna, a Kerka, a Cetina és a Narenta.

Politikai viszonyai.

Dalmácia hegy- és vízrendszere mutatja, hogy a magyar birodalom földrajzi egységén kívül esik. Középkori királyaink legjelesbiki, Kálmán, foglalta el Dalmáciát és nagyobb tengerpartot szerzett a magy. birodalomnak; ez a körülmény többszöri összetűzésre adott alkalmat királyaink és Velence közt. Jelenleg Dalmácia tényleg az osztrák állam tartományai közt foglal helyet, képviselői a birodalmi tanácsban ülnek és közigazgatási tekintetben a lajtáninneri miniszteriumnak van alárendelve; de jogilag a magyar sz. korona birtokát teszi, erről Magyarország soha le nem mondott, hanem ebbeli jogát minden országgyűlésen hangsúlyozta és az 1868. 30. t. cz. 65. § ban világosan kijelentette. Élén egy helytartó áll.

Városai:

Zára, a királyság fővárosa, hosszú keskeny földnyelven van építve, megerősítve és mesterséges, áthidalt árok által szigetté átalakítva. Kikötője nagy és biztos; a város külseje komor, mert itt is, mint minden dalmát

városban, a házak nincsenek meszelve, hogy a napsugarak visszaverődése mérsékeltebbé. A kath. érsek, gör. keleti püspök és a tengeri kerületi parancsnok székhelye. Van nemzeti múzeuma, gymnáziuma, tengerésziskolája; szép székesegyháza; sz. Simon temploma; vízvezetéke, 5 nyílású vízeresze stb. Nevezetes a likör- és maraschino-gyártása; 8000 lakossal. **Sardona**, a Kerka jobb partján; közelében vannak a Kerka vízesései. **Sebenico**, regényes fekvésű város a Kerka által képezett medenczénél, püspökséggel, gyönyörű székesegyházzal; szőlőműveléssel, élénk átmeneti kereskedéssel. **Novigrád**, egy kis tengeröbölnél. **Spalato**, az ország legszebb és legnépesebb, valamint legnagyobb kereskedelmi városa; püspökséggel, tengerésziskolával, gymnáziummal, reáliskolával, archæologiai múzeummal, ipara virágzó, 12,000 l. **Salona**, az előbbi tőzsomszédságában, az avarok által lerombolt Salonae helyén áll, a király költségén eszközölt ásások által roppant sok régiséget sikerült napfényre hozni, melyek e város hajdani nagyságát feltüntetik. **Trau**, a hasonló nevű hegyfokon épült város, nagy kikötővel; környékén sok szőlőt, mandolát, fügét, narancsot stb. természetnek, 1190. III. Béla.

Ragusa (Epidaurus), egykoron a hasonló nevű köztársaság fővárosa, most tengeri kikötőváros és erősség; püspökséggel, gymnáziummal, reáliskolával, tengerésziskolával, színházzal és élénk kereskedéssel. Különböző időszakokban adófizetője volt a törököknek «félelemből», Velenczének «gyűlöletből», a császárnak, a pápának és Nápolynak pedig «tiszteletből», még 1807-ben 370 nagy tengeri vitorlás-hajója volt, most sokkal jelentéktelebb, 9000 l.

Cattaro, hadi kikötő és kereskedelmi város, püspökséggel, reál-gymnáziummal, élénk iparral és kereskedelemmel, különösen Montenegro felé, Cattaro szép öble Boche di Cattaronak nevezetik. Szelid éghajlata miatt sok beteg, különösen mellbeteg látogatja, 4000 l. **Spitza**, kikötővel.

Szigetek: **Pág** (Pago) hasonló nevű főhellyel; **Arbe**; **Izola grossa**; **Brazza**, a dalmát szigetek közt a legnagyobb; **Lesina**, **Lissza**, leggazdagabb sziget, hasonló nevű városa az éjszaki öbölnél fekszik, mely az Ádriai tenger egyik legjobb kikötője, 1866. aug. 20. **Curcola**, a hasonló nevű várossal. **Melada**, sok mérges viperával; **Lagosta** világító toronnyal.

Bosznia és Hercegovina.

Bosznia és Hercegovina Dalmátország, Montenegro, Törökország, Szerbia és Horvát-Szlavón ország között terülnek el. Földjén a Dinarai Alpokkal párhuzamosan vonuló hegylánczatok húzódnak el; csak hogy ezek alacsonyabbak, a lejtők szelidebbek s mindenütt sűrű tölgyesekkel fedvék. Mindezen párhuzamos hegylánczatok éjszakra, a Száva posványos partjai felé, szőlővel fedett alacsony dombokká törpülnek. A lánczatok közt széles,

termékeny, éjszakra nyíló völgyek vannak, melyekben az Unna, a Verbász, a Boszna és a keleti határon kigyózdó Drina a Száva felé tartanak. Herczegovina folyóinak iránya szinte éjszakkéli, csakhogy a hegyi patakok az adriai tenger felé útát törnek maguknak, így pl. a Narenta.

Politikai viszonyai. E tartomány geographiai szempontból, miként azt a folyók iránya, a völgyek nyílása és esése, a hegyek csapása és lejtője mutatja, a Magyar Alföld kiegészítő része, melynek délen és délnyugaton természetes határai vannak. Boszniát (Herczegovina annak nyugati része) II. Béla magyar király 1138-ban kapcsolá a magyar királysághoz, de annak fejedelmei a 13-ik század folyamában függetlenek lőnek. 1465-ben a törökök foglalák el; azóta többször történt kísérlet a magyar királyok által Bosznia visszaszerzésére, de tartós eredmény nélkül. A tartomány belviszonyai különös változáson mentek keresztül: a birtokos nemesség az izlam vallásra tért át; ezáltal birtokát és előjogait megtartá, a nép ellenben szívósan ragaszkodik ősi (keresztény) vallásához. Az alsó néposztálynak zsarolása és elnyomtatása a nemesség által alig találja párját a történetben. Az uralkodó osztály és az elnyomottak között tarthatatlanná lett az állapot, midőn a kormány az agák és bégek kegyetlen gazdálkodását korlátozni akará. Azóta majdnem minden évben forradalom dühöng e szerencsétlen tartományban, melyet a kormány nem birt lecsendesíteni. A közel mult orosz-török háború után monarchiánk az európai nagyhatalmak felszólítására és a magas porta beleegyezésével Boszniát elfoglalá, és véget vetett a türhetetlen állapotoknak.

Városai:

Boszniában: Szerajevo (Bosna Seraj) a Boszna kies völgyében fekszik, a tartomány természetes fővárosa; itt hat oldalról találkoznak az utak; élénk iparral és kereskedelemmel 50,000 l. Trávník 12,000 l. Banjaluka és Jaicza, a Verbász mellett 15,000 l. Bihacs, Novi, az Una mellett. Sztary-Majdan, a tartomány éjszaknyugati vidékén, Novi-Kosztajnicza, Brod meg vannak erősítve. Zvornik, Visegrád és Focsa, a Drina mellett. Livno, a dalmát határ közelében. Berbir, a Száva mellett. Tuzla, éjszaknyugaton.

Herczegovinában: Mosztar, a Narenta mellett megerősített város, iparral és élénk kereskedelemmel 18,000 l. Trebinje szinte meg van erősítve. Novibazar, az Ibarba ömlő Kaska mellett, jelentékeny kereskedő hely.

Szerbia.

Az előbbtől keletre, Magyarország, Rumánia, Bulgária, Törökország és Bosznia között terül el. Területén a hegyek éjszokról délre és nyugatról

keletre vonulnak el, délen pedig a fejedelemség a Pristinai fensíkra támaszkodik. Az éjszokról délre vonuló hegylánezolatok közül különös figyelmet érdemel az, mely kivételesen a Száva és a Duna egyesülésénél közvetlenül szakad meg és Nándorfehérvár (Belgrád) állapítását eredményezte. Folyói közül nevezetesebb a már említett Drina mint nyugati határfolyó; a Morava, mely keleti forrás-folyója, a Bulgár (keleti) Morava és Nisava által a Maricza forrásához közeledik, nyugati forrás-folyója, a Szerb (nyugati) Morava és Ibar által pedig a Vardarhoz és Drinhez esik közel; végre a Timok említendő meg mint keleti határfolyó.

Szerbia földje termékeny, de el van hanyagolva. Kiterjedt tölgy- és bükkfa-erdei elősegítik a sertésstenyésztést, gyümölcsösei, kukorica- és búza-földjei terjedelmesek. Jó legelői előmozdítják a marhatenyésztést. — Az ipar egészen el van hanyagolva.

Politikai viszonyai. Szerbia folyóinak iránya, völgyeinek nyílása és az egész terület lejtője által a Magyar Alföld felé húzódik és geografiailag annak kiegészítő része. Politikailag azonban önálló királyságot képez alkotmányos kormánysszerkezettel.

Városai:

Nándorfehérvár (Belgrád) a királyság régi fővárosa. A Száva és a Duna egyesülésénél emelkedő magaslaton van a vár, mely sokszor ostromoltatott; a vár körül csoportosul a város többi része. Kereskedése egyrészt Budapest és Bécs felé, Konstantinápoly, Szaloniki és Skutari felé másrészt, igen kiterjedt; 22,000 l. Szendrő (Szemendria) a Duna mellett közel a Marava torkolatához. Sabacz, a Száva mellett. Kladova, a Duna mellett. Kragujevác, az ország közepén, aszkupcsina (országgyűlés) és a fejedelem székhelye. Krusevác, Passarovicz, Alexinác, Nogotin, Zajcsár, Niss, Pirot, Leszkovác, jelentékeny városok.

Rumánia.

E királyság a délkeleti Kárpátok déli és keleti lejtőinél fekszik, nagyobbrészt termékeny síkság, melybe a Kárpátoktól a Duna felé siető folyók mély medreket ástak magoknak. Legnevezetesebb folyói a Duna, melybe a Zsil, az Olt, a Jalomnicza, a Szereth és a Pruth szakadnak.

Rumánia igen termékeny, csak hogy a földművelés kezdetleges állapotban van, az ipar nagyon alacsony fokon áll s többnyire idegenek kezében van.

Politikai viszonyai. Rumánia önálló királyság, Moldva és Oláh dunai fejedelemségek és a volt török Dobrudda egyesüléséből áll.

Városai:

Oláhországban: Bukarest, Rumánia fővárosa a Dumbovicza mellett. Nagy kereskedőváros, Oláhország terményeinek főlerakóhelye, fél annyi lakosa van mint Budapestnek. Braila, a Duna mellett élénk kereskedéssel. Gyurgyevo, Bukarest dunai kikötője. Plojesti, gyapjúvásárokkal. Krajova, Kis-Oláhországban (az Olt folyótól nyugatra fekvő terület). Kalafat, Viddin átellenében. Turnul-Szeverinului, a Duna mellett.

Moldvában: Jasszy (Jászváros) a Pruthtól 2 órányira, Moldvaország főhelye, 90,000 l. Foksani, a két fejedelemség határán. Galacz, a Pruthnak a Dunába szakadásától nem messze, élénk kereskedő hely. Okna, sóbányákkal. Botusan, élénk kereskedéssel Bukovina felé.

A Dobruzsában, mely a Duna és a Fekete tenger közt elterülő általában termékeny, de sok helyütt ingoványos vidéket képez: Hirsova, Matsin, Tultsa, Babadag, mint főváros; továbbá Küsszteni és Mangália, tengeri kikötő, és Medsidse, a legfontosabb városok. Végre a Duna torkolata előtt fekvő Kigyo szigetek is Rumániához tartoznak.

Bulgária

a Duna és a Balkán hegység közt terül el. Bulgária a Balkánra támaszkodó és a Dunánál meredeken megszakadó fennföldet képez, melybe a folyók mély medreket ástak maguknak. Nevezetesebb folyói: az Iszker, (a Rilo-daghon ered) a Vid, a Jantra és a Lom, melyek a Dunába szakadnak.

Bulgária igen termékeny ország, s habár a földművelés és az ipar el volt hanyagolva, mégis a török birodalom élestárának tekintetett. Fekvésénél fogva fontos átmeneti tartománynak bizonyult.

Politikai viszonyai. Bulgária az ókorban Szerbiával együtt a római Moesiát képezte, most pedig a török szultán fenhatósága alatt álló «autonom hűbér fejedelemséget» képez. Fejedelme a nép által választatik és a magas porta által — a többi európai hatalmak beleegyezésével — megerősíttetik.

Városai:

Tirnova, Bulgária régi fővárosa a Jantra völgy magaslatain, a fejedelemség legfontosabb iparos városa, 19,000 l. Lovacz, az Oszma mellett. Raszgrad erősség a Lom mellett. 10,000 l. Eszki-Dsuma, Bulgária legnevezetesebb vásárainak helye. Vracza, a fejedelemség nyugati vidékén. Orhanie, a Balkán tövénél. Zsófia (régén Sardica) az Iszker termékeny völgyében, azon az úton, mely Konstantinápoly felől Nándorfehérvár felé vezet. 30,000 l. Szamakov, délen. Sumla, egykoron legfontosabb erősség a Balkán fensíkján, iparral és kereskedelemmel.

A Duna mellett vannak: Viddin, Nikápoly (1396). Szisztova (1791. béke). Ruszcsuk és Szilisztrá, egykoron fontos erősségek, most élénk kereskedő városok. Baltsik tengeri kikötő és Várna, Bulgária legfontosabb tengeri kikötője 16,000 l. (1444.)

Montenegro.

Montenegro (Cserna-góra) a Dinarai Alpok két ágának találkozása által képezett hegyesomó. Csak déli részén van kis termékeny terület. Főfolyója a Moracsa, mely a Skutari tóba ömlik. A földművelés korlátok közé van szorítva, de a marhatenyésztés virágzóának mondható.

Politikai viszonyai. Montenegro független fejedelemség.

Városai:

Csettinje a fejedelemség székhelye. Podgoricza, a fejedelemség legnépesebb helye és Antivari tengeri kikötő.

Keleti Rumélia.

Keleti Rumélia a Balkántól délre fekszik, éjszokról Bulgáriával, délen és keleten pedig az európai Törökország közvetlen tartományaival és a Fekete tengerrel határos. Rumélia a Balkán hegység, a Deszpoto-dagh (Rhodope) és annak nyúlványai által körülzárt termékeny katlant képez. Főfolyója a Maricza (Hebrus), melynek legnagyobb mellékfolyója a Tuldşa.

Főterményei a rizs, gyapot, dohány és rózsa.

Politikai viszonyai. Keleti Rumélia (régii Thrácia) a török szultán közvetlen politikai és katonai fenhatósága alatt álló tartomány, mely belkormányzat tekintetében autonómiával bír. A tartomány főkormányzója keresztény vallású és a magas porta által — a nagyhatalmasságok beleegyezésével — öt évre neveztetik ki.

Városai:

Philippopolisz (Filibé) a tartomány főhelye, ott épült, a hol a Maricza a síkságba ér. Környékén kiterjedt szőlő-, olaj-, rizs-, gyapot- és dohányföldek vannak; ipara és kereskedelme virágzó. 90,000 l. Tatarszik, hol a Zsófia felé vezető «Vaskapú» szoros kezdődik. Kazanlik, a Tuldşa gyönyörű völgyében, a rózsaoajgyártás főhelye. Sipka, falú, Eszki-Szagra, Szlivno, Karnabad és Aidosz, legfontosabb városok a Balkán szorosok végeinél. Burgasz, Keleti Rumélia főkikötője, a Fekete tenger mellett.

Törökország európai birtokai.

Törökország európai része: egyrészt a Fekete tenger, Konstantinápolyi tengerszoros (Boszporusz), a Marmara tenger és a Dardanellák tengerszorosa (Helleszpontusz), másrészt az Ádriai tenger közt elterülő hosszú tagban nyúlik el. Tartományai: Thrácia egy része, Macedónia, Thesszália és Albánia.

Politikai viszonyai. A birodalom «ejalet»-ekre (helytartóságokra) oszlik fel. (Európai ejalet 3 van, u. m. . Rum - Ili ejalet, D s e s z a i r ejalet, G a l l i p o l i félszigettel, továbbá T h a s z o s z, I m b r o s z, L e m n o s z s más kisebb szigetekkel és K a n d i a ejalet a h n. szigettel.) A török birodalom bizonyos tekintetben alkotmányos császárság, a mennyiben t. i. az alkotmány a korán elveivel megegyeztethető. A császár, szultán vagy padisa (nagyúr) az összes szunnita felekezet kalifája.

Thrácia.

A Rum-Ili ejalet legnyugatibb és a régi Thrácia déli részét képezi. Keleti vidékén a Fekete tengerrel párházamosan elvonuló S z t r a n d s a hegység emelkedik, melynek délkeleti végnyúlványai a Boszporusznál szakadnak meg és a gyönyörű «Arany Szarv» öblöt képezik. Nyugati területét a Rhodope hegység nyúlványai árasztják el, míg közepén a M a r i c z a termékeny völgye kigyózdik.

Városai:

K o n s t a n t i n á p o l y (Istambul, régi Byzantium), a török birodalom fővárosa, a Fekete tenger kapujánál, Európa és Ázsia találkozásánál fekszik. A tulajdonképsni város háromszögű félszigeten (a Marmara tenger és a mélyen benyúló Aranyszarv öble közt) van építve, mely nyugatról keletre a tengerbe nyomul és éjszakra meghajló végével a Boszporusz déli nyílásába nyúlakodik. E csúcson van a «Szerail» vagy a szultán palotája, mely előtt a «Magas Porta», vagy a nagy-vezér palotája és a Justinian által épített Sophia templom, most Aja Sophia mecset áll. Az Aranyszarvtól éjszakra van G a l a t a és P e r a mint a főváros külvárosai. Konstantinápoly külvárosaival együtt a török birodalom első kereskedelmi városa és a legfontosabb tengeri és szárazföldi utak találkozása által Európa egyik legnagyobb kereskedelmi helye 1 millió lakossal. A d r i a n ó p o l i s z (Drinápoly) a Maricza kanyarulatánál, festőgyárakkal és kereskedelemmel. 100,000 l. Rodosztó, a Márvány tenger partján, II. Rákóczy Ferencz sírjával. G a l l i p o l i, a hasonnevű félszigeten.

Macedónia.

Az előbbtől nyugatra, hegyek által körülzárt (Rhodope, Kurbeczka-Planina, Sar-dagh, Grammosz és Volucza) termékeny völgyekből áll, melyek a tengerrel kényelmes összeköttetésben vannak; a főtörzshöz csatlakozik még a három ujjú Chalkisz félsziget. Folyói a Karasszu (Nestus), a Sztruma (Strymon), a Vardar (Axius) és a vele együtt torkolló Bisztricza (Haliaemon).

Városai:

Szalóniki (régí Therma), az európai törökország második kikötője ott fekszik, hol a Belgrád felől a Vardar mentében vezető út (most vasút) a tengert eléri és a nyugatról keletre vezető úttal (via Egnatia) találkozik. 70,000 l. Szeresz a Sztruma mellett, a török gyapot, rizs és dohány főkereskedőhelye. Filibe, török falú mellett Philippirómjai (42-ben Kr. e.). Köprili a Vardar mellett. Uzkub, a hasonló nevű hegyszorosnál. Bitolia (Monasztir) a Vardar nyugati mellékfolyójánál; ez uralkodik a Macedónia és Albánia közti főúton. Kasztória, a hasonló nevű tó mellett, útsomózáttal és kereskedéssel. — Chalkisz félszigeten jobbra szerzetesek laknak. (Az ókorban Olynthos, Potidea és Amphipolis városok.)

Thesszália.

Az előbbtől délre, minden oldalról hegyek által [Olympus, Voluca, (Kambunih.), Pindus, Othrys és a tengerparton: Kiszovo (Ossa), Plessidi (Pelion)] körülzárt völgykatlant képez, melynek összes vizeit a Szalambria (Peneus) egyesíti, és szűk völgyében (a régiéknél Tempe völgy) a tenger felé siet. Thesszália a városban lakók ősi hazája, igen termékeny.

Városai:

Jenicszer (Larissza) a Szalambria völgyében, élénk kereskedő város. Trikala élénk iparral és kereskedéssel 12,000 l. Pharszala (Pharsalus). Volo a hasonló nevű öböl mellett. Zagora mellett feküdt Jolkus az argonauták kiinduló helye.

Albánia.

Az előbbtől nyugatra és éjszaknyugatra a régi Illyria és Epirus tartományok helyén terül el: Albánia szövevényes, rohanó patakok által szétkúszált hegyes vidék. Egyes fensíkjai szép tavak vannak. Folyói: a Drin, mely az Ochrida tóból jövő Fekete és az éjszokról jövő Fehér Drin egyesüléséből támad, a Vojucza és az Aszpropotano (Achelus).

Városai:

Skutari (Skodra) a hasonló nevű tó fensíkján három út találkozásá-

nál; fontos ipar és kereskedelmi hely 24,000 l. *Priszrend*, a hasonló nevű hágó mellett, várában egykoron a szerb királyok székeltek 26,000 l. *Pris-tina*, az előbbtől északkeletre, környékén van a Rigómező (Koszove-polje, Amselfeld). *Ochrida*, a hasonló nevű tó mellett szárított hallal kereskedik. *Durazzo* (Epidamnus, a rómaiaknál Dyrrachium), egykoron az átellenben fekvő Brundisiummal az Ádriai tenger «Doverje és Calaisje». *Berat* 12,000 l. *Joannina*, a Janina tó (régii Acherusia, melybe az Acheron és a Kokytus ömlöttek) partján a régi *Dodona* helyén fekszik, élénk iparos város. 30,000 l. *Meczovo*, útsomópont. *Arta* (Ambrakia) élénk kereskedéssel. *Preveza*, déli Albánia kikötője.

Szigetek. Chalkisz félsziget és Kis-Ázsia közt vannak az úgynevezett török Szporádok: *Thasszosz*, *Szamothraki*, *Imrosz*, *Lemnosz*; a törökök még *Sztaliméne* (Lesbos), *Chiosz* és *Cyprus* szigeteket (ez utóbbi az angolok birtokában) is az európai birtokokhoz számítják. — *Kandia* (Kréta) hegyes sziget, külön ejaletet képez, fővárosa *Kandia* 16,000 l.

Görög királyság.

A Balkáni félsziget legdélibb részét a görög királyság foglalja el. Helyzeténél Ázsia közelében és kedvező vízszintes tagoltságánál fogva Ázsia kulturáját elfogadni, azt fejleszteni és tovább átültetni hivatása vala. Földünkön alig van terület, mely geográfiailag annyira ki volna tűntetve, mint Görögország: a hegyes-völgyes vidék, a partok szaggatottsága, az enyhe éghajlat mind olyan tényezők, melyek az embert tevékenységre buzdítják. — *Livádiát* (régii Hellast) a *Pindusz* hegység nyúlványai borítják, ilyenek: a *Katavothra* (Oeta) a *Thermopylei* szorossal, a *Lia-kura* (Parnassus), a *Zagora* (Helikon), a *Kithaeron* és a *Laurion*. *Mórea* (Peloponnesos) a *Korinthusi* (Isthmus) földszoros által függ össze *Livadiával*. Az *Arkádiai* terület párkányhegyek által körülzárt fensíkot képez; *Morea* 3 félszigeten végződik, a középsőn a *Taigetosz* emelkedik.

Folyói nyugaton: az *Aszpropotamo* (Achelous), a *Rufia* (Alpheios) a *Baziliko Potamo* (Eurotas); keleten a *Mavronero*, (Kephisus) a *Topoliasz* (Kopais) tóba szakad, és *Hellada* (Spercheios), mely a *Zeituni* (Lamiai) öbölbe ömlik.

Politikai viszonyai. Görögország alkotmányos királyság; közigazgatási tekintetben 14 nomarchiára oszlik fel; de czélszerűbb *Livadiára*, *Moreára* és a szigetekre felosztani.

Városok:

I. *Livadiában* (Hellas):

1) *Attika* és *Megarisban*: *Athén*, a királyság fővárosa a *Hymetosz* tövé-nél, régi romjaiból csak lassan emelkedik ki; van egyeteme

és 45,000 l.; kikötője Pireusz. A Marathoni síkság. (Megara. Salamis és Aegina.)

2) Böötiában: Livádia, élénk iparral. (Chaeronea, Leuktra, Plateae és Orchomenos romjai. Thebét földrengés elsöpörte.)

3) Phthiotisz és Lokriszban: Lámia v. Zeitun. Atalontitól éjszakra van a Thermopylei szoros.

4) Phókisz és Dóriszban: Szalona, Casztri falú a régi Delphi helyén áll, a kasztáliai forrás is megvan még. Lidoriki 15,000 l.

5) Aetoliában: Misszolonghi, erősség. Naupaktusz v. Lepanto 15,000 l.

6) Akarnaniában: Vonicza, az Artai öbölnél, Azio falú Akcziusra (31. Kr. e.) emlékeztet.

II. Móreában (Peloponnesus):

1) Argoliszban és Korinthban: Korinth; Nauplia; Argosz; Hydra, 15,000 l. a királyság egyik legszebb városa, és Spezzia.

2) Achájában és Eliszben; Patrasz, 19,000 l. Rhion és Antirhion («a kis Dardanellák») őrzik a Lepantói öblöt.

3) Messzeniában: Arkádia, Navarino (1827).

4) Arkádiában: Tripolicza és Mantinaea romjai.

5) Lakoniában: Új-Sparta az Eurotasz mellett. Napoli-di Malvazia, híd köti össze a szárazfölddel. Maina, falú, melynek lakóit a régi spártaiak utódjainak tartják.

III. Szigetek:

1) Negroponte (Euboea), igen termékeny sziget, Chalkisz főhelylyel, az Euripusz hídnál fekszik.

2) A Kykladok: Androsz, Tenosz, Delosz, Mykonosz (a vándormadarak pihenőhelye, fürjfogás), Parosz (márvány) Naxosz és különösen Szyra, Hermupolisz kikötővárossal, mely kedvező fekvésénél fogva a királyság első tengeri kereskedővárosa, 20,000 l. Szantorin (Santo Ireneo) nevezetes vulkanikus tűneményeiről.

3) A Joni szigetek: Kephalonia, Ithaka (Odysseus), Korfú, Korfú várossal 25,000 l. Szanta-Maura (Leukas), Zante (Zakyntho) Zante várossal, 20,000 l. Cerigo. — A szigetek fő kereskedelmi cikkei: mazsolyaszőlő, bor és faolaj. Legtermékenyebb Zante.

A BALKÁNI FÉLSZIGETRŐL ÁLTALÁBAN.

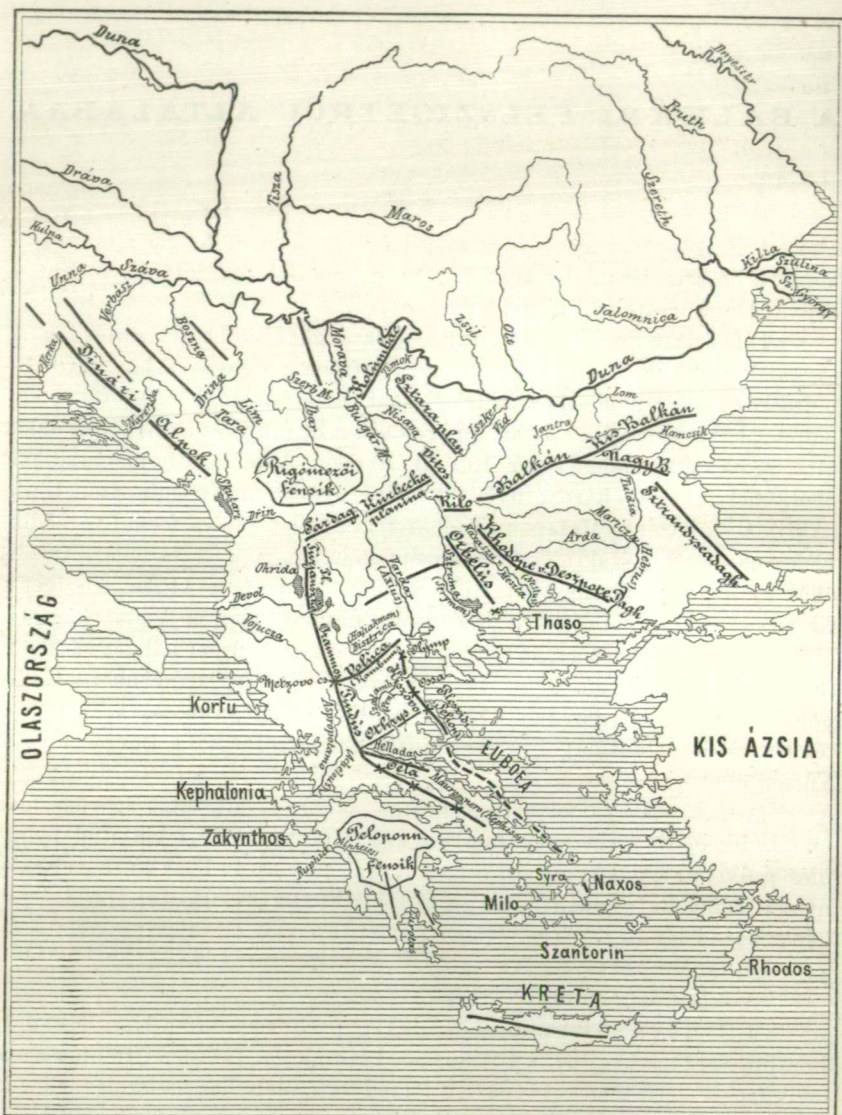
Fekvése, vízszintes és függőleges tagoltsága, vizei. A Balkáni félsziget nyugatról, délről és keletről tenger által vétédik körül, a hosszú éjszaki határán három egymással egyesülő folyó (Kulpa, Száva, Duna) csatolja Európa törzséhez.

E félsziget Európa összes tagjai közt legkedvezőbb vízszintes tagoltsággal dicsekedik. Legnagyobb szaggatottsága a déli és keleti partokon mutatkozik. — A nyugati partvidék éjszaki része sziklás, középső része egy hangú, míg a déli rész az Artai (Ambrakiai), a Korinthetai és az Arkádiai öblök által kedvezőbb. Délen van a Koroni (Messeni) és a Marathonizi (Lakoni) öböl, melyek közt három félsziget délre nyúlik, a nyugati Szan-Gallo (Akritas), a középső Matapan (Taenaron), a keleti Malea fokkal végződik. Keleten, délről éjszakra a következő tagok vannak: a Naupliai (Argoli) öböl, az Argoliszi félsziget, az Aeginai (Saroni) öböl, az Attikai félsziget a Kolonna (Sunium) előfokkal, a Zeituni (Lamia)i öböl, a Voloi (Pagasei) öböl, a Magnezia félsziget, a Szaloniki öböl, a három újjú Chalkisz félsziget, (legkeletibb tag Hagion-Orosz vagy hajdan Athos), az Orfanói öböl, a Gallipoli félsziget, a Dardanellák (Helleszpontosz) tengerszorosa, a Marmara tenger, a Konstantinápolyi (Boszporusz) tengerszoros, a Burgaszi és a Várnai öböl.

A mekkora a partok szaggatottsága, akkora a változatosság a félsziget emelkedésében. A hegyrendszerben két főirányra kell tekintettel lenni, még pedig: az egyik irány a nyugati parttal párhuzamos éjszaknyugat délkeleti, a másik nyugat-keleti; az első csoport vízválasztót képez az Ádria és az Aegei tenger között, a másik vízválasztó a Duna és az Aegei tenger közt.

Az elsőhöz tartoznak:

a Dinárai Alpok, továbbá ezekkel párhuzamosan a Hercegovina-Bosznia-Szerbiai hegyek; a Turjánszka-Planina (folytatása a Grammosz), a mely fensikszerű tömeget képez; a Pindusz, mely heglánczolat jellegű, ez utóbbiból éjszakra a Volucza (Kambúni) Olymposzszal (3000 m.), délen az Othrysz és az Oeta ágazik ki, Pindusz déli folytatásai különböző nevek alatt (a Parnassus, a Helikon, a Parnesz, a Hymetusz és a Lauri hegyek) a Kolonna fokig húzódnak.

A másodikhoz:

a Sár-Dag h (Szkardusz), a Korbeczká-Planina, a Rilo-Dag h és Vitos hegység, mely utóbbi vízválasztó;

a Balkán [Haemus, Rilotól a Traján (Vas) kapúja által választatik el] nyugaton egyszerű lánczolat, keleten két ágra szakad és a Fekete tenger-nél végződik. A Balkán keleti végéből a Sztrandzsa-Dag h, a nyugatiból a Deszpoto-Dag h (Rhodope) és a vele párhuzamos Orbelusz ágazik ki, délkeleti irányban.

Mórea közepét határhegyek által környezett fensík foglalja el, melyből a partok felé hegyágak sugárzanak ki.

Kisebb síkságai; az Oláh-, a Thrák-, a Makedon és Thesszáliai alföldek.

Folyóit az egyes tartományoknál említettük meg. — Legfontosabb közlekedési vonalai a folyók mentében vonulnak el, így: 1) Konstantinápoly felől a Maricza mentén fel, a Traján kapún (Vaskapú) át a Morava völgyében s így Nándorfehérvár felé; 2) Szaloniki felől a Vardár mentében, az Uszkub hágón fel a Pristinai felföldre és a Morava völgyébe; 3) az Ádriai tenger felől a Drin mentében, egyrészt a Morava, másrészt a Vardar völgyébe.

Éghajlata és terményei. A félsziget éjszaki részén és a hegyes vidékeken négy évszakot lehet megkülönböztetni, mint Közép-Európában, tehát a termények is ugyanazok mint nálunk. Délen azonban csak nyár és tél van, melyek észrevétlenül egymásba mennek át. Itt megterem a déli gyümölcs, a szőlő, a rizs, a gyapot, a myrtus, a babér, az olajfa, a füge, sőt a datolyapálma is. A félsziget déli részének égálja általában nagyon szerencsésnek mondható, mert középhelyen áll a fojtó afrikai hőség és közép- és éjszaki Európa évszakainak hirtelen változásai között; a levegő tisztasága miatt élesen lehet megkülönböztetni a legtávolabbi hegyek körvonalait is. A görög tájképek körvonalai tiszták, világosak és biztosak, mint az a görög művészetben is visszatükröződik, ellentétben az éjszaki népek homályos kódos műveihez. — Miután a hegyek a síkságokkal kellemesen váltakoznak, a különböző termények is gyorsan következnek egymás után, mi a termények gyors kicserélését, tehát az élénk forgalmat szüli, melynek a közeli zelid tenger rendkívül kedvez. — A jelenkori művelődés emeltyűi, a kőszén és a vas, ha nem is hiányoznak, de eddig legalább felhasználatlanul heverték.

Lakosok. A félsziget lakosai közül nyelv tekintetében legszámosabbak a szlávok, kik a félsziget éjszaki részét lakják; ide soroljuk a bulgárokat, a szerbeket, a bosnyákokat, a hercegovinaiakat, a montenegróiakat, valamint a dalmatákat. A rumánok, kiknek rokonai a czingizárokok (Albániában, Makedoniában és Thesszáliában mint pásztorok élnek). Az ozmánok (törökök) legkésőbbben jöttek Európába. A görögök a régi hellenek satnya utódai. Az albánok (ők magokat szkipetároknak, a törökök arnautáknak nevezik) a régi illyrek utódai. Kisebb számmal vannak az örmények, a zsidók, a cserkeszek és a cigányok.

Az ipar és kereskedelem. A földművelés az egész félszigeten el van hanyagolva, de a talaj termékenysége oly nagy, hogy csekély szorgalom is elegendő a belsükséglet fedezésére. Legvirágzóbb a marhatenyésztés; a juh-, a kecske-, a sertés-, a ló- és a méhtenyésztésre igen nagy gond fordítottatik. A bányászat egészen parlagon hever. A műipar összes czikkei behozatnak (rózsaolaj, bőrárúk és dohány kivételével). A belkereskedést a jó és biztos közlekedő vonalak hiánya nehezíti, míg a külkereskedelmet a félsziget geográfiai helyzete — az iparos nyugat és a terményekben gazdag kelet közt — előmozdítja. — Alig van a világon terület, mely éghajlati, művelődési, kereskedelmi és politikai tekintetben kedvezőbb fekvéssel dicsekedhetnék, mint a Balkáni félsziget: a Duna kereskedelmileg összeköti Közép-Európával, délen és keleten közvetíti a kelet és nyugat közlekedését, uralkodik a Közép tenger keleti része és a Fekete tenger felett, Konstantinápolyt kedvező helyzete a világkereskedelem szék-helyévé teszi. — Mindezen előnyök eddig felhasználatlanul heverték; a közel jövő reményleni engedi, hogy a félsziget anyagi viszonyai megjavulnak, ha majd a szellemi műveltség lendületet kap Európa művelt népeitől.

Politikai viszonyai. A Balkáni félszigeten van: az osztrák-magyar monarchia két tartománya, t. i. Dalmácia és Bosznia-Hercegovina; Rumán királyság, Szerb királyság és Montenegro önálló fejedelemség; a Török birodalom európai birtokai, hová Bulgária, mint hűbértartomány és Keleti Rumélia, mint a szultán közvetlen politikai és katonai fenhatósága alatt álló, de autonóm kormányú, tartomány is tartozik; végre a Görög királyság.

Átt kintés.

	Kiterjedés □ klm.	Lakosok száma.
Dalmácia	12,900	0·5 millió
Bosznia-Hercegovina	60,580	1·4 „
Szerbia	49,905	1·57 „
Rumánia	127,070	4·7 „
Montenegro	7,932	0·165 „
Bulgária	147,443	3·82 „
Keleti Rumélia	12,412	0·99 „
Török császárság közvetlen európai birtokai	85,159	2·80 „
Görög királyság	50,123	1·40 „
Összesen	553,524	17·345 millió.

AZ APENNINI FÉLSZIGET.

Fekvése, vízszintes tagoltsága és területe. Az Apennini félsziget déli Európa félszigetei között a középső helyet foglalja el; de éjszakon legmesszebbre nyúlik földrészünk testébe; délnyugati folytatása — Szicília — által az Afrikai partokhoz 114 kilométernyire közeledik, míg a Balkáni félszigethez délnyugati keskeny nyúlványa, Apúlia, által 40 klm-ternyire ér; e fekvése által a Földközi-Tengert két majdnem egyenlő részre osztja, miáltal az összes közlekedés és kereskedelem középpontjává lön, midőn a világkereskedelem még a Földközi-Tengerre szorítkozott; de Amerika és Keleti Indiába vezető út fölfedezése óta ez előnyök elvesztek és a világkereskedés más útakba tereltetett; mindazáltal Itália történeti, tudományos és művészi tekintetben felülmúlhatatlan.

E keskeny, de hosszú félsziget déli része legjobban tagolt, hol Szicília sziget van és a félsziget két részre szakad.

Vízszintes tagoltsága mutatja, hogy Itália három részre osztható, úgymint: szárazföldi éjszaki Itáliára, a kevésbé tagozott közép Itáliára és a déli, inkább tengeri Itáliára. Partjainak kifejlődése kedvezőtlenebb, mint a szomszédos Balkáni félszigeté, de kedvezőbb, mint a Pirenéi félszigeté. A félsziget területe szigeteivel együtt 290,000 □ klm. Tehát kisebb, mint a magyar birodalom.

Függőleges tagoltsága és vizei. Itália éjszaki vidékére az Alpok déli lejtői ereszkednek, az egész félszigeten pedig az Apennini heglánczolat vonúl végig; azonkívül egy nagy és négy kisebb síksága van.

A félsziget alakját és irányát az éjszaknyugatról délkeletre elvonuló Apennini heglánczolatától nyerte, mely a félszigetet nagyobb nyugati és kisebb keleti részre osztja. A főláncz vízválasztót képez az Ádriai és Tyrrhéni tenger között, és három részre osztható:

a) az Éjszaki Apenninek a Col di Tenda által összefüggnek az Alpokkal, honnét keskeny ív alakjában előbb keleti, később délkeleti irányban egészen a Tiber forrásáig nyúlnak el, hatalmas természeti falat képezvén éjszaki Itália és a félsziget déli része közt.

b) a Középső Apenninek a félsziget főirányát követve, az Ádriai tengerhez közelednek és vele párhuzamosan haladnak a Tiber forrásától egészen a Volturno forrásáig. A hegláncznak e része legszélesebb és

legmagasabb; itt az Abruzzói fensíkon emelkedő Gran-Sasso 2909 méternyi magas.

c) a Déli Apenninek a Volturno forrásánál kezdődnek és a Spartivento előfokig húzódnak el, míg a félsziget délkeleti része (Apúlia) alacsony hegyekkel van borítva; nyugaton a Campani síkságból a Somma a Vezuv tűzhányóval 1166 méternyire emelkedik.

A Lombárd-Velencei síkság vagy a Pó síksága, mely az Adriai tengerből kiszáradt medre, éjszokról az Alpok, délen az Apenninek által határolva a Pó mindkét partján terül el, mindenütt jól nedvesítettik, ennél fogva igen termékeny és gondosan van művelve, csak keleten a tenger mellett terülnek el terméketlen posványok. Maga a természet és a lakosok szorgalma (kedvező csatornázás) ezt a síkságot Európa legnagyobb kertjévé varázsolták, de kiterjedése és egyenes fekvése kedvező csatahelylővé változtatta, melyen több ízben az egész félsziget sorsa eldőlt.

A Toscanai lapály az Arno partjain vetélkedik Lombardiával termékenységére. A Pisától Róma határáig elterülő alacsony partvidéket Maremmának nevezik; e kiterjedt rétségen hűvösebb időszakban számos bivalycsorda szokott legelészni; nyáron egészségtelen és elhagyatott.

A Római síkság (Campagna di Roma) egykoron Itália legvirágzóbb és legnépesebb része, most egészen elhanyagolva és elhagyatva, marhacsordák legelőjéül szolgál, midőn azok az Apennineket elhagyják. Rómától délkeletre vannak a Pontini posványok, bújá, füves szép faligetekkel, de lázt okozó levegőjük miatt lakatlanok; közepükön vonul el a rómaiak legélénkebb és legszebb útja a «via Appia».

A Campani síkság Nápolytól éjszakra és keletre, mindenütt a leggondosabban művelve, számtalan várossal, falúval és nyaralóval.

Az Apúliai parti síkság a félsziget délkeleti részén terül el és az Ofanto által öntöztetik, melynek partjain a cannaei csata vívatott. Ez puszta és leginkább juhtenyésztésre alkalmas. Éjszakra emelkedik a Monte Gorgano «Itália sarkantyúja».

A Pó a Monte Visón ered; folyása előbb keleti, ezután Turinig éjszaki, innét ismét keleti egészen torkolataig. Mellékfolyói, melyek az Alpokból és az Apenninekből sok iszapot hordanak össze és a főfolyó-medrét és torkolatát feltöltik, a következők:

a Ticino, mely a Lago-Maggiore tavon,

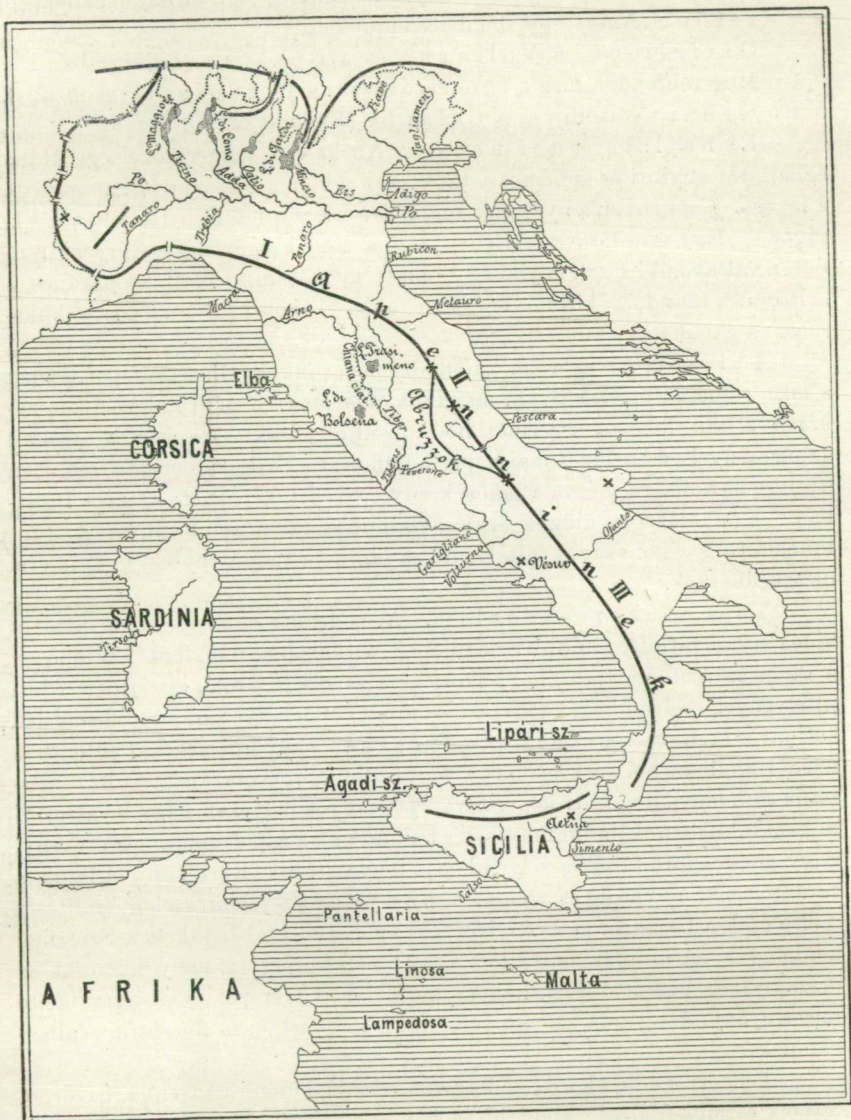
az Adda, mely a Como tavon,

a Mincio, mely a Garda tavon keresztül folyik;

jobb mellékvizei a Tanaro, a Trebia és a Panaro.

Az Adige (Ets) Tirolból jön és az Adriai tengerbe szakad.

A tulajdonképeni félszigetnek folyói többnyire vízszegények, mert az Apenninek, melyekből erednek, nem emelkednek az örökös hó és jegesek régiójába. A keletiek, mint a Rubico (Rimininél szakad a tengerbe), a Metauro, a Pescara és az Ofanto (Aufidius), jelentéktelenek.

A nyugatiak többnyire jelentékenyebbek, ilyenek :

a **Macra**, mely Carraránál szakad a tengerbe ;

az **Arno**, mely Toscana főfolyója ; legjelentékenyebb

a **Tiber**, mely alsó szakaszában hajózható ; legfontosabb mellékvíze

a **Teverone** (Anio) ; tovább délre említendő a

Garigione, a **Volturno** és a **Busento** (Calabriában).

Megemlítendők még a következő tavak : a **Perugiai** (Trasimenus), a **Bolsenai** (Volsinii), és a **Celanoi** (Fucinus).

Éghajlata és terményei. Afrika és a tenger közelsége Itália éghajlatát enyhíti és kellemessé teszi, csak midőn a Szirokko fúj, nyomasztó a levegő. A tél rövid, a nyár már májusban köszön be. Déli Itáliában a síkságon a fagy és a hó ismeretlenek, míg a Pó síkságán a négy évszak rendszeren váltakozik. Ezen enyhe égalj alatt megterem az olajfa, a narancs, a citrom, a mandola, kitünő bor, füge, aloe, gyapot, czukornád, rizs, kukorica és gabona.

Lakosok. Az ókorban különböző népek lakták Olaszországot, ezeket a latin-rómaiak meghódítván, magukba olvaszták. A népvándorlás korszakában a latin lakosok a germán hódítókkal olvadtak össze, minek nyomait az olasz nyelv és nemzet mai napig is fölmutatja. Alig van ország, melyben nyelvre és vallásra nézve a lakosok oly egységet képeznének, mint Itáliában. — Az olaszok, kiknek száma 28 millió, különösen a művészet iránt tanúsított fogékonyosságuk által tűnnek ki, de a tudományban is jó névvel dicsekedhetnek.

Ipar és kereskedelem. A földművelés, noha némely vidéken hanyatlott, mint pl. Sziciliában, virágzónak mondható, különösen a Pó és az Arno partjain, hol kukorica, rizs, olajfa, szőlő, kiterjedt szederültetvények (selyembogár tenyésztése miatt) és déli gyümölcs-termesztésből sok jut a kivitelre. A **marhatenyésztés** nagy kiterjedésű, különösen felső Itáliában, hol szarvasmarha tenyésztetik, (parmazásnajt), házi állataink mindegyike van itt képviselve ; posványos helyeken nagy bivalycsordákkal találkozunk ; a **juhtenyésztés** különösen az Alpok lejtőin jelentékeny ; nagy gondot fordítanak a selyembogár-tenyésztésre. Kártékony állatok a tarantói pók, a skorpió és vipera. A **bányászat** jelentéktelen, említésre méltó csak a Carrarai márványbányák, az Élbai vasbányák és a Sziciliei kénbányák. A műipar hanyatlott, csak a selyemipar az, mely nemcsak az ország szükségleteit fedezi, hanem külföldön is szerepel ; említésre méltó még a gyapjú- és gyapot-szövés, valamint a bőrgyártás ; (a florentini szalmaalapok).

Tengeri kereskedése nagyfontosságú, különösen Génua, Livorno, Nápoly és Messinában ; legújabb időben a belkereskedés is emelkedett.

Politikai viszonyai : Itália alkotmányos királyság és 69 megyére oszlik.

Olaszország fővárosa a pápának, tehát a katolikus világ látható

fejének székhelye. A pápát a bibornokok konklávéban választják egész életének időtartamára.

Városai:

Róma, a királyság fővárosa, a pápa és a király székhelye, a világ leghíresebb városa, Itália közepén a Tiber mindkét partján terül el. A régi város a Tiber balpartján hét dombon épült. Róma nevezetességei a klasszikus ókor romjaiból, templomokból, palotákból és gazdag műkincsekből állanak. Az ókor maradványai: a forum romanum, az arcus Títi, az óriási colosseum, amphitheatrumok, fürdők s csatornák, a szép Pantheon stb. Az újkori és középkori Róma jobbadán egyházi jellegű, nevezetességei: a sz. Péter bazilikája, nemcsak Róma, hanem az egész világ első temploma, a Vatikáni pápai palota megbecsülhetetlen tudományos és művészeti kincseivel stb. Van 360 temploma, melyek mind megunnyian művészeti muzeumok. Annyi lakosa van mint Budapestnek. — A pápa a Vatikánban (ez Európa legnagyobb palotája), a király pedig a Quirinálban székel. — A város környéke pusztá, levegője egészségtelen.

Civita Vecchia, megerősített tengeri város, Róma kikötője.

A volt Szardíniai királyságban:

Turin, a Pó partján, azon utak találkozásánál, melyek Franciaországba és Svájcba vezetnek, 213,000 l. Alessandria, a Tanáro mellett, «Itália kulcsa». Génua, la superga (a pompás), a róla nevezett öböl-nél, csak Nápoly és Konstantinápoly múlja felül szépségre nézve. Egykoron Velence vetélytársa, most Olaszország legnevezetesebb kereskedelmi városa. Selyem- és gyapotgyárai nevezeteseek. 130,000 l. Spezzia, jó kikötővel.

A Lombárd-Velencei királyságban:

Milánó, a Ticino és az Adda között, melyeket csatornák kötnek össze; itt találkoznak az Alpokról vezető utak. Itália első iparos városa nagy kereskedéssel. Épületei közt kiválik a fehér márványból épített székes-egyház. 180,000 l. Brescia, Bergamo, Cremona, selyemszövősei nevezeteseek. Pávia, a Ticino mellett, élénk kereskedéssel.

Velence (Venezia), 3 nagyobb és 114 kisebb szigeten épült város, a szigetek csatornák által (canale grande) vannak elválasztva és hidak által összekötve. A középkorban a világ első kereskedelmi városa vala, de a kelet-indiai út fölfedezése és a török harcok megtörték. Utcái jobbadán csatornákból állanak; de vannak szárazföldi terei is, melyek között a sz. Márk tere és a Piazzetta kitűnnek. Az elsón a sz. Márk temploma, a másikon a Doge palotája áll. Vasúti híd köti össze a szárazfölddel. 130,000 l. Padua, nevezetes régi egyetemmel. Vicenza, szép palotákkal. Veróna, Mantua, Peschiera és Legnano erődök képezik a híres várnégyszöget.

Emilia tartományban (Romagna, Parma és Modena):

Piacenza; Parma; Modena; Bologna, híres egyetemmel; Ravenna és Ferrara a legfontosabb városok.

Umbriában:

A n c o n a, hadi kikötővel. **L o r e t t o**, híres búcsújáróhely. **P e r u g i a**, a hasonlónevű tó mellett.

Toscanában:

F l ó r e n c z, az **Arno** mindkét partján, gyönyörű völgyben épült város. Számos műkincsei az olasz műveltség központjává teszik; **Santa Maria** székesegyházában nyugsznak **Michel Angelo**, **Dante**, **Machiavelli** és **Galilei** tetemei. 114,000 l. **P i s a**, szép ferde toronnyal. **L i v o r n o**, híres tengeri város, a levantei kereskedelem középontja. 100,000 l.

A volt Nápolyi királyságban:

N á p o l y, Olaszország legnépesebb városa fél millió l., a **Vezuv** tövé-nél, bájos vidéken a hasonlónevű öböl mellett. Nápoly kikötőjét képező két félsziget meghosszabításában esik **Ischia** (éjszakon) vulkánikus sziget (1883.) és **Capri** (délen) **Tiberius** császár palotájának romjaival és a «kék barlanggal». Környékén vannak: **P ó r t i c i** és **R e s i n a**. **G a e t a**, nevezetes hadi kikötővel, **A m a l f i**, a középkorban igen nevezetes kereskedéssel. **R e g g i o** a messinai szoros mellett. **B r i n d i s i** és **T a r e n t o** emelkedő kereskedelmi városok.

San Marino köztársaságban:

S a n M a r i n o városa.

Szigetek: **Itália** keleti partvidékén nagyon kevés sziget van, sokkal fontosabbak a nyugati parton levők, mint **Szicília**, mely a keskeny **Messinai szoros** által van elválasztva a félszigettől. Éjszaki partvidékén az **Apennini** hegylánczat folytatása borítja; keleti része vulkánikus természetű, mint a szomszéd félsziget nyugati partvidéke, hol az **Étna** 3218 méternyire emelkedik és örök hóval van borítva. Legnevezetesebb városai:

P a l e r m o 170,000 l. és **T r a p a n i**, jeles kikötőkkel az éjszaki partvidéken. A keleti parton van **M e s s i n a**, jó kikötővel; **C a t a n i a**, az **Etna** tövé-nél termékeny vidéken, és a most már jelentéktelen **S i r a c u s a**. Délen van **G i r g e n t i**.

Szicília körül megemlítendőek még a **Lipari**, az **Aegadi** és a **Maltai** (az angolok birtoka) szigetcsoportok.

Corsica (a francziáké) hegyes szigeten említendőek: **Bastia** és **Ajaccio** városok.

Szardinia, az előbbtől a **Bonifazio** szoros által elválasztva, szintén hegyes, **Cagliari** városa szép kikötővel van ellátva.

Kisebb szigetek közül említendőek: **Capraja**, **Monte Cristo** és **Elba**.

A PIRENÉI FÉLSZIGET.

Fekvése, vízszintes tagoltsága és területe. Európa déli félszigetei között ez a legnyugatibb, mely a Közép-Tengert nyugatról elzárja és átmenetet képez Afrika felé. Európa testével meredek fal által függ össze, a többi oldalon tenger környezi. A Pirenéi félsziget, mint a közeli Afrika, elzárkozott jellegű.

Vízszintes tagoltsága tekintetében a három félsziget között a legkedvezőtlenebb; alakja szabálytalan ötszög nagyobb félszigetek és öblök nélkül. Területe 584,000 □ klm.

Függőleges tagoltsága és vizei. A félsziget közepét három oldalról hegységek által körülzárt fensík foglalja el, melyhez éjszakra az Aragoniai, délen pedig az Andalúziai alföld csatlakozik; amazt a Pirenék, emezt a Siera Nevada rekeszti be.

A Pirenéi hegyláncolat a közép tengertől egészen az Atlanti Óceánig terjed és az Ebro völgyét Franciaország déli síkságától választja el. A Pirenék éjszakra előhegyek nélkül szakadnak meg, míg délfelé, a hol meredekebbek előhegyeketámaszkodnak s így ez oldalról alacsonyabbaknak látszanak. E hegységet hosszvölgyek hiánya és tetemes gerinczmagasság (2500 m.) jellemzi, melyen keresztül csak kevés út vezet (csak két fontos út van, az egyik a hegység keleti, a másik a nyugati szélén és egy hágó t. i. a Roncesvallesi), miért is a két tartomány közt kedvező természetes és politikai határnak bizonyult be. Legmagasabb csúcsai a Maladetta (3477 m.) a közepén; továbbá a Vignemela és a Mont Perdu (3360 m.).

A Cantabria-Asturiai és Galiciiai hegység a Pirenék nyugati folytatásául tekinthető.

A Középponti vagy a Castiliai fensík a félsziget magvát képezi. Határai: éjszakra a Cantabria-Asturiai hegység; keletről az Iberi határhegység (jobbán Iberi forráshegység, mert a félsziget legtöbb folyója benne ered), mely Ebro forrásánál — Reynosánál — a Cantabria hegységben kezdődik és keleten félkörben délfelé hajlik; délen a Siera Morena veszi körül, mely az Iberi hegységtől egészen a Vincze fokig húzódik délnyugat felé; legfontosabb benne a Despenaperos hágó. Az ekképen határolt fensík a Siera Quadrama által (melynek nyugati folytatása a Siera de Gredos, a Siera de Gata és Siera Estrella) két részre oszlik. A fensík

lejtősödése, miként a folyók mutatják, nyugati. Az éjszaki rész terméketlen pusztá, mely leginkább csak juhtenyésztésre alkalmas, a déli — la-Mancha kivételével — valamivel alacsonyabb és termékenyebb.

A Sierra Nevada hegység délen a félszigetet elzárja a tengertől ép úgy mint a Pirenék éjszakon a szárazföldtől; legmagasabb csúcsa a Mulhacen (3573 m.).

Az Aragoniai lapály vagy Ebro völgye éjszakon, egykori tenger-öböl kiszáradt medenczéje, sok helyütt sóstalajú s azért kevésbé termékeny; míg ellenben

az Andalusiai lapály vagy a Guadalquivir völgye valóságos kert, hol a datolyapálma erdőket képez, a czukornád és pamutültetvények pedig nagy területeket foglalnak el.

A félsziget legtöbb folyója a fensík keleti alacsony párkányán ered, mely vízvázástól tekinthető a Közép-Tenger és az Atlanti Óceán közt. Ezen közös forrásvidék alacsony volta miatt a folyók vízszegények s nyáron majdnem kiszáradnak, míg télen kiáradásaikkal nagy kárt okoznak.

Az Ebro a Cantabri hegységben ered, s habár a Pirenék déli lejtőinek összes folyóit (Aragon stb.) felveszi, mégis csak a folyóval párhuzamosan vonuló Császárcsatorna által lett hajózható; szakad a Közép-Tengerbe, hová a jelentéktelen Guadalaviar, Jacur és Segura is torkollik.

Az Atlanti Óceán folyói:

A Guadalquivir a félsziget legvízdúsabb folyója, mert a Sierra Morena és Nevada hegységből nyeri mellékfolyóit; Seville-ig hajózható.

A Guadiana, a fensík folyója, tehát vízszegény; délnyugati útját Badajoz városán alúl délivé változtatja és a Cadixi öbölbe szakad.

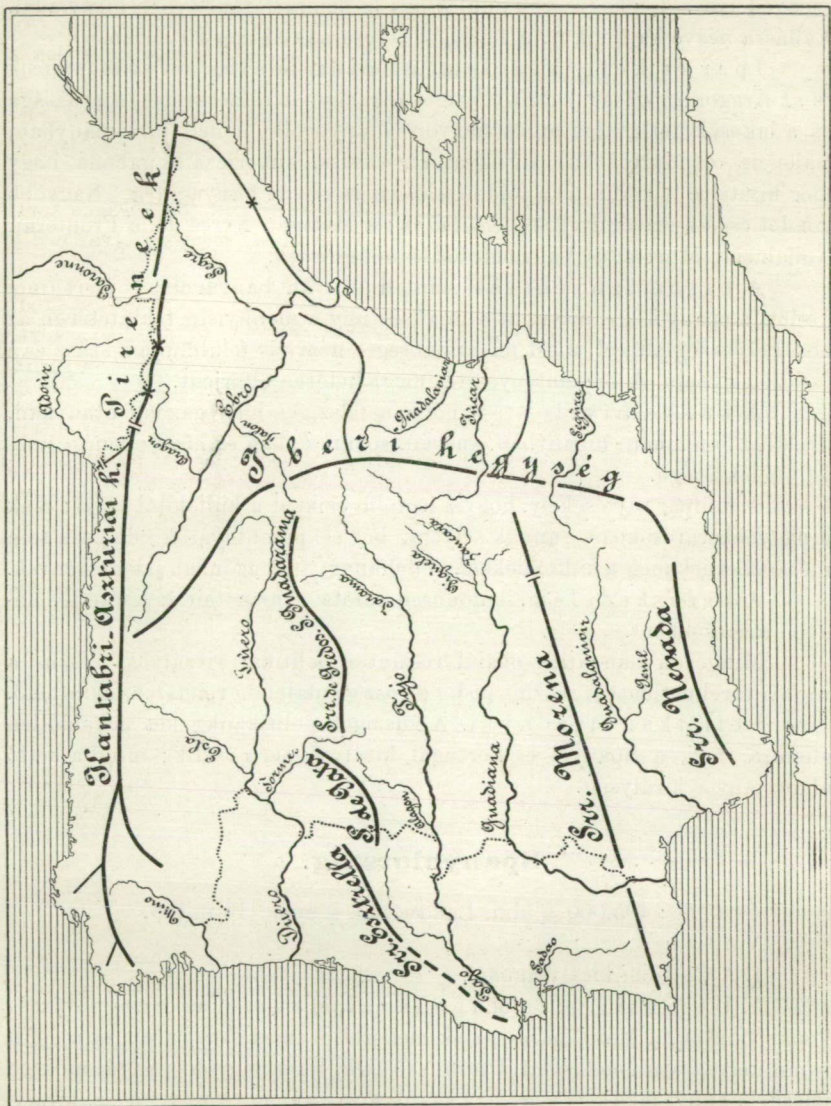
A Tago, az Iberi hegységben ered s Lissabonnál torkollik; az éjszakra jövő Henarest, melylyel a Manzanares — Madrid vize — egyesül, felveszi.

A Duero, Soria (régi Numantia) városán felül a fensíkon ered, nyugatra tart és Porton alúl torkollik.

A Minho, parti folyó, a Galiciai hegyekben ered.

Éghajlata és terményei. A félsziget a mérsékelt égöv alatt fekszik, égalji tekintetben mégis a forró Afrikára emlékeztet. A fensík száraz, kopár s csak jól megnedvesített helyeken nyújt legetőt; mert nappal rendesen nyomasztó forróság uralkodik, mely az izzasztó Szolanoval (déli szél) egyesülve a vizet kiszáritja, éjjel pedig a hideg Gallego hat kártékonyan. A Murciai és Valenciai dombvidék azonban gyönyörű kerthez hasonlít, míg az Aragoniai síkság szegény, száraz vidék, hol a vízhiányon cizs-ternákkal kénytelenek segíteni. Legszerencsésebb Andalusia, hol már a forróövi növényzet díszlik, mint czukornád, pamut, datolyapálma, parafa, szőlő és déli gyümölcs.

Lakosok. A Pirenéi félsziget lakosai származásra nézve a kelta, a római, a germán (góth) és az arabs elem keveréke. A különböző tájszólások közül a castíliai és a portugali emelkedett irodalmi nyelvvé. A spanyol

(a portugál nagyon keveset különbözik tőle) hazaszerető, vitéz, bátor, kitartó, becsületes, komoly, élénk, nagyon mértékletes és jó katona, különösen a védelemben; de kegyetlen, döllyfős, bosszúvágyó, fősvény és nagyon szenvedélyes. Legkedvesebb mulatsága a nemzeti táncz és a bikaviadal. Vallásra nézve katolikus. A félsziget lakosainak száma 20 millió.

Ipar és kereskedelem. A földművelés a Castiliai fensík és az Aragoniai síkság (ezek a félsziget legnagyobb részét teszik) szárazsága és a lakosok téltlensége miatt nagyon elhanyagolt. A déli tartományban, Valencia- és Murciában van ugyan annyi rizs, kukorica és gabona, hogy még kivitelre is kerül, de a földművelés itt is el van hanyagolva. Nagyobb gondot csak a szőlőművelésre fordítanak; a Malagai, Xeres de la Fronterai, Andalusiai, Murciai és Valenciái borok világhíresek.

A baromtenyésztés szintén el van hanyagolva, mert míg azelőtt a spanyol gyapjú mint a minőség úgy a mennyiség tekintetében az első helyet foglalta el, most még minőségre nézve is felülmúlja a szász és a sziléziai gyapjút. A selyemtenyésztés meglehetősen elterjedt.

A bányaművelés, — noha a félsziget igen gazdag aranyban, ezüstben, ólomban, higanyban, vasban, sóban, ónban és kőszénben, — csekély jelentőségű.

A műipar oly csekély, hogy a legtöbb cikket a külföldről veszi; csak a nagyobb városokban vannak selyem, bőr és pamutgyárak, de ezek sem mérkőzhetnek meg a külföldiekkel. A dohánygyárak azonban jelentékenyek.

A kereskedelem, különösen mióta gyarmatait elvesztette, nagyon megcsökkenett.

Mindezen hanyatlás okaiul részint a politikai viszályok, részint a vallási türelmetlenség, részint pedig a rossz gazdálkodó rendszer tekinthető.

Politikai viszonyai. A félsziget politikailag két egyenlőtlen államra, t. i. a Spanyol és Portugal királyságokra oszlik; mind a kettő alkotmányos királyság.

Spanyolország.

Területe: 495,000 □ klm. Lakosainak száma: 16 millió,

Városai:

I. A Castiliai királyságban:

1. **Uj-Castilia la Manchával.** Madrid, az ország fővárosa kopár vidéken, a Manzanares patak mellett. A fejedelem parancsára épült és mesterségesen emelkedett. Utczái szélesek, terei nagyok, palotái modern izlésűek, annyi lakosa van, mint hazánk fővárosának. A **ranjuez**, királyi kéjlak. A fővárostól éjszakra van **Ildefonzó**, királyi nyaralóval, és **El-Escorial** kolostorszerű palota. **Toledo**, régi főváros az érsek primás székhelye, a Tajo jobbpartján, 19,000 l. **Almadén**, a legnagyobb higanybányával Európában; fekszik a Sierra Morenában.

2. Ó-Castilia: Burgos, erősség. Santander, virágzó kereskedő város, élénk iparral. Valladolid, a Pisuerga termékeny völgyében, elsőrangú erősség.

3. Leon. Leon, Salamanca, egyeteme a középkorban világhírű vala. Zamora, erősség a Duero partján.

4. Galicia. Corunna, hadi kikötő, nagy kereskedelemmel. Ferrol, az előbbinek átellenében, kitűnő hadi kikötővel. San Jago de Compostella, híres búcsújáróhely.

5. Asturia. Oviedo, egyetemmel.

6. Andalusia. Sevilla, a Guadalquivir mellett, 120,000 lak., erősség, egyetemmel, nagy kereskedelemmel, dohánygyárral és a bikaviadalok iskolájával. Cadix, jeles kikötővel, a Xeresi borok, só és déli gyümölcs kiviteli helye, 80,000 l. Xeres (Jeres) de la Frontera, híres bortermesztéssel: 711-ki csatahely. Trafalgar előfoknál győzött és halt meg Nelson. Cordova, a Guadalquivir mellett, egykoron a kalifák székhelye. Palos, kis kikötővel; Kolumbus.

7. Granada. Granada, a Xenil folyó mellett, egykoron a mór királyság székvárosa; ez időre a számos épület emlékeztet vissza; a város felett emelkedő dombon van Alhambra mór királyi palota, 70,000 l. Malaga, jó kikötővel és szőlőműveléssel.

8. Estremadura. Badajoz, határerősség. San Juste, éjszakkeletre az előbbtől, kolostor, melyben V. Károly végnapjait élte.

9. Murcia. Murcia, 90,000 l. Cartagena, hadi kikötővel.

II. A Navarrai királyságban:

1. Navarra. Pamplona, erősség a Pirenék tövénél; itt végződik a Roncesvallesi hágóról vezető út. Tudella, az Ebro mellett, a Császárcsatorna kezdeténél.

2. Quipocoa. San Sebastian, erősség.

3. Alava. Vitoria.

4. Biscaya. Bilbao, kereskedelemmel, nem messze a tengertől.

III. Az Aragoniai királyságban:

1. Aragonia. Zaragoza, az Ebro mellett, gyárakkal és egyetemmel, 70,000 l. 1808. 1809.

2. Valencia. Valencia, a Guadalaviar mellett, a spanyol könyvkereskedés középpontja, bársony és selyemgyárakkal, 110,000 lak. Murviedro, a régi Saguntum helyén van építve 21 klmnyire a tengertől, Alicante, nagy kereskedelemmel Itália felé. Orihuela, a Segura mellett, «Spanyolország kertje».

3. Catalonia. Barcelona. Spanyolország első kereskedő és iparos városa; meg van erősítve. Közelében van a magányos Montserrat szent hegy. Reus, a tengerrel csatorna által van összekötve.

A Pirenékben van Andora kis köztársaság a hasonló nevű várossal. Spanyolországhoz tartozik még a Malorcai királyság, mely az

Aragoniai korona birtoka vala, Malorca és Menorca szigetekkel, az előbbin van Palma 50,000 l.; az utóbbin Mahon kikötő város. Ide tartoznak még a Pityuzi szigetek Iviza és Formenterával.

Gibraltar, az angolok birtokában van.

Portugal királyság.

Területe 90,000 □ klm. Lakosainak száma 4·5 millió.

Városai:

1. Estremadurában: Lissabon, a Tajó széles öble mellett, a királyság fővárosa és legfontosabb kereskedelmi helye, 225,000 l. Közelében van Belem, királyi palotával.

2. Beirában: Coimbra, a királyság tudományosságának középontja.

3. Tras os Montesben: Braganza, a királyi család törzskastélyával.

4. Entre Minho e Dueróban: Porto vagy Oporto, második kereskedelmi város, a Duero völgyében termesztett bor kiviteli helye.

5. Alem Tejoban: Elvas, a Quadiana mellett, erősség. Evora.

6. Algarvében: Faro és Tavira városok.

AFRIKA ÉJSZAKI TARTOMÁNYAI.

Berbéria.

Fekvése, vízszintes és függőlegestagoltsága, vizei. Berbéria név alatt Afrikának azon területe ismeretes, mely az Atlanti oceán és a Nilus, a Földközi tenger és a Zahara közt elterül, a következő tartományokkal: Marokkó, Algir, Tunisz, Tripolisz és Fezzan. A Gibraltári tengerszorostól egészen a Bon fokig a tengerpart egyenes, sok helyütt szirtekkel van kísérve, kevés a jó kikötő; csak Bon és Blanko előfokok közt van nagyobb hasadék, mely a Földközi tenger közepén levén, közép-pontja lett a kereskedésnek; itt volt Karthago, most annak romjaitól délre a partvidék legfontosabb városa, Tunisz terül el. Ezután Afrika legnagyobb öble a Kis és Nagy Szyrt öblökkel következik, melynek partjai azonban alacsonyak s így a hajózásra alkalmatlanok; — ezen öböltől a Nilus deltájáig a part magas s a kereskedelemre valamivel alkalmasabb.

Berbéria felföld, melyen az Atlanti oceántól egész a Szydrai öböl hegylánczolatok vonulnak keresztül, ilyen a Magas Atlász nyugaton (Fez és Marokkóban északkeletre vonul), melynek csúcsai meghaladják a 3000 métert; a Kis Atlász északon Gibraltártól Tuniszig csap és délen a Nagy Atlász, melynek déli ágai a sivatagba mennek át és Berbériát Zaharától választják el.

A Barkai fensík az előbbtől a Szultin síkság által van elválasztva s délre a Lybiai sivatagba megy át.

A jelentékenyebb folyók mind dél felé tartanak és vagy elenyésznek a homokban, vagy pedig sós tavakba ömlenek, melyek nyugatról keletre vonuló hosszanti mélyedésben fekszenek; az éjszaki folyók jelentéktelenek.

Éghajlata és terményei. Berbéria égalját az Atlász hegység és a tenger közelsége mérsékeli, az csak a sivataggal határos területeken forró és oly száraz, hogy minden élet elvész.

Nevezetesebb terményei: kukoricza, rizs, dohány, faolaj, datolya, pamut, czukornád, alfa növény, tömjén stb. Állatai: jeles lovak, öszvér, számár, teve; azonkívül gazella, strucz-madár, oroszlán, hiéna, sakal, sáska stb.

Lakosok. Ős lakosai a berberek (kabylok) a hegyekbe szorultak; az arabok (beduinok) későbbben vándoroltak be; a mórok (maurok) a ben-

szülöttek és a bevándorlottak vegyületei; kisebb számmal vannak a törökök, a zsidók, az európaiak és a négerek.

Politikai viszonyok.

1. **Marokko** 6·5 millió lakossal, kik jobbadán mohammedán vallásúak. Afrika északnyugati sarkában terül el. Marokkóban készítenek szőnyeget, fezt és kitűnő szattyánbőröket. A karavánkereskedés a mörök kezében van, míg tengeri kereskedelemmel leginkább az európaiak és az amerikaiak foglalkoznak.

Marokkó fejedelme független, korlátlanul uralkodik és magát szultánnak nevezi.

Nevezetesebb városai:

M a r o k k ó, főváros, az Atlász tövénél, 50,000 l. **F e z**, kies fekvésű fő iparváros 150,000 l. **M a g a d o r**, **T e t u a n**, **T a n g e r** és **S z a f f i**, kereskedelmi városok. **C e u t a** a spanyolok birtoka. **T a f i l e t** több karavánút találkozó pontja.

2. **Algir** 3 millió lakossal; az előbbitől nyugatra. Lakosai leginkább földműveléssel, marhatenyésztéssel és bányászattal foglalkoznak.

Algéria francia birtok, melyben a gyarmatosodás csak lassan halad előre.

Nevezetesebb városai:

A l g i r, legfontosabb kereskedelmi város, 50,000 l. **C o n s t a n t i n e**, erőddel. **O r á n**, erősséggel és kikötővel.

3. **Tunisz**, 2 millió lakossal, kik mohammedán vallásúak és földműveléssel, iparral és kereskedelemmel foglalkoznak. A szárazföldi kereskedés a benszülöttek, a külkereskedés pedig az európaiak által üzetik.

Fejedelme (bey) névleg a török szultán, tényleg pedig a francziák fennhatósága alatt áll.

Nevezetesebb városai:

T u n i s z, főváros **G o l e t t a** kikötővel; közelében vannak **Karthágo** romjai, 150,000 l. **K a i r v á n**, búcsújáráhely. **K a b e s z**, a kis Szyrt mellett.

4. **Tripolisz**, **Barka** és **Fezzan**, 1 millió lakossal, kik Berbériában a legműveltebbek és gyapjú, gyapot, selyem és vasárúkat készítenek. A kereskedés **G a d a m e s z** és **M ü r z u k** városon keresztül halad Afrika belsejébe.

Tripolisz pasája a török szultán fennhatósága alatt áll; Fezzan külön tartományt képez.

Nevezetesebb városai:

T r i p o l i s z, főváros, jó kikötővel; itt végződik a Tszad tó felől vezetó sivatagi út. A város tengeralatti telegrafsodronynyal van összeköttetésben Maltával és Bengaszin át Alexandriával. **B e n g a s z i**, Barka legfontosabb kikötő városa, Kyréne romjain van építve. **M ü r z u k**, Fezzan főhelye, rabszolgakereskedés tette nagygyá; innét ágaznak szét az utak **T i m b u k t u** **B o r n u** és **D a r F o r** felé. Ide tartozik **G a d a m e s z** oázis is.

EGYIPTOM.

Fekvése, vízszintes és függőleges tagoltsága, vizei. Egyiptom a Vörös-Tengertől a Lybiai sivatagig és Nubiától a Földközi tengerig terjed. Éjszaki partvidéke alacsony feliszapolt terület, melyen csak egy jó kikötő van t. i. Alexandria. Egyiptom a Nilus alsó völgyéből áll, melyet nyugaton a Lybiai, keleten pedig az Arab hegylánczat környez; ez utóbbi a régi egyiptombelieknek az építő anyagot (rózsaszínű granitot, homokkövet, mészkövet) szolgáltatta.

Főfolyója a Nilus, mely nemcsak a tartománynak, hanem földünk egyik legnevezetesebb folyója. Két folyó egyesüléséből támad, úgymint: a Fehér Nilusból (Bár-el-Abiad), mely az Ukereve tavon keresztül folyván, folytonosan egyenlő vízmennyiséget hoz) és a Kék Nilusból (Bár-el-Azrek), mely Hábes fensíkján eredvén, nyár közepén (midőn az Indiai Óceánból a nagyon fölmelegedett Zaharába tartó légáramlat csapadékait itt lerakja) kezd áradni; — mind a kettő Khartumnál egyesül, honnét éjszaki irányban tartván, sok ágú (legfontosabb a Damiettai és Rosettai ág) deltát képez. A Nilus júniusban kezd áradni és szeptember 20. és 30-ka közt éri el legnagyobb magasságát. Ezen áradások, mint említve volt, a forróövi esőzések (május—szeptember) által idéztetnek elő és Egyiptom termékenységének főfeltételei.

Éghajlata, terményei, lakosai, ipara és kereskedelme. Egyiptomban a levegő igen forró és száraz, éghajlata mindamellett egészséges, nem ritkán azonban a sivatagból jövő Samsin forró, fojtó szél látogatja meg.

A tartomány termékenysége a Nilus áradásától függ; az üledékes területnek legjelesebb terményei: a rizs, kukoricza, gyapot, búza, datolya, czukornád, dohány, azonkívül a papyrus-sás és lótosz. A házi állatok közül a teve, a bivaly és öszvér említendő; vadállatai közül a krokodil, az ichneumon, a nilusló és az ibisz a legnevezetesebb.

Lakosainak száma 7.5 millió, kik nagyobb részt arabok; ezek fellák azaz a földművelő osztály és beduinok azaz pásztorok; azonkívül vannak: törökök, mamelukok (a középkori khalifák kaukazusi eredetű testőrségnek utódai), koptok (a régi egyiptombelieknek más fajokkal összevegyült utódai), görögök, frankok (nyugateurópaiak) és néger. Uralkodó nyelv az arab.

A földművelés ősrégi időktől fogva igen magas fokon áll, külö-

nösen az ókorban Egyiptom a szomszédos országoknak gabonatára volt, mikor mesterséges csatornák, víztartók s vízrekeszek által száraz időben a földeket öntözték; jelenleg e termékenység csökkent, mert a török uralom alatt a csatornák és víztartók elhanyagoltattak.

A műipar igen alacsony fokon áll; de annál fontosabb a kereskedelem, mert a Nilus völgye, a Szezei csatorna és általában fekvése a három világrész érintkezésénél, ez országot a forgalom középpontjává tévék.

Politikai viszonyai. Az ország fölött a török alkirály (kedive) uralkodik, ki névleg a török szultántól, de tényleg az angoloktól függ. Politikailag, a Nilus folyása szerint, három részre szokás osztani a következő városokkal:

Alsó-Egyiptomban (Delta): Alexandria, azon földnyelven, mely a szárazföldet Pharosz szigettel köti össze. Fontos kereskedelmi város, mely Kairóval vasút, Rosettával pedig a Mamudieh csatorna által van összekötve; két kikötővel és 240,000 l. Szeze, mióta a hn. csatorna és vasút Alexandria felé elkészült, fontos kereskedelmi várossá lőn. Port-Szaid, a Szezei csatorna kezdeténél, az ókori Peluzium közelében. Izmaila, a Szezei csatorna mentében. Damietta és Rosetta hanyatló városok. A bukir falu meg van erősítve, 1798. Zagazig, fontos kereskedő város, a Szezei csatorna felé vezető csatornának a Nilusból való kiágazásánál.

Közép-Egyiptomban. (Heptanomis.) Kairó, Szezezel és Alexandriával vasút által összekötve, az ország fő- és Afrika legnagyobb városa. Itt van elhelyezve a Nilus-mérő, mely az adókievetés kulcsa, a Nilus vízállása szerint, oly nagy, mint Budapest (350,000 l.). Gizah, Kairó felett a Nilus balpartján; közelében Memphis a «múmiák városának» romjai, 1798.

Felső-Egyiptomban. (Thebais.) Sziut, a Nubia- és Szudanból jövő karavánok állomáshelye. Lukszor és Karnak falúk közelében a «száz kapujú» Thebæ romjai vannak. Asszuán (a régi Syene), a Nilus vízzuhatagjainál.

Egyiptomhoz tartozik még Nubia és Szudan egy része, továbbá Szivah oáz (gyepsziget) is; a hn. várossal, hajdan Ammoniumi Jupiter híres jósló helyével.

Azsiai Törökország.

Ázsiai Törökország tartományai: Palesztina, Sziria, Mezopotamia, Arménia és Kis-Ázsia.

1. Palesztina és Sziria.

Fekvése, vízszintes és függőleges tagoltsága, vízei. Sziria (melynek délnyugati részét Palesztina képezi), nyugatról

a Földközi tenger, keletről az Arab sivatag, éjszokról Kis-Ázsia, délről pedig a Szezei csatorna által határoltatik.

A Szezei csatorna összeköti a Vörös-tengert a Közép-tengerrel. Ez a Szezei csatornától kezdve egészen a Karmelhegyig a part mentében alkalmatlan a hajózásra, és már a zsidókat és philiszteusokat is visszatartóztatta a tengerről; csak Jaffa (Joppe) Jeruzsálem közelsége miatt említendő e partvidéken. Karmeltől éjszakra azonban eltűnik a parti iszap és a part magasabb levén, jó kikötők támadtak; ez a régi Phoenicia partvidéke, hol kikötő kikötő mellé sorakozott. Most azonban a Nilus iszapja, a Közép tenger áramlata által odahordva, ezeknek is nagyobb részét alkalmatlanná tevő nagyobb hajók befogadására. Jelenleg legfontosabb kereskedelmi városok itt: Beirut (Berytus) mint Damaszkus kikötője, Akka (Akre) és Seleucia mint Antiochia kikötője is szép jövőnek néz elé a tervezett eufrati vasút miatt.

Szíria földje fensík. A keskeny és alacsony partszegélylyel párhuzamosan vonúl el a Libanon és Antilibanon hegység; e két hegységet egy nagy völgy választja el egymástól, melyben az Orontesz (Al-Aazi) éjszakra; a Jordán pedig délre folyik. Keletre a fensík sivatag jellegű, melyben csak kevés termékeny gyepsziget található.

Folyói: 1. A Jordán, mely a Hermon hegyen (Antilibanonban) ered, a Genezáret (Tibériás tava) tavon keresztül folyik és a Holt Tengerbe szakad; e folyó völgye 300 méterrel mélyebben fekszik, mint a Földközi-tenger; 2. Az Orontesz, a Jordán forrásához közel ered, előbb éjszakra hosszanti völgyben folyik, alsó folyásában haránt völgyben áttöri a parti hegységet és Szeleucziánál szakad a tengerbe.

Éghajlat és termények. Az égélj száraz és forró, de egészséges; csak az Arab sivatagból jövő viharok látogatják néha.

A keskeny partszegély és a hegyes vidék völgyei, valamint a sivatagban levő oázok termékenyek. A Libanon lejtőit pálma-, narancs-, szeder, s más gyümölcsfák, valamint a szőlő ékítik; a völgyekben jeles olajfát, fügét, rózsát, mézet, balzsamot és kitünő legelőket találunk; úgy hogy hajdanában «Kánaánnak» nevezték el ama területet, hol a tej és méz folyik. De a kiterjedt síkságok hiánya miatt a gabona meg nem terem, miért is a szomszédos gabonataráakra vala utalva.

Lakosok. Uralkodó törzs a török, azonkívül vannak zsidók, európaiak, maroníták és drúzok; ez utóbbi két törzs a Libanon hegységben lakik s egymást vallási gyűlöletből üldözi.

Városai:

Szíria és Phoeniciában: Háleb (Aleppo) ipar- és kereskedelmi város, 70,000 lakossal; kikötője Iskenderum (Alexandrette). Antakia (Antiochia) az Orontesz áttörésénél; kikötője Szeleucia. Hamah, iparos város. Damaszkus, Szíria legfontosabb városa, a sivatag folyók által jól öntözött oázon fekszik; a karavánok állomáshelye;

kardpengék, atlasz- és selyemárúk készíttéssel. 150,000 l. *Palmyra* vagy *Tadmor* romjai előbbtől éjszakteletré vannak. A régi Phoeniciában: *Szidon* és *Tirusz* most mindkettő jelentéktelen; fontosabb *Tripoli* (*Tarabulus*) és *Beirut*. *Akka* (*Ptolomais* vagy *St. Jean d'Acre*) a keresztény hadjáratokról és *Napoleon* ostromáról nevezetes.

Palesztina. Az «Igéret földje» az ókori művelt népek között, de azoktól természetes határok (sivatag, hegyek és tenger) által elválasztva, igen alkalmasnak bizonyult be a zsidónép politikai és vallási függetlenségének fentartására. De e fekvése — az ókori művelt népek és az ó-világ három földrésze között — a legközelebbi akadályok legyőzése után megkönnyíté a keresztény vallás terjedését minden irányban.

Városai:

Jeruzsálem, melyet még a törökök is szent városnak neveznek, dombos fensíkon 17 klméternyre a Holt-Tengertől, 35 klméternyre *Jaffa* városától fekszik. A sz. sírral s más sz. helyekkel 30,000 l. *Jerikhó*, *Bethlehem*, *Nazaret* a kereszténység szent helyei. A tengerparton van *Gaza*, *Aszkalon* és *Joppe* (*Jaffa*).

Mezopotámia.

Függőleges tagoltsága, vizei, éghajlata, terményei és lakosai. Mezopotámia (folyóköz) *Babyloniával* (*Irak Arabi*), *Khaldaeával* és *Assziriával* az *Eufrát* és *Tigris* ikerfolyó közén terül el. Égalja száraz és forró. Termékenysége a két folyó mesterséges és természetes öntözésétől függ. Innét jött a cziprus, a paradicsomalma, a kömény és a mustár. Lakosai arabok, kurdok, törökök, perzsák, örmények és görögök.

Városai:

Diarbekr, *Kurdisztan* főhelye, a *Tigris* mellett fekszik. *Moszul*, híres muszlin szövökkel. A közel fekvő *Nimrúd* falú a hajdani asszirok fővárosa *Ninivére* emlékeztet. *Bagdad*, a *Tigris* mindkét partján *Harun-al-Rasid* fővárosa, 100,000 lakossal. *Baszra* (*Bassora*) a *Sat-el-Arab* mellett; a legfontosabb kereskedelmi város. *Bagdadtól* délre az *Eufrát* mellett *Babylon* romjai vannak.

Kis-Ázsia és Arménia.

Fekvése, vízszintes és függőleges tagoltsága, vizei. *Kis-Ázsia* (*Natolia*, *Levante*, *Anatoli*) mint *Európa* és *Ázsia* közt átjáró: a *Szíriai tenger* által *Phoeniciával* és *Egyiptommal*, az *Aegéi tenger* által a görögökkel és a *Fekete tenger* által a szittyákkal és szlávokkal állott összeköttetésben.

Délen a *Földközi tenger* (*Szíriai tenger*) partjai sziklások és több kis

kikötőt nyújtanak; nyugaton a part szaggatott és kikötőkben gazdag, ez okból itt az ókorban város város mellé sorakozott; jelenleg e kikötők folyók által eliszaposodtak, csak Szmirna tartá meg kereskedelmi fontosságát. Az Aegéi tengerből két tengerszoroson és egy beltengeren juthatni a Fekete-tengerbe, ezek: a Helleszpontusz, (Dardanellák tenger szorosa), a Marmara-tenger (Propontis) és a Boszporusz (Konstantinápolyi tengerszoros). A Fekete-tenger déli partjai csekély tagoltságot mutatnak föl, de azért jó kikötői vannak, ilyenek: Szinope (Szinob) a tenger legszűkebb vidékén, Trapezunt (Trepizonde), Batum (már az oroszoké) stb.

Kis-Ázsiarészben párkányhegyek által környezett fensík, melyéjszakra lejt. E párkányhegyek a következők: az Antitaurusz a Fekete-tenger és az Iszkenderumi (Issusi) öböl közt éjszokról délnyugatra vonul s így a félsziget keleti határa; az Antitaurusz éjszaki és déli végén nyugatra kiágazó és a fensíkot körülzáró láncolatok húzódnak el, ilyen: az éjszaki Ponuszi partihegység, a déli Cilicia-Lyciai Taurus. A fensík belsejében a legmagasabb duzzadást a 3800 m. Erdsics (Argaus) mutatja, melynek viszonylagos magassága csak 3000 m. — Kis-Ázsia a Kaukázussal és a Perzsa fensíkkal az Arméniai fensík által van összekötve, melyben a Tigris, az Eufrát és az Araxes forrásai vannak, azonkívül itt van a Van és Urmia tó.

Folyói közül említésre méltók: a Kiszi Irmák (Vörös folyó vagy Halys a régieknél), mely a Fekete-tengerbe szakad; a Kydnusz (Nagy Sándor), a Szaleph vagy Kalykadnusz (Barbáros Frigyes), melyek a Sziriai tengerbe, az Eurimedon, a Menderesz (Meander) és a Szkamander (a régi Trója mellett), melyek az Aegéi tengerbe és a Granikus, mely a Marmara tengerbe szakad.

Éghajlata és terményet. Égalja forró és száraz, a fensíkon kemény telekkel, Kis-Ázsia egykoron a világ egyik leggazdagabb és legnépesebb tartománya vala; most belsejében fa- és vízszegény; a hol elegendő nedvesség van, ott buja déli növényzet díszlik. Kis-Ázsia mandola és cseresznye, Arménia a barack hazája; azonkívül van elegendő gabonája, gyümölcse, selyme, gyapotja, opiuma és dohányja. Az Angórai legelődús fensík arról nevezetes, hogy itt a macskák, kutyák, nyulak és kecskék puha, selymeszerű szőrrel fedték, melyből híres szöveteket készítenek.

Lakosai: törökök, nómád turkománok, kurdok, arabok, örmények és európaiak.

Városok:

Kis-Ázsiában: Szkutari, Konstantinápoly külvárosa és temetője, a Boszporusz mellett. Brussza, 80,000 l., közelében a Kilecsiki tajtbányák; közte és Szkutari között vannak Nicea romjai. Szmirna, a Levante első kereskedő városa 200,000 lakossal. A nyugati partvidék a régi városok romjairól nevezetes (Trója, Pergamus, Magnesia, Sardes, Ephesus, Miletus); Bergama, Magnisza és Szart még most is megvan. Tarzus, a déli parton. Szinope és Tarabizon az éjszaki part

kikötővárosai. Belsejében vannak: Kutahia, Angora, Konijah (Iconium) és Tokat.

Arméniában: Erzerum, termékeny fensíkon Perzsia és Törökország közti kereskedés középpontja 150,000 lakossal, és Ván a hn. tó mellett.

Jegyzet. A török kormány Leszbosz, Chiosz, Cyprusz és a Szporadokat az európai birtokokhoz számítja. A Marmara tengerben fekszik 9 kisebb sziget, az úgynevezett «Herczegszigetek»; ezek közt legjelentékenyebb a «Marmaradassí», melytől a hn. tenger nevét vette.

A FÖLDKÖZI TENGER.

A Földközi tenger éjszaki fele Európa jól tagolt déli partjait mossa, déli részei egyenlően oszlik meg Ázsia és a kedvezőtlenül tagolt Afrika között. Az egész tenger két főmedenczére, t. i. a nyugatira és a keletire oszlik, melyeket a Karthágói tengerszoros (Szicília és Afrika közt) köt össze. Részei: a Valencziai-, a Lyoni-, Genuai- (Liguri tenger) öböl; a Tyrrhéni (Toscanai) tenger, a Gaetai-, Nápolyi és Salernói öblökkel, a Piombinói csatornával, a Bonifációi és Messzinai úttal; a Joni tenger, a Tarantói-, Patraszi- és Lepantói-öblökkel és az Otrantói úttal; az Ádriai tenger, a Velencei-, Trieszti- és Fiumei öblökkel; az Aegéi tenger (Archipelagus) a Naupliai-, Aeginai öblökkel, az Euripuszi (Euboeai) csatornával, a Szaloniki-, a Kontessza-, Szmirnai stb. öböllel; a Szirt tenger a Szidrai öböllel. A Középtenger medenczéje védve van az éjszaki szelek elől, míg a déli szeleknek egészen nyitva áll; ez okból nagy benne az elpárolgás; de mind a mellett, hogy csak kevés nagy folyó ömlik beléje, mégis a Gibraltári tengerszoroson át az Atlanti Óceánból és a Boszporuson a Marmara tengeren meg a Helleszpontuszon át a Fekete-tengerből elegendő vízmennyiséget kap és így víze nem fogyatkozik meg.

A Földközi tenger a világ legnevezetesebb beltengere, mely a legfontosabb történeti események színhelye vala; partjain fejlődött ki legelőbb az általános közlekedés; környéke a világtörténet színtere vala mindaddig, míg az ember a nyílt óceánra ki nem mert menni. Az újkorban e tenger világhoz fontossága örökségképen átszállott az Atlanti óceánra, de a Szuezi csatorna megnyitásával most folytonosan emelkedik jelentősége. A Földközi tenger legfontosabb pontjain (Gibraltár, Malta, Cyprus) Angolország erődjei emelkednek, partjain Spanyolország legjobb, Franciaország legnagyobb hadi- és első kereskedelmi kikötője. Itália és az Osztrák-Magyar monarchia összes kikötői vannak, környékén központosult a mohammed világ főhatalma. E tenger az egyisten-imádók szentélye és középpontja. Kiterjedése körülbelül 3.000,000 □ klm.

A FÖLD KÉRGE.

A föld kérgének alkotó részei.

A földkéreg képződésénél legfontosabb tényező vala a tűz (Pluto) és a víz (Neptun); különbséget kell tenni tehát a *kitódulási* (eruptív) és *üledékes* (sedimentaer) kőzetek közt. A kitódulási kőzetek keresztül-kasúl tördelék, eltolák, emelék a meglevő kőzeteket és ez által a földszínen egyenetlenségeket okoztak. Ezek tehát különösen hegyes vidékeken, sőt leginkább mint hegyek fordulnak elő. Az üledékes (vízből lerakódott) kőzetek ellenben keletkezésük természeténél fogva kitölteni iparkodtak a földfelszín egyenetlenségeit. Ez utóbbiak tehát leginkább alföldeket, síkságokat alkotnak, ha eredeti fekvésükből az eruptív kőzetek által fel nem tolattak, mely esetben hegyeket is képezhetnek; vagy pedig a víz árkokat váj ben-nők, és a folytonos lemosás magaslatokat, hegyeket, hagyott hátra. Az üledékes kőzetekben találjuk a söt és a kőszenet.

A kőzetek keménységétől függ a földfelszín tartóssága és változása: ha azok a lég romboló befolyásának csak gyöngén állanak ellent, akkor a föld színe könnyen változik meg; míg tehát a légkör s különösen az eső és a fagy romboló ereje könnyen boldogul a porhanyós kőzettel, addig a kemény ellentáll a szétmállásnak. Így a hegységek alakjából következtetni lehet az azokat alkotó kőzetekre és viszont; nem tagadható azonban, hogy ugyanazon kőzetfajok különböző ellentálló képességgel is bírnak.

Hazánkban a legelterjedtebb kőzetek a következők:

A *trachyt*, mely főalkotó részét képezi az Alföldet éjszokról és keletről közvetlenül környező Visegrádi hegységnek, a Mátrának, a Hegyaljának, a Vihorlát-Guttinnak, az Erdélyi Érczhegységnek s az Alföldtől távolabb eső Hargittának, végre Selmecz és Kőrmöczbánya környékének. Benne találhatunk az érczek.

A *gránit* a Kis-Kárpátok és a Magas-Tátra főalkotó része; de míg amott gömbölyded alakot mutat, a Magas-Tátrában le nem tompúlt, éles csúcsokkal mereng az ég felé.

A *bazalt* nálunk Abrudbánya, Salgó-Tarján közelében és a Bakony déli részén fordul elő. E hegyek kúpalakúak, a magányosan állók csonka kúpalakot tüntetnek fel s többnyire kiszáradt töbörrel bírnak, oldalaik meg

vannak hasogatva. Máshol a bazalt-hegyek falszerű gerinczeket, szép oszlop-sorokat (Detonata, Abrudbánya m.) és festői barlangokat alkotnak.

Az édes vízi m é s z k ő a Bakony-Vértes-Pilis-Gerecze csoport nagy részét teszi; az Alacsony-Táttra főtömege szintén mészből áll.

A h o m o k k ő főtömegét teszi az Éjszak-Keleti Határláncnak, a Morva-Magyar Határhegységnek, a Beszkid-Babiagurai csoportnak, mely utóbbi gömbölyded kúpjával érdekes ellentétet képez a közeli megszaka-dozott, össze-vissza hasogatott Magas-Tátrával.

A törmelékkőzet és a talaj.

A kőzetek szétesett részeit nagyságuk és alakjuk szerint különféle-képen nevezik el. A nagyobb darabokat k ő t u s k ó k n a k, a kisebbeket törmelékeknek szokás nevezni; ha a nagyobb darabok megkoptak és éleik gömbölyűvé váltak, h ő m p ö l y ö k n e k vagy g ő r g e t e g e k n e k mond-juk. A homokkő szétesett részeit h o m o k n a k, s ha a kötőanyag egészen hiányzik, f u t ó h o m o k n a k nevezik, mely kicsiben megfelel a nagy h ő m - p ö l y ö k n e k. A finomabb, leginkább vízi eredetű és összeálló törmelék neve a g y a g, mely a legfinomabb i s z a p eredményének tekinthető.

A föld felszínén levő legfelsőbb és leglazább kőzet a t a l a j, mely a törmelék természete szerint különböző nevek alatt ismeretes, u. m. a g y a g - t a l a j, h o m o k t a l a j, m á r g a t a l a j stb. A talaj abban különbözik a fentemlített törmelékkőzettől, hogy a talajban még szerves keverék is van, melynek k o r h a n y a neve. A talaj azon része, mely a növények életét közvetlenül táplálja a t e l e v é n y s ez azon része a talajnak, a mely k o r - h a n y d ú s a b b.

Legnevezetesebb talajnevek a következők:

A g y a g t a l a j, ha átázott, csúszós, könnyen gyúrható és zsíros; ha a nap rásüt, fénylik. A nedvességet sokáig tartja, ha megszárad, repedéseket kap és megkeményedik, ilyenkor nehezen lehet szétaprózni. Legkedvezőbb állapotban is nehezen művelhető, de dús termést ad. Különösen nagyobb folyók partjain terül el; színe sárgás szürke.

H o m o k t a l a j, nedves állapotban kemény; érdes és nem gyúrható. Száraz állapotban laza, a szél is elhordja, a vizet mohón beiszsza, de nem tartja meg, miért is a növények benne hamar kiszáradnak. Hazánkban a Duna és a Tisza köznek és Debreczen környékének jelentékeny részét képezi. Ez, mint az előbbeni is a víz által rakódott le.

K o r h a n y t a l a j (vályogtalaj) akkor keletkezik, ha a homok vagy agyagtalaj közé tetemes korhany (korhadt növény vagy állati anyag) vegyül, noha minden talajban van korhany, csak hogy oly kis mennyiségben, hogy az a földnek tulajdonságait lényegesen nem módosíthatja.

A g y a g o s k o r h a n y t a l a j gyúrható, csak hogy hamar ismét szét-esik. Az eső könnyen áthat rajta s ilyenkor zsíros, de felszíne hamar szárad

s azért könnyen művelhető, művelés által porrá válik. Ez legbecsültebb és leghasznosabb talaj ; benne terem a legjobb búza. Színe sötét barna, mely néha vörösbe megy át.

Kavicsos talaj a különféle kőzetek szétmállásának eredménye ; a nagyobb darabokat a víz korábban rakta le, míg a kisebb homokká morzsolts részek sokszor a tengerig is elvitetnek. Az ilyen talaj az esőt hamar elnyeli és eső után keményebbnek tetszik. Minden időjárásban könnyen művelhető különösen agumós és hagymásnövények termesztésére alkalmas.

Homokos és kavicsos korhanytalaj leginkább kisebb folyók partjain terjed s gyakran áradásoknak van kitéve. Miután minden időjárásban alkalmas a művelésre, háladatos talajnak nevezhető.

Mész talaj magában terméketlen s csakis más talajokkal való keverése által lesz termékenynyé. A vizet mohón felszíja, de hamar át is bocsátja ; fehér színénél fogva hidegebb mint a többi talajnak.

Márga talaj nagy becsben áll, mert az agyag és homoktalaj előnyeit egyesíti s más talajok javítására alkalmas.

Szikes talaj, melyben só s különösen szikós nagyobb mennyiségben előfordul. Ha a szikós mennyisége túlnyomó benne, a kivirágzott sziksonál fogva fehér színű s a művelésre alkalmatlan, mert esőben a nedvesség, száraz időben a keménység miatt nem szántható fel. Leginkább alkalmas homokos talajok javítására. Hazánkban különösen Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún-, Bács-Bodrog megyében, Szeged és Debreczen körül fordul elő.

Televény föld minden korhany, mely régebben műveltetik s trágyával megtelik. Ez mindennemű növény termesztésére alkalmas. Fekete színénél fogva hamar átmelegszik és sok vizet képes beszíni.

Tőzeg talaj nyers állapotban nem alkalmas a művelésre, ha pedig a tőzeg elkorhadt, akkor korhany tulajdonságával bír.

Földünk színének változása.

Földünk színének változását előmozdítja a szél, a víz, a növények és a vulkanizmus. A szél fölemeli a kis homokrészecskéket és surranva hajtja a földszínén ; a legkisebb kiemelkedés elegendő a porrészecskék lerakódására, miből csakhamar dombocskák, később homokbuczkák keletkeznek, melyek ismét a legkisebb fuvalomnál megváltoznak.

A víz hatása a föld átváltozására lehet vagy **mechanikai** vagy **pedig chemiai** természetű. Legszembetűnőbb a mechanikai hatás. Az esőcseppek hatásáról az ereszek alatti kővezeten mindenki meggyőződhetik, sokkal nagyobb az eső hatása a laza földre. Ha pedig a föld üregeibe és repedéseibe behatolt víz megfagy, repesztéseket idéz elő, minek még a legkeményebb tömegek sem állhatnak ellent. Így martalékul esnek még a legmagasabb csúcsok is a fagyos víz e robbantó erejének ; ha az elvált tömegek

legurulnak, akkor a lent csörgedező patak könnyen elbánik velök. A folyó fenekéig megfagyott víz (Grundeis) sokszor nagyobb befagyott kőtuskókat emel fel és oly vidékre szállítja, hová máskülönben nem juthattak volna. De a folyóvíz kimosás által is nagy változásokat képes előidézni, mivel földünk felső kérge mozgó kőzetből áll, melyet a víz könnyen elhordhat, s a mint ereje gyöngül hamarabb vagy később lerak. Pusztít és alkot, miről a folyók mellett könnyen meggyőződhetünk. A víz ez ereje nagy fontosságú a völgyek képződésénél. A víz építőleg is hat. A hegyekben szétrepesztett, elporhanyúlt törmelék az eső által először a patakokba, ezekből a folyókba és ezekkel a folyamokba jut. A folyamok tova viszik és sík helyeken lerakják, építenek. Minél távolabb esik le az elhurczolt anyag eredeti helyéről, annál finomabb.

A források és folyókban mindig kisebb nagyobb mennyiségben ásványrészek is vannak feloldva s ennél fogva a víz kémiaiilag is hat, t. i. megtámadja, fogyasztja, sőt el is olvasztja a kőzeteket. A kőzetek ily fogyasztásából magyarázhatók meg a földalatti barlangok.

A növények szintén bírnak befolyással a földfelszín átalakítására. A növények gyökerei védik a felszínt az elmosás ellen, e takaró eltávolítása gyakran a legszomorúbb következményeket vonja maga után (Dinarai Alpok). De a növények rontó erővel is bírnak, mert gyökereikkel behatolnak a kőzetek repedéseibe, s a mint a gyökerek vastagodnak, úgy tágítják a repedéseket, miáltal sokszor egész darabok leválnak a sziklából. Azonkívül a növények nedvesen tartják a talajt és siettetik az elmálást.

A földfelszín megváltoztatásában végre fontos része van a vulkanikus tüneményeknek, melyek a földfelszín emelésében és süllyedésében, a földrengésekben és vulkanikus kitörésekben, valamint a meleg forrásokban jelentkeznek.

TARTALOM.

Előszó az első kiadáshoz	3
--------------------------	---

A MAGYAR BIRODALOM.

I.

A Magyar Alföld.

	Lap
Az ország fővárosa	6
1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye	8
2. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye	9
3. Hajdú megye	9
4. Szabolcs megye	9
5. Szatmár megye	9
6. Szilágy megye	10
7. Bihar megye	10
8. Arad megye	10
9. Csanád megye	10
10. Békés megye	11
11. Csongrád megye	11
12. Temes megye	11
13. Torontál megye	12
14. Bács-Bodrog megye	12

II.

A Délnyugati Hegyes-dombos vidék.

15. Baranya megye	14
16. Tolna megye	14
17. Somogy megye	14
18. Zala megye	15
19. Veszprém megye	15
20. Vas megye	15
21. Sopron megye	16
22. Moson megye	16
23. Győr megye	16
24. Komárom megye	17
25. Esztergom megye	17
26. Fehér megye	17

III.

Az Éjszaknyugati Felföld.

	Lap
27. Pozsony megye	19
28. Nyitra megye	20
29. Bars megye	20
30. Hont megye	20
31. Nógrád megye	21
32. Zólyom megye	21
33. Túróc megye	22
34. Trencsén megye	22
35. Arva megye	22
36. Liptó megye	22
37. Szepes megye	23
38. Gömör-Kis-Hont megye	23
39. Torna megye	24
40. Borsod megye	24
41. Heves megye	24

IV.

Az Éjszakkeleti Hegyes vidék.

42. Sáros megye	25
43. Abauj megye	26
44. Zemplén megye	26
45. Ung megye	26
46. Bereg megye	27
47. Ugocsa megye	27
48. Máramaros	27

V.

A Délkeleti Felföld.

49. Szolnok-Doboka megye	28
50. Besztercze-Naszód megye	29
51. Kolos megye	29
52. Maros-Torda	29
53. Csík megye	30
54. Udvarhely megye	30
55. Háromszék megye	30
56. Brassó megye	30
57. Fogaras megye	31
58. Szeben megye	31
59. Nagy-Küküllő megye	31
60. Kis-Küküllő megye	31
61. Torda-Aranyos megye	32
62. Alsó-Fehér megye	32
63. Hunyad megye	32
64. Szörény-Krassó megye	33
Fiume város és kerülete	33

VI.

Horvát-Szlavónország.

	Lap
1. Zágráb megye	35
2. Varasd megye	35
3. Kőrös megye	35
4. Belovár megye	36
5. Fiume megye	36
6. Verőcze megye	36
7. Pozsega megye	36
8. Szerém megye	36

HORVÁT-SZLAVÓN-VÉGVIDÉK.

1. Goszpicsi kerület	37
2. Ogulinji kerület	37
3. Petrinyai kerület	37
4. Gradiskai kerület	37
5. Mitroviczi kerület	37
6. Vinkovczei kerület	37

A MAGYAR KIRÁLYSÁGRÓL ÁLTALÁBAN.

Alkotó részei, határai, nagysága és vízszintes tagoltsága	39
Hazánk függőleges tagoltsága és vizei	40
A. Délnyugati hegyes dombos vidék	40
B. Az Éjszaknyugati Felföld hegyláncolatai	41
C. Az Éjszakkeleti hegyes vidék	42
D. A Délkeleti Felföld	43
Síkságok	44
Folyók	45
Tavak és lápok	47
Csatornák	48
Éghajlat és termények	48
Magyarország térképe	49
Lakosság	51
A műútak	52
Allamforma és kormányzat	53

BALKÁNI FÉLSZIGET.

Dalmátország	55
Politikai viszonyai	55
Bosznia és Hercegovina	56
Szerbia	57
Rumánia	58
Bulgária	59
Montenegro	60
Keleti Rumélia	60
Törökország európai birtokai	61
Thrácia	61

Macedónia	Lap
Thesszália	62
Albánia	62
Görög királyság	63

A balkáni félszigetről általában.

Fekvése, vízszintes és függőleges tagoltsága, vizei	65
A Balkáni félsziget térképe	66
Áttekintés	68

Az Apennini félszigetről általában.

Fekvése, vízszintes tagoltsága, területe	69
Függőleges tagoltsága és vizei	69
Az Apennini félsziget mappája	71
Eghajlata és terményei, lakosok	72
Ipar és kereskedelem, politikai viszonyai	72

A Pirénei félsziget.

Fekvése, vízszintes tagoltsága és területe	75
Függőleges tagoltsága és vizei	75
Eghajlata és terményei	76
Lakosok	76
A Pirénei félsziget térképe	77
Ipar és kereskedelem	78
Politikai viszonyai	78
Spanyolország	78
Portugal királyság	80

Afrika északi tartományai.

Berbéria	81
Egyiptom	83

Azsiai Törökország.

Palesztina és Sziria	84
Mezopotámia	86
Kis-Ázsia és Arménia	86

A Földközi tenger.

A Földközi tenger jellemzése	88
------------------------------	----

A Föld kérge.

A föld kérgének alkotó részei	89
A törmelékközet és a talaj	90
Földünk színének változása	91

